

Tartalom

BÁNYAI János: Brasnyó István (1943–2009)	3
BALLA Zsófia: Hallomás ■ Tristan ■ Születésünk napja ■ Séta Adéllal, délután ■ Köszöntő (versek)	11
DEMÉNY Péter: „Vonódsz két folt, két hely között...” (tanulmány) . .	15
HARKAI VASS Éva: Atlantisz: süllyedő városok szigetek (versvázlat)	31
Ayhan GÖKHAN: Ezékiel próféta ■ Arc ■ Uram ■ Lengyelek ■ Beszél róla ■ Felújítás ■ Anya (versek)	34
BARTHA György: Az eső ■ Visszaszámlálás ■ Láz (versek)	38
MESÉK, TÖRTÉNETEK, MESÉS TÖRTÉNETEK	
JÓDAL Rózsa: Kossssava (Verseci mese)	41
BENCSIK Orsolya: Egy tükrös mese, avagy macskainvázó nagyapáéknál (Topolyai történet)	54
VASAGYI Mária: Zombori mese	57
TOLDI Éva: A káosz riadalma (Vasagyi Mária: <i>Pokolkerék</i>)	63
JÓDAL Kálmán: Retro-partisanisches Neusatz-märchen (Teddybär Remix)	71
BÖRCSÖK László: A pályán (Vajdasági történet)	92
HANGARCHÍVUM	
VÉGEL László: Száműzetés a nyelvbe és a nyelvből (jegyzet)	102
KERTÉSZ Imrével beszélget VICKÓ Árpád: „...a szomszéd nemzet ugyanúgy megteremti a maga hazug ideológiáját, mint mi...”	106

A szerkesztésben (Nyílt struktúrák) közreműködött BÁNYAI Éva.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2009. augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M52) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 83-80250-742131-00-04-830); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2009-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Brasnyó István

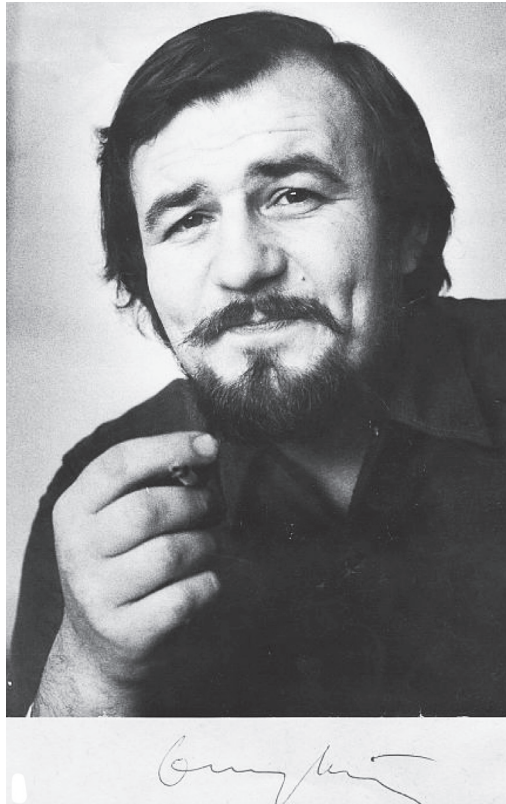
(1943–2009)

(*Születésének napján, augusztus 15-én*) Brasnyó Istvánnak nevezetes regényét, az 1979-ben a Forum Könyvkiadó gondozásában megjelent *Família* című terjedelmes regényét olvastam újra az író születésének hatvanötödik évfordulóján. Hogy Brasnyó István sok műve, emlékezetes verseskönyvek, más regények és elbeszéléskötetek, gyerekirodalmi alkotások mellett miért éppen a *Familiát*, nehéz megmondani, mert közben azért elővettem a *Tükrös Madonnát*, a *Maculát*, a *Hősávot* és más könyveit is az írónak. Talán azért, mert éppen a *Família* tűnt fel nekem sűrűre szótt titokzatosságával, múltidéző szándékának jelenidejűségével, hosszúra szabott, sokféle kanyargó mondatainak felidéző erejével, beszédmódjának a líra és a próza határán való lebegtetésével igazán élőnek és vonzóknak is. Ezen túlmenően azonban tartós olvasásélmény is fűz a regényhez.

Valamikor régen, majd harminc évvel ezelőtt ebben a regényben nemcsak az író egyik jelentős művét ismerhettem meg, hanem úgy láttam, távlatokat is nyitott múltunk – a kisebbségi múlt – megismerése felé, mégpedig a múltidéző Majtényi Mihály, Herceg János és mások műveitől eltérőt, nagyban különbözött. Leginkább abban, ahogyan a külső nyomásra és belső igénytelenség folytán egy kisebbségi közösség nagy történelmi viharok előszelében maga felé fordul, bezárkózik kisvilágába, hogy legalább valamennyit megőrizhessen mindabból, amit életében fontosnak tart. Nem vezethetett volna el akkoriban a *Família* olvasása ilyen irányba, ha nem láttam volna meg benne a regényforma megújításának, az elbeszélés lehetőségének újrafogalmazásának, az itthon honos narratív beszéd végleges elutasításának, egyszóval az akkortájt még modernnek mondott irodalom, ezzel együtt az időszerű irodalmi gondolkodás honosításának szándékát. Különbözött a *Família* az újabb itteni irodalomtól is, mert nem vagy csak

távolról szól bele az akkoriban dívó irodalmi vitákba, amelyek nagyon leegyszerűsítve az irodalom funkciójáról, a kisebbségi közösség életében betöltött szerepéről szólnak, és mostanáig nem csendesültek el. Brasnyó István már korábban is kívül állt ezeken a nemegyszer hátsó gondolatok irányította vitákon, és kívülállását éppen a *Famíliával* láttam megerősítettnek. Későbbi művei aztán éppen ennek a viszonylagos kívülállásnak jegyében születtek, csak hogy kívülállása akár elhagyatottságnak, magára maradottságnak is tűnhetett. A *Família* nyomán Brasnyó egyedül maradt az irodalomban, és ahogyan ez már történni szokott, amíg sorra jelentek meg a könyvei, egyre magányosabb lett az irodalmi élet peremvidékén. Ilyen értelemben a *Família* fordulópontot is jelentett Brasnyó irodalmában, de irodalmának megítélésében is. Ami akkor, az első olvasás idején még homályosnak látszott, ködbe veszőnek és bizonytalanoknak, mostanra, az újraolvasás idejében evidenciának tűnik fel. A *Família* nemcsak Brasnyó István életművének kimagasló teljesítménye, hanem a vajdasági magyar irodalomnak történeti jelentőséggel bíró műve, hiszen távlatokat nyitott, egy a korábitól, de a vele egyidejű irodalmi törekvésektől is különböző irodalmi érzékenységnak vált hírhozójává. Bori Imre irodalomtörténetében „szabálytalan” regénynek mondja a *Familiát*, igaz, idézőjelben mondja, ami azt is jelentheti, hogy szabálytalansága a regényírás valamilyen új szabályának bejelentése, vagy hogy másoktól eltérően Bori Imre, a regény szabálytalanságát kitüntetetésnek véli. Bárhogyan is van, a *Família* ma sem tűnik szabályos regénynek, bár narratív vonulatai mostanra kitisztultak, szigorúbban áttekinthetőnek látszanak, mint amilyenek megjelenésekor látszottak. Különösen a regény címe vált sokatmondóvá. Éppen a cím jelentésmezeje tartja egyben a regény egymást egyáltalán nem lineárisan, még csak motivikusan sem követő fejezeteit és bekezdéseit. A mozaikszerű építkezés mintha arra mutatna rá, hogy Brasnyó inkább a részletek, a különálló leírások, az önmagukban teljes felidézések, mintsem a nagyobb kompozíció mestere, aminek éppenséggel a família, a familiáris szavak jelentésének kiterjesztése és egyben jelképivé emelése mond ellent, hiszen a *Família* egymástól távolra esőnek látszó fejezeteit eme jelkép tartja egyben, mégpedig az ironia, sőt a szatíra felé hajlítva az elbeszélés beszédmódját, ami azt jelenti, Brasnyó erős kritikával beszél akár személyes, akár közösségi jelenségekről, más szóval inkább a megbélyegzés a szándéka, nem a megerősítés.

Érdekes ezért egy pillantást vetni a regény *A nyári pavilon* című fejezetére. A regény központi fejezetének mondható *A nyári pavilon*. Nemcsak azért, mert ebben részint együtt van a família és benne kimondottan familiáris epizódot ad elő társaságának, a nyári pavilon úri látogatóinak, az egyik

Brasnyó István

regényhős, nevezetesen Wurda úr, aki lánya szüzességét ellenőriztette az anyjával, és ezt a történetet beszéli el, hanem azért is, mert benne Brasnyó, nem először és nem utoljára a regényben, hangot ad a família, a familiáris érzés működésének és közösségi szerepének, mégpedig ezekkel a szavakkal: „Utópiájuk – mármint a famíliába tartozók utópiájának – ideális társadalma csak középosztálybeliekből állana: dohos lelkű, elagyatlanodott, a legkisebb kockázat kilátásának hallatára magukat összevizező társaikból, akik a másét nem kívánják... de tőlük se kívánjon senki semmit... s alig túl a negyvenen nem átallanak tulajdon takarékos életmódjukra hivatkozni, igénytelenségükre, a nehéz időkre, de az ő »kis valóságukat« mindenképpen kötelességüknek érzik megőrizni, hiszen emberek sorsa múlik rajtuk, nemcsak a famíliájuké, hanem tisztességes bérlőknek és cselédeknek is, a *maguk szája elől* kell elvonni a betéví falatot, hogy egyszer azok is megállhassanak a tulajdon lábukon: ebből is kitűnik, hogy a nép, sőt a nemzet barátai, mert mindent meg kell alapozni, akárcsak egy nagy famíliát, és ez a *familiáris gondolat* az, ami sehogyan sem hagy nyugtot nekik. Ezt a leendő eszményi famíliát – szerintük – mentesíteni kell a söpredéktől, a kon-

kolytól, a háborgóktól, az erőszakoskodóktól, a nyugtalankodóktól; mert csak így lehet a világnak nyugta és a *rendeseknek* békéje, csak így kerülhet biztonságba érték és tulajdon, jó kezekbe a pénz és a vagyon.”

A második világháború előtti évtizedben érik be ez a „famiális gondolat”, a vihar előtti szélcsendben, amikor minden törekvés a szélcsend idejének meghosszabbítására irányul. Nem akármerre, hanem a „városban”, amely több bácskai és bánáti városból áll jól felismerhetően össze, ahol a régi Újvidék képe dominál, annak nyári pavilonjában, ahol együtt van a város úri népe és csupa adoma, kártya, sör meg bor a világ. Az önmagát kiválasztottnak vélő középosztály világa ez, ahol senki se túl gazdag, senki se túl szegény, mindenki közepes, és ennek a közepesnek minden fortélya arra irányul, hogy megőrizze a maga „kis világát”, a maga „rendes” „kis világát”, amit legmélyebbről a famíliát alkotók gondolata és törődése határoz meg. Mi is valójában ez a família? Nagy „emberi anyaghalma” (Tandori Dezső) a família. Hogy valaki odatartozzon, nem kell hozzá vérségi kapcsolat, elég némi, mondjuk középfokú iskolázottság, valamennyi örökség, nem túl nagy szerzett vagyon, békésnek látszó, holott gyűlölközéssel teli családi élet, meg persze afféle középfokú társasági élet, kaszinózás és bálozás, mindez távol, amennyire csak lehet távol a történelem menetétől, de nem függetlenül az éppen uralmon levőktől, a hatalom képviselőitől. A „rendeseknek békéje” meg világa ez, és Brasnyó István egész arcképcsarnokát rajzolja meg képviselőinek Georg Demetrius Hallertől, Mr. Kondrathon, Karcos Mariskán, a helyi kupleráj idegen neveket viselő kisasszonyain, cselédeken és szakácsnőkön, vásári szónokon és hírlapírón, feltörekvőkön és már fent levőkön, Vághelyi Péter Pál szerkesztő úron, akinek egyik költeményéről „Szirmai szerkesztő úr a *Kalangyától*” „megmondta, hogy egy valódi, mélyen érző *tehetség* dolgozata”, és akinek verses szerzeményeit később majd olvasni is lehet a *Famíliában*, mondom, mindezen rendeseken és kevésbé rendeseken át Yellinek úrig meg a vidéki delnőig, helyi politikusokig meg szélhámosokig és másokig terjed felfelé és lefelé, széltében-hosszában a família, ez a – megismétlem – „emberi anyaghalma”, az „egészséges nemzeti érzés” képviselője; egy közösség, amely kiveti magából az idegent, „és minden erejét egy tisztességes, *külső befolyástól* mentes *lelki közösségbe* való beágyazódásának szenteli”. Ez valójában a família, ebből fakad a famiális érzés és gondolat. Egy nyúllelkű és nyúlzagú közösség, mert Brasnyó István regényében az egész famiális közösséget a „nyúltság” jellege és bűze hatja át, az állandóan szimatoló és rágcsgáló, menekülésre mindig kész nyúl mint jelkép.

A megjelenése óta eltelt évtizedek semmit sem vontak vissza a *Família* értékvilágából és időszerűségéből. Nincs még egy olyan műve a vajdasá-

gi magyar irodalomnak, amely ilyen pontos képét festette volna meg egy sulyában és lélekszámában egyre fogyatkozó nemzeti kisebbségnek, leginkább a változatlan teherrel rátelepedő vidékiességnek, amelyből a regény első olvasása után majd három évtizeddel fájdalommal mondható, úgy látszik, nincs kivezető út. A *Família*ban felvonultatott figurák elbeszélői megformáltsága, az egész regényen végigvonuló ironikus szerzői távolságtartás, a szerkezet látszólagos szabálytalansága emelte Brasnyó István regényét a mai magyar irodalom élvonalába. Kár, hogy kevesen olvasták és ma még kevesebben olvassák.

(*Halálának napján, július 4-én*) Brasnyó István hatvanötödik születésnapján az író könyveiben lapoztam, régi, az első olvasás idejéből származó aláhúzásokra, jegyzetekre akadtam a könyvek lapjain, bekezdéseket, oldalakat olvastam el, korábbi olvasásélményekre emlékeztem, majd egyhuzamban újraolvastam *Família* című regényét, és megerősödött bennem a régi tapasztalat, miszerint a regény fordulópont az író életművében, egyúttal fordulópont bejelentése akkori prózaírásunkban: innen kezdődően az utak különváltak, az egyik út, Brasnyó útja, a kisvilág feltárása és leírása felé, a másik út, többeké, a kíséreltezés, nemegyszer a tételes megfogalmazás felé vezetett. És most, nem egészen egy év elteltével, Brasnyó István halálhírére, mit tehettem más, ismét az író könyveit vettem kézbe, nézegettem a borítókat, újra szembesültem régi fel- és bejegyzésekkel, újra emlékeztem, régi olvasásélmények óráit idéztem fel, és láttam magam előtt az író, aki az írásból élő kevesek sorába tartozott; sohasem volt könnyű az írásból megélni, az elmúlt évtizedekben szinte lehetetlen. Brasnyó István vállalkozott rá, nagyszámú könyve, verseskötetek, regények és prózák beszélnek a vállalkozás nagyságáról; monográfusa, Virág Zoltán, Brasnyó írásain gondolkodva éppenséggel az író és költő „szövegtengerét” írta körül. Valóban „tengernyi” irodalmat, verset és prózát hagyott ránk Brasnyó István, kivételesen gazdag életművet, és csak remélni lehet, világképe, szövegeinek nem múló értéke értő olvasókra talál majd az elkövetkező években, évtizedekben.

Halálának hírére valóban mit tehettem más, ismét a könyveit vettem kézbe. Még bennem a *Família* újraolvasásának élményével sokáig lapozgattam a *Maculát*, de ahhoz, életművének talán középpontjához, több idő kell és nyugalmasabb órák, mert azon a „szövegtengeren” hajózni más óriásregényekhez mérhető kalandos vállalkozás. És ekkor az 1972-ben kiadott *Lampion a fán* kisprózáit olvastam újra, mert benne, ahogyan Bori Imre is észlelte, a későbbi nagyobb kompozíciók lehetőségét véltem felismerni. Azt írta Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*, hogy a

„*Lampion a fán* című kötetének írásai már regényígéretként állnak össze, kétségtelemnélküli téve, hogy a mikrorészletekben meghódított, emlékekből kihámozott világ nagyobb epikus kép kidolgozására ösztönöz.” A *Lampion a fán* kötet íásaiban Brasnyó már eldöntötte, az a „mikrovilág”, amire korai verseiben és prózáiban rátalált, és ami majd egész későbbi munkásságát meghatározza, nagyobb formát igényel, ám semmiképpen sem igényel folyamatos elbeszélést, semmiképpen sem összefüggő és egyenes vonalú történetet, hanem a részletek, a villanások, az elsuhanó képek, az egymásra rakódott árnyalatok szinte teljes repertoárjának leírását igényli.

A *Lampion a fán* íásaiban még érezhető a lírai beszédmód vonzása; a kötet legtöbb írásának előterében, külön lapon és dőlt betűkkel szedve, prózaversnek vehető lírai futamok olvashatók, afféle néhol távoli, néhol közelebbi bevezetők a prózákhöz. A szövegek ilyen elrendezése azt mutatja, hogy Brasnyó munkásságában, bár mindig helye van a versnek, idővel a prózai beszéd válik uralkodóvá, ennek a beszédnek szótára születik meg, és ebből a szótárból egész epikai világkép épül fel. Brasnyó narrátora őrzi a lírai költő alakját, egy-egy mondatban, bekezdésben meg is mutatja, ugyanakkor az elbeszélő kívül marad a mondatokon és bekezdéseken, kívülről tekint a részletekre és történeteszilánkokra, nem vagy csak nagyon ritkán alakítja egymásutánira a történet menetét, mert végül nem is mond el teljes történetet, csak annyit mond, amennyi a történet egy-egy felvilágosító pontjáról, pillanatáról mondható. Egymást követik a kötet lapjain a történetrészletek, rendre a nyár, a tél, a tavasz kiragadott pillanatai, amelyekre az emberélet egy-egy perce vagy órája vetül rá. Teljes az összhang ember és természet között, bár mindvégig harcban állnak egymással. A természet ködök, esők, nagy havazások, sarak és csontig hatoló szelek, minden elfonnyasztó forróságok alakjában telepszik rá az ember életére, az ember pedig életével, szerszámaival, látomásaival áll ellent a győzelem minden reménye nélkül; halálára is úgy készül, ahogyan a természet csapásait fogadja, az „így van rendjén”, a „mit mondhatna erre az ember” nyugalomával, ami nem beletörődés, főként nem lemondás, hanem a természet törvényéhez való illeszkedés. A *Lampion a fán* kisprózáinak hősei alig különböznek egymástól, legfeljebb annyiban, hogy asszonyok és férfiak, hogy fiatalok és öregek, hogy gyerekkorúak és élemedettek; egy-két kivétellel mindannyian szegények, ám a kivételek, a követ, az úr, az állatorvos, mind sorra szenvedélyük rabjaként kimúlnak, és nem marad utánuk úr. Másságukban csak ellenpontok, tehát igazából nem is kivételek; egy-egy a múltból ittfeljejtett színfoltok csupán.

8 Brasnyó István egészében megbízik a leírásban; hol álomképeket, hol titokzatos látványokat, hol csak felvillanó tájképeket illeszt egymásba, ám

a képeket mind sorra személyekhez köti, hiszen a kép is csak akkor van, ha látja valaki. Brasnyó prózájának nagyszámú hőse főként csak képeket lát, és ezekben a képekben önmagát is meglátja. Mindannyiuknak neve van, egy-egy pillanatra életük és sorsuk is feltűnik, de aztán mindannyian beépülnek abba az eltéveszthetetlenül brasnyói tájba, aminek van valósága, ugyanakkor azonban valóságon túli tájak ezek. Lehet ezeket szürrealista képeknek mondani, rájuk lehet vetíteni a mágikus realizmus retorikáját, akár a fantasztikum felől is olvashatók, ám Brasnyó mindezeket a tájképeket és látomásokat helyhez köti. Az emlékezet térképen is kikereshető helyszínéhez. A *Lampion a fán* kötet Bartel című rövid novellájának lírai bevezetője nevezi meg pontosan e helyet: „Nagy bajuszát rágva, verejtékezve és siránkozva traktorvezetői vizsgát tett 1955-ben, hatvankét éves korában, amikor elvették tőle a lovakat, és sehogyan sem tudta visszakönyörögni őket; utóbb közismert egyéniség lett az egyetlen, 19 kilométer és 700 méter hosszúságban kiépített út mentén.” A novella prózaversnek vehető bevezetője tényeket közöl, nyilván a címben szereplő Bartel életének tényeit, ám e semlegesnek tűnő tények mélyén dráma rejlik, annak az embernek a drámája, akitől valamit elvettek, és valami idegent adtak helyette; Bartel a lovát könyörögné vissza, és a novella arról szól, hogy éjnek idején Bartelt hívják, „amikor elkezdenek elleni a lovak”, mert ilyenkor mindenki más elkóborol. Nyilván ezért is lett „közismert egyéniség” a majd húsz kilométer hosszúságban kiépített út mentén. És innen kezdődően ez az út lesz majdnem megkerülhetetlen hőse Brasnyó írásainak. Szó sem esik arról, hogy honnan jön és hová vezet ez az út, nem derül ki, hogy mi célból építették, az azonban jól látható, hogy valahol nem messze a folyótól, ám messze minden nagyobb településtől, talán a pusztában, talán a sík vidék kellős közepén épült, s mint ilyen megváltoztatta az emberek életét, lovak helyett traktorra ültette őket. Beleszólt az út az életbe, és a beleszólás – Brasnyó prózáinak és verseinek értelmezése szerint – megváltoztatta az emberek életét. Amit életnek tudtak, és amit élni tudtak, emlékeké változtatta, múlttá tette az évek hosszú során kialakult tapasztalatokat és életmeneteket; innen kezdődően a szavak veszik át az ember életében a főszerepet. Csak kevesen szólalnak meg a *Lampion a fán* prózáinak hősei közül, nincs párbeszéd ezekben az írásokban, mindenki csak magának és magában beszél, mert mindenki egyedül van, bár a brigádba tartozik, és a brigádnak a névsorát Brasnyó meg is adja a kötet utolsó írásában. Szinte minden brigádtaghoz tartozik egy-egy próza, mások több prózában is előfordulnak, de szavaikra szinte sohasem kapnak választ, mert nincs, aki válaszoljon nekik azon a „19 kilométer és 700 méter hosszúságban kiépített út mentén”.

Regénykezdeménnyé a *Lampion a fán* prózáit éppen a történések pontosan kijelölt helyszíne, az út teszi. Éppen azért, mert célja és rendeltetése meghatározatlan, mert nem vezet sehová, csak van, és létezésében jelképpé alakul, a mulandóság, az elveszelődés, a kihálás szimbólumává. Az útnak a kötet prózáiban kimondatlanul is összefüggő története van. Nagyszámú történetzilánkból, részletből, egy-egy képből kialakított története az útnak, bár az út neve a kötetben csak az idézett helyen fordul elő, fogja össze a látszólag széttartó történetdarabokat, apró villanásokat és látványokat. Az út mellett még a folyónak van ehhez hasonló szerepe Brasnyó novelláiban, ám a folyó közvetlen része lesz egy-egy történetnek, és jelentése ezáltal veszít súlyából, azaz megnevezése nem fordul át jelképbe, miként az úttal történt. A *Lampion a fán* mint regénykezdeményezést csak megerősíti a brigád 38 névből álló „lajstroma”, amit Konó Ojörgi tintaceruzával írt „a mázsaház falára”. „Jó ideig úgy is állt ott az egész, aztán átmeszelték, végül pedig lebontották a mázsaházat, körülbelül az istállókkal egyidőben.” Eltűnt a falról a brigád lajstroma; akik ott voltak a névsoron, mindannyian átkerültek Brasnyó István prózájába. Nem csak az 1972-ben megjelent kötet prózáiba. Aki ezen az átváltozáson elgondolkodik, regényként éli meg a *Lampion a fán* prózáit.

Hallomás

Hallgat a múzsaszáj. Feszülő, vadiker vonalával
metszi időm. Hasogat ez a vágáshely, a cezúra.
Szájon csókol a csönd. Vasakat helyez zab ajakamhoz.
Szólok, mégse hiszik a halandók azt, ami látszik.
Sorsuk övék, nem enyém! – ugatott Kasszandra hiába.

Tristan

Harcolok érted. Az édes hús alatt
csonthéjba zárva, sötétbe, a mag,
a mandulatömör. A kéz, a száj
azt bontogatja, ami nem anyag.
Titkod kibökní nem muszáj.

Épp úgy, ahogy a teraszon hagyott
könyv kinyílik – a szél lapozgat ott –
súgva borzong, lobog papírhaja,
mint kukorica szőke bajusza.
Idegennek csattognak a lapok.

Sorsunk kuszán, születetlen vetődik.
Az ég sem érti, bár a könyv nyitott.
S mit nem találtam, mert vakon kerestem:
titkod falán, benned az égi testben
lélektelen láva,
láthatatlan idő világított.

Születésünk napja

*De az én szomjamat tengered el nem oltja,
nem tölti be. Több féktelenség
van bennem, mint amennyi hit. Isten kevés.
Mohó sóvárgás végtelenje
eltakarja őt, ki engem
acél génekbe, egyetlen sejtmagba présel.*

*Őrült tenger, felhők sivatagja felette.
Mederben torlódik, amit tenger nem ér el.
A mindenható forma szenvedés.
Amit betöltök, üresít kifogyhatatlan.
Isten túladagolta az időt.
És időtlen töredékbe az örömet.*

*A teljesség csak kezdet? E villám földi mása
szem, száj, minden érzék, mely elhagy és jelent?
Amellyel megsejtem és felfogom
a teljességre szűkült végtelent.
Születésem a hiány szünete.*

*Sebesen mint egy üstökös
távolodom emlékeimtől.
A jelen: becsapódások sora.
A büntudat meggátol abban,
hogy felismerjem bűnömet.
Álomsúlyú a föld, a hátamon lebeg.
Életre nehezülök. Szülök és készülök.*

Séta Adéllal, délután

Szemünk előtt a Dunán
„Zsófia főhercegné” ringatja farát.
Kertekben forognak a házak,
felszáll a lonc, csillaghúr, orgona.
Nap olvad a vízre, palló a partig,
fakózárd jade és agát.

Hogy hátrálhatnék kilenc évemig,
magam hogy vethetném oda?
Zuhogok városomra, ahogy
sosem tehettem. Feltámogatom
aki szülést szenved. Elhozza
a Duna, el a hamvas úr.
Töredék percbe zár minket egy
tengerparti nyári tábor, a zápor.
Sátrakba folyt eső,
jeges tenger vize bokámba visszajár.
Egymásra árulkodtunk,
téptük egymás vizes haját Adéllal.

A piaristák templomában
hatra szólít a harang.
Más-más földrész, azt illesztgetjük
ami egyedül kettőnkre maradt.
Úr forog felettünk saját tengelye körül.
Közelít a hajó, a víz most
örömbe ringat.
Elmosódik a vízfestményen a láthatár,
elolvad a kép a foglalatban.

A víz szikráit felkapja a fény.
A múlt elkerül. Megkapaszkodik
a két rokon. A szenvedély üres,
túlmért a pillanat.

Köszöntő

Egy kritikusnak

Kedves barátom!

mikor neked esnek
mindazért, amit tettél és amit
rég elmulasztottál beváltani;
amikor fullánk ítéletekért
tesznek majd felelőssé új szakik;
mikor a harag tisztánlátása vezet,
megvallhatod: minden bírád te vagy,
taszítás-vonzás csak benned lakik.

Kevésnek tűnik minden, ami volt,
és soknak, ami eltelt;
kevésnek a siker, az időt rabolt
szerelmek, és soknak érzed a félrenyelt
dühöt. Ha attól tartasz, hogy a kémlelő,
a boldog vizslatás már összeszáradt,
hogy az időben nincs elég erő fölfedned,
miből táplálkozik varázslat
versben, érzékben – akkor csak mutasd
megint, mi az a mágnes, rég kiszúrt delej,
amire föltetted életed: hogy a szépség
fókusza hol delel.

Hiszen tudod, hogy ifjan, egyedül,
s falkában, öregen,
nehéz igazat vallani.

Bármi legyen jövőd,
férfiúr, teljesség – minden benned lakik.
Bármi legyen a Könyvek
sommás ítélete:
e versem túlél minket
és engem benne te.

„Vonódsz két folt, két hely között...”

Balla Zsófia „haza-versei”*

Rögtön az elején le kell szögeznünk: Balla Zsófia nem nagy haza-költő. Abban az értelemben mondom ezt, hogy költészetén belül mennyiségileg nem foglal el fontos helyet a hazát tematizáló opusok száma. A magam részéről ezt erénynek érzem, hiszen a huszadik századi (erdélyi) magyar költészetben túlságosan sokan éltek vissza ezzel a fogalommal s állandó Trianon-komplexussal, a hegy, a gyöngy, a homok, a fenyő és a transzszilvanizmus más szimbólumaival egyfajta „üres olvasatot” teremtettek, amely éppen attól üres, hogy túlságosan is telített és normatív: a fenti jelképek leírásakor az alkotó az olvasatot is irányítani szeretne volna, s az esetek nagy részében sikerült is – gondoljunk például arra a folyamatra, amely Reményiket és Wass Albertet íróból vátesszé alakította, vagy arra, amely Tamásit változtatta meg.¹

Nos, Balla Zsófia nem „ábelizálódik”, nem „megy elébe” erdélyi elvárásoknak. Iróniája, mely egész nemzedékére jellemző, távol tartja a szólamoktól. Egyik legemblematikusabb verse az *Abogyan élek*. Számtalanszor idézték és valószínűleg idézik még befejező sorát, melyből a címe is szár-

¹ Ez utóbbit talán Láng Zsolt fogalmazta meg a legélesebben és a legszebben kapitális esszéjében. Nehezen cáfolható hipotézise az, hogy Tamási az „erdélyi gondolat” irányába mozdult a *Szűzmáriás királyfi* és az *Ábel-trilógia* között. „Átlapozva a *Szűzmáriást* tárgyaló kritikákat, majd a későbbi opust, az *Ábel-trilógiát* és annak kritikáit, észre fogjuk venni, hogy Tamási visszavesz valamit. Elvárásoknak megy elébe, *ábelizálódik* (voltaképpen már a *Címeresekben*, kissé más irányból: ezt teszi), egy »gondolat« jegyében rója sorait. Kuncz Aladár szerint ez a gondolat éppúgy testet ölt Erdély ezerarcú, vadregényes természeti szépségeiben, mint ahogy előre megrajzolta az erdélyi történelem, műveltség és irodalom fejlődésének változatos hullámzó voltát: igen, ez az »erdélyi gondolat.«” In: Láng Zsolt: *Hányan mentek Piripócsra?* Komp-Press, Kolozsvár, 1995. 109.

mazik: „Ahogyan élek, az a hazám.” És nemcsak idézik, hanem magyarázzák, értelmezik is: Szilágyi Márton például szép tanulmányában „az etikai töltésű hazafogalom egyik leghatásosabb megformulázása”-ként értékeli.²

De miért éppen ez a vers, ez a sor vált ennyire híressé? Miért éppen ezt őrizte meg az olvasói és irodalomtörténeti emlékezet? Miért éppen ezt emelte ki egy gazdag és egyenletesen magas színvonalú költészetből? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre próbálok választ adni.

A vers először az *Apokrifének* című kötetben jelent meg, és az a változat így hangzott: „Íme a szándék: / rátok lobbantom e nem minden dühét, / és magunk ellen is, / és ellenem, rám. / Újra, csak újra megtérek, / nem akarok más lenni, / (félek) / mint ami lenni szeretnék. // Ahogyan élek, az a hazám.”³ Azóta a költő elhagyta az első négy sort, és ezzel esztétikailag kétségtelenül tömörebbé, súlyosabbá, talányosabbá tette. Ám az irodalomtörténésznek sokszor hasznos az is, ami az ízlés szempontjából elvetendő. A kihúzott sorokkal együtt ugyanis jobban érezhető a műben a kisebbségi eszmeiség és a kisebbségi komplexusok, félelmek, görcsök hatása. Ne feledjük, hogy 1971-ben Balla Zsófia még Kolozsváron élt, s ez az életrajzi tény igencsak meghatározta szellemi és talán még inkább lelki közérzetét.

De mit jelent „Kolozsváron élni” 1971-ben? Azt jelenti, hogy az ember menthetetlenül kisebbségi. Európa egyik legsötétebb diktatúrájában él, Romániában – magyarként. Egy olyan közösség része, amely alig öt évtizede veszítette el többségi nemzet státusát, és amely éppúgy nem képes eltekinteni ettől, ahogy a román nép tagjainak zöme sem tudja feledni, még kevésbé megbocsátani, hogy a magyarság valaha többségben volt. Ez a közösség, a romániai magyarság magáévá tett egy Kós Károly, Kuncz Aladár, László Dezső, Makkai Sándor és társaik által kidolgozott eszmerendszert, amely bírálható ugyan a legkritikusabbak részéről, ugyanakkor azonban furcsa módon még rájuk nézve is kötelező. Ha nem fogadják el kötelezőnek, akkor büntudat gyötri őket engedetlenségükért. Innen (is) eredeztethető a düh és a félelem, a vágy és a lelkifurdalás.

Egy önmeghatározás tanulságai (Jegyzetek a transzszilvanizmusról) című tanulmányában Láng Gusztáv összefoglalja az erdélyi magyar gondolkodásra jellemző szülőföldkultuszt.⁴ „... a szülőföldkultusz az erdélyiségeszme

² Szilágyi Márton: *Van ki formátlan léted egybetartja?* In: uő: *Kritikai berek*. József Attila Kör – Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 66–67.

³ Balla Zsófia: *Ahogyan élek*. In: uő: *Apokrifének*. Kriterion, Bukarest, 1971. 107.

⁴ Láng Gusztáv: *Egy önmeghatározás tanulságai (Jegyzetek a transzszilvanizmusról)*. In: uő: *Kivándorló irodalom. Kísérletek*. Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1998. 5–27.

egyenes következése, s a mai napig az erdélyi irodalom egyik fő témája, alapvető értékfogalma.” A kisebbségi közgondolkodásban azért fontos, mert: „jelentést ad az erdélyiség – identitásdilemmára válaszoló – »köztes« kategóriájának. A korábbi nemzet tudatát magyarságtudatra váltó kisebbség ugyanis nem lehet, nem maradhat a szó korábbi értelmében »magyar hazafi«, de a magyarságtudat [...] kapcsolata ezzel a korábbi nemzetivel azt is lehetetlenné teszi számára, hogy az új nemzetállam »hű polgáraként« ezt egyúttal új hazájának is tekintse; hazájának a szó minden korábbi értéktartalmát felölelő értelmében – ehhez nem állampolgárságot, hanem nemzet tudatot kellene cserélnie. A politikai haza léte történelmi véletlelnek függ, a szülőföld otthonos vonásait azonban hosszú ideig nem érinti az impériumváltozás, ezért a haza szerepkörét képes átvenni. Ráruházódnak azok az identitás meghatározó értékek, melyek eredetileg a nemzet és a haza tartozékai voltak.”⁵ Egy Márai Sándorról szóló írásában pedig megállapítja: „Ha [...] rákérdezzünk azokra az értékjelentésekre, amelyek minden kisebbségi irodalomban a szülőföld szóhoz társulnak, a *hűség és a szolidaritás* ikerfogalmait kell első helyen említenünk.”⁶

A fentiekből az derül ki, a szülőföldet minden kisebbségben szeretni kell, de Erdélyben nemcsak a közösség érzelmi tudata követeli ezt, hanem a transzszilvanizmus is. És az irodalom, amelyben egyrészt megnyilvánul a szülőföld szeretetének érzése, másrészt megfogalmazódik a szülőföld szeretetének parancsa.

Úgy vélem, az indulat, amely az *Abogyan élek* első változatából kicsap, ez ellen a parancs ellen irányul. A beszélő a hagyomány szorításától és követeléseitől félti önmagát. Ám a diktatúra éveiben mégsem eléggé „önmaga” ahhoz, hogy ne írja le a később kihúzott sorokat. Igényességét és az önmagára találás boldogságát és szabadságát egyaránt tanúsítja, hogy a Pécssett 1995-ben megjelent „válogatott és új versek”-ben már egy tömörebb, szikárabb változatot közöl.⁷ Mielőtt azonban a változtatást megvizsgál-nánk, nézzük, hogyan viszonyult Dsida Jenő az erdélyiség ideológiájához.

Választásaimat nem a véletlen indokolja. Dsida *Psalmus Hungaricus*áról az a Láng Gusztáv írt a költőről szóló monográfiájában, akit fentebb már idéztem a transzszilvanizmus kapcsán, Cs. Gyimesi Éva esszéje pedig már csak azért is érdekes, mert ő Balla Zsófia nemzedéktársa – mindössze négy évvel idősebb az 1949-ben született költőnél.

⁵ Uo. 11.

⁶ Láng Gusztáv: *Szülőföld és írói identitás Márai Sándor munkásságában*. In: uo: 115. Kiemelés a szerzőtől.

⁷ Balla Zsófia: *Abogyan élek. Válogatott és új versek*. Jelenkor, Pécs, 1995. 31.

Monográfiájának *A „magyar zsoltár” polifóniája* című fejezetében⁸ Láng arról beszél, hogy az 1936 késő tavaszán született költeményről már a kortársak úgy érezték, kilóg az életműből, egy apolitikusnak érzett költő nagyon is politikus verse, éppen ezért nem foglalkoztak vele, elhallgatták. Az irodalomtörténész úgy véli, a mű „vita [a költő] saját addigi ars poeticájával”⁹, amelyben Dsida kérdésessé teszi, „visszavonulhat (vagy vágyódhat-e egyáltalán) a nemzeti fájdalommal szembesülő költő az alkotás fennkölt »magányosságába«.”¹⁰ (A rész alcíme egyébként: *A transzilvanizmus „elfojtásai”!*) és Láng idézi is a vers egyik legjellemzőbb, legfájdalmasabb kérdését: „Lehetsz-e bölcs, lehetsz-e költő, / mikor anyád sikolt?”¹¹

Nyilvánvaló, hogy ez a kérdés, ha nem is ebben a formában, Balla Zsófia számára is kínzó lehetett. Nem ebben a formában, hiszen nemzedékével együtt óvakodott a pátosztól. Ez sok mindennel magyarázható, az egyik magyarázat azonban kétségtelenül az, amelyet Nádas Péter fogalmaz meg a rá jellemző világossággal: „Azokban az években [...] önmaga szellemi épségére adó ember már nem áltathatta magát azzal, hogy egy hazája lenne. Nem. A hetvenes évek elejére az egyetlen megreformálható hazá utolsó kis reménye is kimúlt. Mindenkinek maradt egy imaginárius hazája, és volt egy reális hazája. A kettő között a senki földje, de rendszeren aláaknázva. Esténként mindenki behúzódkodott az imaginárius hazába, de reggelre kelve rá kellett lépnie erre az aláaknázott földre, mert csak így juthatott át a reális hazába. Ha nem robbant föl egy aknán, ha nem lett öngyilkos, nem őriült meg, nem itta el az eszét, akkor esténként békésen visszatérhetett, s tovább ápolhatta a vágyait, az emlékeit, a rögeszméit és az agyrémeit.”¹² A kisebbségi magyarságnak természetesen más „önáltatási forrásai” is voltak: a sajátos helyzet és a „szülőföld” fogalmának a „haza” helyébe való emelése, úgy gondolom azonban, az az időszak, amelyet Nádas emleget, Erdélyben is a kiábrándulás végét jelenthette, s például a Forrás harmadik nemzedékének egy olyan kihívást, amelyet már csak az intellektuális tisztesség megővésének érdekében sem lehetett visszautasítani, s amelynek lényege nyersen szólva ez volt: hogyan küzdhetnénk meg színvonalasan a transzszilvanizmussal?

A változtatás legfőbb „kedvezményezettje” a zárójelbe tett sor. Míg az eredetiben a félelem tere szűk, szinte kizárólag a közösségre és a hagyományra, a máshol (akár Magyarországon) élő olvasó számára „üres

⁸ Láng Gusztáv: *A „magyar zsoltár” polifóniája*. In: uő: *Dsida Jenő költészete*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 2000. 227–250.

⁹ Uo. 235.

¹⁰ Uo. 236.

¹¹ Uo.

¹² Nádas Péter: *Esszék*. Jelenkor, Pécs, 1995. 174.

referencialitásra” s egy nehéz körülmények között élő lírai alanyra vonatkozik, addig itt bármire és bárkire. Ha ott egy olyan alany beszélt, aki kötelességének, kívülről ráaggatott kötelességének érezte, hogy azt mondja, akkor itt viszont egy olyan ember, aki belső alkatának megfelelően önreflexív, s aki már nem azért fél, mert egyrészt a körülmények olyanok, másrészt pedig a körülmények irányított értelmezése ezt várja el tőle, hanem azért, mert óvakodik a felületes, túlnövesztett állításoktól, amelyek természetük szerint másra is rátelepedhetnek. Itt a zárójelbe tett ige nem kifelé, hanem befelé mutat: az ismételt megtérés Adyra utal, de ki is lép *A föl-földobott kő* teréből, hiszen a földrajzi vagy geopolitikai, általános kérdések helyett a pszichikai, egyéni, személyes problémákra vonatkozik. Míg Adynál a személy a haza térbeli koordinátáitól meghatározott, addig Balla Zsófiánál ugyanez a haza a lélek koordinátáin belül helyezkedik el. Ez a módosítás, ez a viszonyulás azonban természetesen azzal jár, hogy a haza sem ugyanaz. Ady azt mondja, bármennyire szeretne elszakadni, valami mindig visszahúzza ugyanazon határok közé; Balla Zsófia azt, hogy ezek a határok benne húzódnak, s nem azért nem tud szabadulni, mert örökre egy térhez kötöttség, hanem azért, mert nem tud kilépni magából.

Ezért egy másfajta különbség is megállapítható a két költő s a két vers között. Adynál tényleírást olvashatunk: valaki, aki menekülni szeretne, nem tud, mert folyamatosan visszavágyik oda, ahonnan menekül; Balla Zsófiánál egy személyre szabott, önmagának adott erkölcsi utasítást. Nagyon élesen fogalmazva, *A föl-földobott kő* szerzője azt állítja, mindegy, hol él, tulajdonképpen mindig ugyanott, az *Ahogyan éléké* ellenben azt, nem mindegy, hogyan él. Ady beszélőjének a tértől nincs menekvése, Balláénak a lélektől. S a lelkek között is különbség van: az egyikben a honvágy dominál, a másikban a „viselkedésvágy”; az egyikben a „mindig szeretnék otthon lenni”, a másikban a „mindig szeretnék méltó lenni”.

Érdekes megfigyelni, ahogy az általában dór Ady-költészet az említett versben jón irányba mozdul. Az olyan művekben, mint *A Gare de l'Est-en* vagy *A magyar ugaron*, mindig egy határozott, radikálisan bíráló beszélőt képeznek meg vagy – hogy legyünk még pontosabbak – egy olyan beszélőt, aki szereti a hazáját és ezért ostromozza, akinél a fájdalom a bírálat forrása is egyben; egy olyan beszélőt, aki kísértetiesen hasonlít az *Elbocsátó, szép üzenet* lírai alanyára, és különbözik a *Valaki útravált belőlünk*-ben megszólaló szereplőtől.

Most azonban az a lényeg, hogy *A föl-földobott kő* a földrajzi magabiztosság és a tehetetlenség költeménye, s ilyenként dór és jón vonásokat egyaránt hordoz. Dór vonás ugyanis, hogy a szöveg nem kételkedik: jelölt és jelölő között nincs feszültség; a beszélő nem azt állítja, „ugyan ki tudja, hol van Magyarország”, hanem azt, „bármilyen Magyarország, mégis honvá-

gyat érzek utána”. Miközben tehát azt illetően pillanatnyi bizonytalanság sincs benne, hogy Magyarország létezik és olyan, amilyen, azt illetően már igenis érzékelhetünk bizonytalanságot, hogy vajon meg lehet-e szabadulni tőle. A vers látszólagos magabiztossággal jelenti ki, hogy „Százszor földobnál, én visszaszállnék, / Százszor is, végül is”¹³, de éppen e magabiztosság bizonygatása ébreszti fel az olvasó kételyét. A viszonyulások közötti feszültség teszi lüktetővé, esztétikailag magas színvonalúvá a verset.

Érdekes megfigyelni továbbá, hogy az erdélyi költőknek az a nemzedéke, melynek sorsát radikálisan befolyásolta Trianon, s amelynek legemblematikusabb képviselőit a „helikoni triász” néven ismeri az irodalomtörténet, nagyrészt a jón típusú költészetbe sorolható. Itt ismét a telített referencialitás esetét figyelhetjük meg: a trianoni tapasztalat annyira megrendítette, annyira befolyásolta Áprily, Reményik és Tompa életét, hogy közvetve vagy közvetlenül, de mindhárman arról írták verseiket, hogyan viszonyulhatnak, hogyan kell viszonyulniuk (s hogyan kell viszonyulnia az erdélyi magyarságnak) a megváltozott életkörülményekhez.

A legközvetlenebbül a Végvári-verseket író Reményik művei szólnak – éppen ezért ők képviselik a kivételt a fenti szabály alól. Adys szenvedély, fájdalmas fogcsikorgatás hallatszik a *Templom és iskola* és az *Eredj, ha tudsz* jellegű költeményekből, s érezzük bármilyen indokoltnak az indulatot s az egzisztenciális választás elé állított beszélő publicisztikus pátoszatát, e publicisztikusság túlságosan is nyilvánvaló és kendőzetlen ahhoz, hogy versekként értékeljük őket. A beszédmód azonban kétségtelenül dór: a beszélőnek nincsenek kételyei afelől, „honnan” megy el az, aki elmegy és „hova”, mint ahogy nincsenek kételyei afelől sem, hogy elmenni bűn. A barátok és ismeretlenek elvesztése fölötti személyes fájdalmat minden olvasó érzi, de még ez a fájdalom is dór, amennyiben mindenki nevében beszél és minden rezignáltság ellenére nagyon is határozottan.¹⁴

---

¹³ Ady Endre *Verseik I.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 292.

¹⁴ A „mindenki” természetesen úgy értendő: mindenki, aki úgy gondolkodik, mint a beszélő. Közismert az a világnézet, amely szerint a másként gondolkodók nem is tartoznak közénk. A transzszilvanizmus egyik legellenszenvesebb (bár önvédelmi szempontból érthető) sajátossága ez: csak az hasznos, aki velünk van, aki közöttünk marad; aki eltávozik, voltaképpen sohasem is tartozott ide. A történelmi jelentőségű *Kiáltó* szövegben is ezt olvashatjuk: „Aki fél, aki gyáva, aki nem bízik, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az! Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsunk vissza. De biztassuk azt is, aki habozik: az ingadozóknak sincsen helye itt most.” Kós Károly: *Kiáltó szó. Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához*. In: *Kiáltó szó. Kós Károly emlékezete*. Nap, Budapest, 2005. 58.

Ha az egész Reményik-költészetet nézzük, látnunk kell, hogy a Végvári-versek írójának lenni olyan szerep volt, amely elől később maga a költő menekült a legjobban.¹⁵ S valószínűleg azért is kellett menekülnie, mert kilépett abból a jón önmagából, aki a Végvári-korszak előtti és utáni versek lírai alanyaként szólalt meg. Vallomása ilyen szempontból is figyelemre méltó. A felvett szerep idegenségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az „igazi” Reményik-versek egy szelídebb, visszafogottabb fájdalmat őriznek meg: a beszélő sebzett és sebezhető, a földrajzi neveket, jelölt és jelölő azonosságát illetően továbbra sincsenek kétségei, érzelmeit azonban nem próbálja általánossá tenni, nem parancsként erőszakolja másra.

Most azonban nem Reményik költészetének elemzése a célom, csupán néhány, remélhetőleg revelatív párhuzam felemlítése a Balla Zsófia lírájának elemzése érdekében. Áprily Lajos és Tompa László életműve ebből a szempontból egyenértékű: mindkét alkotónak van néhány transzszilvanista „slágerverse” (*Tetőn, Az írisőrai szarvas, Pisztrángok kara*, illetve *Az erdélyi fenyő, Lófűrösztés*); ezekben újra meg újra felbukkannak a megszokott jelképek és érzelmek, ám mindkét költő túl zárkózott és szelíd ahhoz, hogy expressis verbis tanácsokat adjon, szabályokat írjon elő: inkább a megidézett táj, állatok és személyiségek példájával hatnának az olvasóra.

Talán még beszédesebbek azonban a nem annyira ismert költemények, amelyeket még a cenzor is átengedett Tompa 1962-es „legszebb verseinek” megjelenésekor, s amelyek „ártatlanul” közvetítik ugyanazt a transzszilván szellemiséget. *Az Erdélyi aratás* például annak az allegóriája, hogyan segít a szenvedés az emberen, hogyan segítenek a gondok a földművelőn. Ha egy pillanatra megpróbáljuk paraszti logikával nézni a dolgot, abszurditáshoz jutunk: ugyan melyik paraszt örülne annak, hogy: „Nem segített szerencse, vakeset – / Maga az Isten is csak keveset! // Sőt olykor éppen ő bocsátgatott / Földemre egy kis jégverést, fagyot. // De jó, hogy gond vert: nem hagyott henyén / Heverni, s így csak megedződtem én. // Így készíték – míg életem szakad – / Termőbb jövődöt, vígabb nyarakat!”¹⁶

Mint láttuk, bármennyire is különbözzenek a helikoni triász tagjai, költészetük sugallata ugyanaz: Erdélyt elhagyni nem szabad; inkább

¹⁵ Lásd „*Miért hallgatott el Végvári?*” című versét, amelyben tulajdonképpen azt vallja be: nem érzi már feladatának a váteszséget. Egy ilyen jellegű vallomás elképzelhetetlen a dór Ady részéről, s elképzelhetetlen a Végvári-verseket író Reményikéről is. Ebből a műből kiderül az is, milyen problémátlanul kezelte Reményik a szerepváltás kategóriáját: „egyszerűen” egy névnek látta, amelyet a közéleti költeményei fölé emelhet. A verset lásd: <http://www.mek.oszk.hu/01000/01052/html/vers1006.htm#106>. Letöltve: 2009. március 25.

¹⁶ *Tompa László legszebb versei*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1962. 42–43.

a szenvedés, mint a menekvés, amely az áruházzal egyenértékű; a hegy mindig értékesebb, mint a síkság (*Tetőn*); születésünk adta tulajdonságainkat nem szabad feladni (*Az irisórai szarvas*); a kitartás a szenvedéssel egyenlő és önmagában érték (*Lófűrőszítés*). Nyilvánvaló az is, hogy ezekben a művekben az erdélyi magyarság egyetlen tömbnek számít, amelyet a szenvedés, az üldözöttség tett egyneművé; így aztán a szenvedés Janus-arcú: miközben fájdalmat okoz, az életet is jelenti ugyanakkor; szenvedés (és az ezzel egyenértékű fogalmak, mint amilyen a magány) nélkül az élet elveszíti értékét; éppen az adja meg az értelmét, ami korábban veszélyeztette.

Mindazt, ami a helikoni triász és Dsida, valamint a Forrás harmadik nemzedéke között történt a költészetben, leginkább talán a problematikus bukolika terminus technicusszal jellemezhetjük. A Végvári-versek és a *Psalmus Hungaricus* kivételével a transzszilvanista gondolat a természet képeiben és környezetében jelenik meg. Láttuk már, Áprily milyen szerepet tulajdonít a pisztrángoknak és a szarvasnak, s azt is, Tompával együtt hogyan viszonyul a hegyekhez. A hegy és a fenyő értékét jelent(enek) és közvetít(enek), s ezeket az értékeket az állatok történetei révén mutatja fel a költészet. Az általános emberi szimbólumrendszeren túl, amely a magasat, tehát a hegyet mindig pozitívan ítéli meg¹⁷, a transzszilvanizmus a színvonalas erdélyiséget is hangsúlyozza, a három nemzet együttműködését és szolidaritását, a kitartást, az „erdélyi lélek” kétségtelen létezését – mindazt, ami a valóságban többnyire illúzióknak bizonyult, és nem egyik vagy másik nemzet hibájából. Nincs itt módomban és szándékomban elemezni e világkép hiányosságait, kétségtelen azonban, hogy hatása sokáig érezhető volt. A Forrás második nemzedékének költői közül elsősorban Farkas Árpád lírájában bukkanunk olyan képekre, amelyek ezt bizonyítják. *A szívárgásban* című kötetének nyitóverse, az *Apáink arcán* a kitartás trópusait állítja a fájdalom képeivel szembe: a „suvadásos dombok” között

---

¹⁷ „Az állandóság, a megközelíthetlenség, az istenség szimbóluma, a világmindenség központja, *axis mundi* (‘világtengely’). Számos népnek van valóban létező vagy csak mítoszokban előforduló szent hegye, amelyet isteni lakhelyként tisztel, s amely ezért áldozóhely, rituális szertartások helye, esetleg zarándokhely. Szent hegy a hindu és buddhista hagyományban a *Mahábháratá* világhegye, a Méru, a perzsa *Avesztá*ban Albur, a japánoknál a Fudzsi. A szakrális szertartásokat is gyakran magas helyen, az éghez, a szellemi, az isteni szférához közel tartották. Minthogy a hegy a légköri jelenségek jóshelye és számos istenség megtetesülésének központi helye, a kinyilatkoztatás, az istenség jelenlétének és közelségének jelképe. Pál József – Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. www.bkiado.hu. Letöltve: 2009. március 24.

„reccsenve nőnek meg a pofacsontok”; „Hiába kenték be a füves rétet / jelszavakkal és piros borjúvérrel, / mert felzúg makacs hajuk az éjben és erdőtűzként világít...”¹⁸ Látnivaló: a vers tétje nem az, hogy semmiféle jelszó ne telepedjen az életre, hanem az, hogy a beszélő megtalálja a saját jelszavait. Az egykori jelszó éppúgy többes szám első személyben beszél, ahogy ez is.

Ha valamilyen szabályszerűséget próbálnék megállapítani, úgy fogalmaznék, hogy míg Áprilyék verseiben a „mondanivaló” az, hogy aki elfordul önnön környezetétől, annak bukás vagy fájdalom a sorsa, az utódoknál jószerevel minden fájdalom, a hegyek elkomorulnak, a magány hangsúlyozódik, egzisztenciálissá válik, s ez feltétlenül összefügg az élet körülményeinek szűkülésével, a szabadság egyre reménytelenebb korlátozásával. A transzszilvanizmus mégsem „adja meg magát”: a költők gyakran és problémátlanul beszélnek többes szám első személyben, mert semmi kétségük, hogy egy közösséghez szólhatnak, és ez a közösség elvárja, hogy a költői szóljanak hozzá, „megmondják”, mit tegyen. Nem véletlen, hogy bár Király László szövegeiben egészen más a természet, mint a Farkaséiban, 1989 előtti korszakában ő is úgy szólal meg, mint ha tömegek hallgatnák – például *Halljátok-e a dalt* című versében.¹⁹ A vízió, amelyből többek között ez a mű is fakad, hangsúlyosan emlegeti a transzszilvanista toposzokat (például a szenvedés heroizálását: „Csak a szándék él mégis, vas-szorítások, / penge-hasogatások, megvakíttatások, fojtva-elnémítások ellenére is...”²⁰, de az igazi kiutat, a menekülést, a túlélést egyre inkább egyetlen lehetőségét a nyelvben találja meg, abban a nyelvben, amely közös, amely a „mienk”, mi több, „csak” a mienk, amelyet nem értenek meg mások, mert a helyzetünket sem értik. Így válik a nyelv eszközzé, közös eszközzé, amelyet nem kell megkeresni, megteremtteni, mert már „készen van” – használni kell csupán, méghozzá egy jól meghatározott cél érdekében.

Bár nagyon sok fércmű és fércember született ennek a világnézetnek a jegyében, opus magnumok is fakadtak belőle. Nincs egyedül üdvözítő látásmód; nem létezik olyan világnézet, amely remekművek íródását biztosítaná, mint ahogy olyan világnézet sem létezik, amely kizárólag dilettáns darabokat eredményezne; a tehetség kiszámíthatatlan és szabad mozgása bármilyen világnézetből képes jó szöveget teremteni.

---

¹⁸ Farkas Árpád: *A szivárgásban*. <http://adatbank.transindex.ro/iro/htmlk/pdf1102.pdf>. Letöltve: 2009. március 25.

¹⁹ Király László: *Halljátok-e a dalt?* In: uő: *Éjjeli esők*. Mentor, Marosvásárhely, 1998. 132–134.

²⁰ Uo. 132.

Ilyen jó szövegek az 1929-ben született költők, Kányádi Sándor és Székely János transzszilván versei. Az előbbi már a diktatúra idején az erdélyi irodalom emblematikus alakjává vált; ezt a szerepet olyan művei biztosították, mint a *Fekete-piros* vagy a *Halottak napja Bécsben*. A *Fekete-pirosnak*²¹ már a paratextusa is az áldatlan kisebbségi helyzet felé irányítja az olvasó figyelmét: „leíró költemény, melyet szereztem / a kolozsvári Malomárok és Telefonpalota // közti járdaszigetről az ezerkilencszáz- / hatvanas-hetvenes esztendőkből csütörtök / és vasárnap délutánonként.”, s ez az irányítás a továbbiakban is folytatódik. A kimenős széki lányok egy egész kultúrát hoznak magukkal, egy „mozdulat-ország”-ot, s viseletükkel együtt egy szigetet képviselnek a romániai magyarságon belül, egy olyan szigetet, amely a hagyományokhoz való hűség révén a megmaradást biztosítaná vagy inkább biztosíthatná, hiszen a vers kisebbségi olvasatának ereje egy idő után abból származott, hogy mindenki tudta: a széki cselédek már nem vonulnak fel „csütörtök és vasárnap délután” a „kolozsvári telefonház” előtti járdaszigeten. A „fekete-piros táncot” járó „egy pár lány, két pár lány” tehát a romániai magyarság veszélyeztetettségének jelölőjévé vált.

A *Halottak napja Bécsben-t*²² ki kell vonnunk az erdélyi magyar olvasat kizárólagossága alól. Olyan poéma ez, amely a halál többféle, különféle történelmi korszakokra utaló megidézése által sokkal egyetemesebb, mint fentebb elemzett társa. Az Ágoston-rendiek bécsi templomában Mozart *Requiem*-ét hallgató beszélő előbb saját halálára gondol, aztán e halál kapcsán a második világháború áldozataira, az édesapjára és Mátyás királyra. A kisebbségi értelmezés elsősorban e két utóbbira támaszkodhatott, hiszen az apa huzakodása a „kollektívvel” óhatatlanul a magyar–román ellentétet idézte fel, a Kolozsvár Fő terén álló Mátyás-szobor s a király szintén kolozsvári szülőháza pedig a romániai magyarság mai napig eleven szimbólumai. Az „Én királyom nagy királyom / ki született Kolozsváron” kezdetű rész tehát a kisebbség elevenébe vágott, majdnem lehetetlen volt másképp olvasni, mint a közösség sorvadását és kétségbeesett reményét leíró szakaszt.

A *Fekete-piros* arra is jó példa, hogyan alakul át a hegy szimbóluma, hogyan jelennek meg hasonló értékű jelképek: itt a sziget, Kányádi egyik gyerekversében a torony. Az egyre fogyatkozó s végül teljesen elfogyó sziget szerepét az *Elszálltak...*²³-ban a torony veszi át, amelyet a vén rigó

---

²¹ Kányádi Sándor: *Fekete-piros*. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KANYADI/kanyadi00001a_kv.html. Letöltve: 2009. március 24.

²² Uo. Letöltve ugyanakkor.

²³ Uo. Letöltve ugyanakkor.

nem hagy „csiricsári népre”. Amellett, hogy a hegy barátságos, megőrző mivolta erősen megváltozik (a sziget nem óv meg semmitől, a tornyot „mi” óvjuk), itt is megfigyelhető a transzszilvanizmus már említett sajátossága, a távozók elítélése: aki elmegy, értéktelen idegenekre hagyja a szülőföldjét, miatta is „veszítjük el” örökre, s ezzel az „ő” céljaik elérését segíti elő.

Székely Jánosnál a hegy nem lesz szigetté, de kopár és ellenséges. *Ilyenkor, ősszel* című, Kányádinak ajánlott versében (!)²⁴ jelképesen sem szerepelnek az „ők”-be értendő „románok”, szerepelnek viszont azok, akik eltávoznak: „madarak, nyájak és vadak”, s a zárásban az apokaliptikusság érzete: „magunkra hagyott minket minden” és a vád: „te sem jöttél meg, Sándorom.” Érdekes, ahogy ez az író, aki szinte kínosan távol tartotta magát minden „közösségtől”, s életművének nagy részében azt bizonygatta, a közösséggel nem lehet és nem szabad együttműködni, nem szabad bízni benne, az ember magányra ítéltetett, kétségbeesésében mennyire átadta magát annak a világnézetnek, amelyet védekezésül dolgozott ki a kisebbség néhány kiemelkedő személyisége. A hegy sötét, hideg és szeles, nem lehet élni rajta, a vers mégis arról beszél, hogy nem szabad elmenekülni innen: maradni kell és vállalni a halált, mert csak úgy születhet érték, ha bizonyos dolgokat nem úszunk meg. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Székely János individuális értelemben is ezt gondolta: a *Párrímek II.* ciklus *Szabadesés* című verse így hangzik: „A gép, amely az életem volt, sötét füstcsóvát húz az égre. / Zuhanok negyven másodperce, negyven órája, negyven éve. // Nem nyúl alá, nem tart kezében, csupán a föld – ő fog kifogni. / Itt volna még az ejtőernyő, kinyithatnám, de nem nyitom ki, // mert van veszély, melyet megúszni merő neveltség és galádság. / Kit szárnyalásra szánt a sorsa, ne élje túl a zuhanását.”²⁵ Annál megdöbbentőbb, hogy ez az alkotó, akinek ebből a verséből valósággal árad az egyedülvalóság, a kiválasztottság tudatának rokonszenves göggye, fentebbi versében arról beszél, hogy társai azért bizonyultak kevesebbnek, alacsonyabb rendűeknek, mert az életüket féltették; ez az alkotó, aki annyira rátarti, hogy egyik versében elzárkózik a közösségtől, a másokban számon kéri rajta a kitartást.

Kányádi és Székely még nem „források”. Az első Forrás-nemzedék költői (Jancsik Pál, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Palocsay Zsigmond és Szilágyi Domokos) közül ez utóbbi lett emblematikus transzszilvanizmusában is. Ez is érdekes jelenség: a kortársi emlékezet egybehangozóan azt állítja, minden ideológia, minden besorolás idegesítette vagy inkább

²⁴ Székely János: *Semmi-soba. Verseik 1948–1986.* Kriterion, Bukarest, 1999. 386.

²⁵ Uo. 435.

untatta; viszolygott tőlük.²⁶ Ennek ellenére joggal merül fel a neve ebben a kontextusban. Korai öngyilkosságát többen is a közösségi szenvedés eredményeként értelmezték, s verseinek egy részét úgy hallhattuk különféle esteken, mint e szenvedés, e heroikus küzdelem dokumentumait. „Magánmagányából” így lett közösségi magány, egyéni szenvedéséből olyan jelkép, amely az „erdélyi magyarság” szenvedésére vonatkozott, azt sűrítette, tömörítette egyetlen sorsban.

Nagy versei, főleg a *Bartók Amerikában*, erre az olvasatra jutottak. Érdekes megfigyelni, hogy a nagy zeneszerző amerikai végzetének poétizált leírása miképpen olvasható a kisebbség végzeteként. A magány, az elhagyatottság, a honvágy, az óvni kényszerült magyarság egytől egyig olyan toposzok és motívumok, amelyek könnyen párhuzamba állíthatók az erdélyi magyarság 1989 előtti sorsérzékelésével, ráérthetők annak életére. Az egyéni sorsnak, a hangsúlyozott magánynak gyakorlatilag semmilyen változtatást nem kellett szenvednie, hogy egy Kolozsvárott, Sepsiszentgyörgyön vagy Marosvásárhelyen élő olvasó a maga életét ismerje fel benne. A tudatot, hogy Bartók választása is inkább kényszer volt, könnyen rá lehetett forgatni arra a tudatra, amely a kisebbségekben élt: helyzetük geopolitikai döntés következménye, életükről külső hatalmak döntöttek. Egy erdélyi magyar a vers intenzív reménytelenségét is magára érthette, hiszen akkoriban senki nem gondolhatta, hogy állapota valaha is megváltozik. „jajistenem a világ / kinek szoros, kinek tág” – ez a népdal, a további tragikus megfogalmazásokkal együtt („jaj neked, hús-vér idegen”) és kétségbeesett axiómákkal („Rezdülj végig, / a végestől a végtelenségig, / tudatos, ésszerű varázs -: / mert csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás.”) a heroikus helytállás jelmondataként funkcionált.

Ugyanígy működött, bár összetettsége miatt nem hanglemezeken vagy előadóesteken, a *Haláltánc-szvit* is. Ez a hatalmas korinthuszi poéma a számtalan (Shakespeare-ből, a Bibliából, az Ómagyar Mária-siralomból, Werbőczy Tripartitumából való) idézetből s Bartók, Csokonai és Heine utolsó mondataiból épül, hangsúlyozottan egyetemes tehát: a mindenko-

---

²⁶ „Beszélhetünk-e arról, hogy a Forrás-nemzedéknek [...] kialakult egyfajta nemzedéktudata?” – kérdezi Czintos Emese Szilágyi Domokos kapcsán. Szilágyi István válasza: „Ha Szilágyi Domokos egyáltalán hajlandó lenne erről megszólalni, valószínűleg azt mondaná, hogy nem volt »Forrás-nemzedék« vagy méla undorral azt mondaná: Ezt hagyjuk. [...] Ady Endrét sem szerette, nem is szerethette, mert ő maga minden költői póztól távol állt. Adynak a harsánysága, túlfűtöttsége rettenetesen idegesítette...” Szilágyi Domokos az irodalmi kánonokban. In: *Vissza a Forrásokhoz. Nemzedékvallató*. Szerkesztette és az előszót írta: Balázs Imre József. Polis, Kolozsvár, 2001. 52.

ri ember halálát verseli meg, amelyet mindenkor nehéz elfogadni. A korinthuszi általában az egyértelműség ellenében hat, az olvasói környezet azonban annyira zárt és kompakt volt, hogy többnyire ezt az opust is kisebbségi műként értette, olyanként, amely egy nemzetrészt fenyegetettségét fogalmazza meg, arra hívja fel a figyelmet. Mindenki „azt hitte, hogy érti”, annál is inkább, mert a diktatúra Romániájában mindenütt s az erdélyi magyar közösségekben különösen a „sorok közötti olvasás” uralkodott, s az olvasó akkor is önnön „sajátos” sorsát látta bele a szövegbe, ha mást is beleláthatott volna, sőt, aki ettől eltérő olvasatot ajánlott, azt a kiközösítés réme fenyegette.²⁷

Ebben a talán túlságosan is tömören jellemzett hangulatban szólalt meg a harmadik Forrás-nemzedék s következőképpen Balla Zsófia is. Már első, 1968-as kötetének²⁸ olvasásakor is azt látja az olvasó, hogy itt a helyek nem ideologizált helyek, nem egy kisebbségi eszmerendszerből erednek, semmi olyasmit nem jelképeznek, ami nem személyes: minden egyedi és ezért sajátos. Az *Amikor hazajöttél* című nyitóversben²⁹ már a tér is szűk: míg a legtöbb előd esetében egy hegy, egy szántóföld, a „füves rétek” stb. vagy egy mindenkire vonatkozó rítus (halottak napja), addig itt az otthon jelenik meg (a kötet első ciklusának címe: Családunk) s az alaphelyzet: hogyan várja a lakás és maga a beszélő a hazatérőt: megrohamozzák a fények, „a csapnak felcsillan a cseppje, / s a szappan csak azt várta, / hogy magát bőrödre kenje”. A zárásban pedig a szeretet legmagasabb s egyben abszurd hőfoka fogalmazódik meg: „Amikor hazajöttél, / s felhallatszott a lépted letről, / csak hogy hamarabb veled legyek, / leugrottam az emeletről.”

A *Kolozsvárhoz* című versben³⁰ egy teljesen átlagos várost látunk, amelyben „a falakból dől a meleg, / szorgalmasan hull az eső, / kerengenek a tornyok, / a dombok halkán beszélnek veled.” s a kérdés, amelyhez a beszélő eljut: „ha már nem leszek itt, / akkor is minden ilyen meleg lesz?”

---

²⁷ Engedtessek meg nekem néhány személyes megjegyzés. Édesanyám a mai napig a „csiricsári népre nem hagyom a tornyot” sor miatt tartja nagyra az *Elszálltakot* – nem tud elszakadni a sorok közötti olvasástól, nem tudja *másként* olvasni a szöveget. Másfelől emlékszem egy beszélgetésre, amelyben egyik mesterünk (a gyakorlati tárgyakat oktató tanárokat neveztük így; ipari líceumban érettségiztem) azt bizonygatta, Lászlóffy Aladár „nem nagy költő”. Akkoriban egyetértettem vele (Lászlóffy ismertsége a nyomába sem léphetett sem a Kányádiénak, sem a Szilágyi Domokosénak); ma már azt hiszem, azért „nem volt nagy költő”, mert verseit nem lehetett a kisebbségi olvasat alapján értelmezni, nem „segített élni”, nem a „mi szerencsétlen sorsunkat” írta meg.

²⁸ Balla Zsófia: *A dolgok emlékezete*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.

²⁹ Uo. 9.

³⁰ Uo. 33.

Semmi hősiesség tehát, semmilyen másra is érvényesnek tekintett szabály vagy éppenséggel felszólítás. A szöveg nem megadott jelentéseket vesz át, örökölt szomorúságokat és fájdalmakat, hanem megkeresi a dolgok, folyamatok és jelenségek számára való értelmét és jelentését.

Nyilvánvaló tehát az eddigi erdélyi költészettől való elmozdulás, amely a már emlegetett, az elfogadott ideológiától való eltérés okozta feszültségekkel ütközve az *Ahogyan éleket* íratta a költővel. Itt is kimondatik egy szabály, s mint minden ilyen „kimondásnak”, természetesen ennek is van „kiterjeszhetősége”, ám a felszólítás éle, az erkölcsi vizsga elkerülhetetlensége és kíméletlensége elsősorban mégiscsak a beszélőt sújtja. És mert az *Ahogyan élek*, főleg második változatában, nagyon sűrített, az olvasatot is inkább megszbja: nincs terjedelem, nincs több rész, nincs olyan struktúra, amely bátorítaná vagy akár csak megengedné a tragikus és közösségi értelmezést; az igék *hangsúlyos* egyes szám első személye és *hangsúlyos távolságtartása*, mondhatni *őrizkedése* minden más „ragozhatóságtól” rendkívüli módon „megköti” a verset s vele az értelmezést is; a beszélő nem fogad el más sorsot, mint ami *neki* adatott s amit nem ismer ugyan, de tudja, hogy kizárólag az övé. Nem véletlen az sem, hogy a szövegben a „hazám” az *egyetlen* főnév, s ha csak egyetlen más személyű ige is szerepelne, könnyű lenne „mindenkire” érvényesnek tekinteni. És természetesen a zárójelbe tett, de külön sorba tördelt „félek” is az elbizonytalanítás eszköze: aki másoknak is hazát és hazamilyenséget parancsol, az nem szokott elbizonytalanodni.

Ám ez a (*félek*) az irónia eszköze is ugyanakkor. Már az első sortól nyilvánvaló, hogy egy erősen reflektált, önreflexív verssel van dolgunk. Ám ez a két szótagú megjegyzés „kiszól” a beszédből, s így el is mozdítja, meg is billenti azt. Neki is köszönhető, hogy a zárás annyira erős; de *úgy* erős, hogy közben emlékszünk azért arra az elcsukló, furcsa bejelentésre.

Ugyanakkor látni kell, mennyire eltér Ballának ez a verse attól, amit a korinthuszi nemzedéktárs, Szócs Géza költészete javasol. *A kilátótorony és környéke* szerzőjénél az irónia a líra „rontóeleme”: alapeleme tehát, amely mindent elmozdít, mindent elbizonytalanít, mindent kibillent. Balla Zsófiánál egyszerűen az (ön)reflexió eszköze, nem több ennél, és nem is kevesebb. Nagyon élesen úgy lehetne fogalmazni, míg Szócs Géza szövegei egyetlen szóban sem bíznak, illetve úgy bíznak mindegyikben, hogy közben kiforgatják, játszanak vele, pörgetik, addig Ballánál a szavak kikínlódott hitele ritkán törik meg; nem is ez a „törés” a lényeg. Mint itt a zárójelbe tett ige, úgy működik az irónia mindig: a beszélőt nem sodorja el a szöveg áradása; de, ha szabad így fogalmaznom, az *irónia áradása* sem sodorja el.

Nem nagy haza-költő, írtam a bevezetőben s valóban: ilyen tisztán, ennyire egyértelműen sem azelőtt, sem azután nem bukkan fel egyetlen szövegében sem ez a szó. Ez véleményem szerint lírájának *belső ritmusával* függ össze, mégpedig azzal, hogy Balla Zsófia nem egy „szószátyár” költő (a fogalmat kizárólag leíró értelemben használom, azért tettem idézőjelbe; Tandori grafomániája nincs közvetlen összefüggésben életműve értékével): a ritkán és némi képzavarral élve súlyosan megszólalók közé tartozik; érezhető s olykor megrázó belső küszködés után jut el önnön szavaihoz. „Hazája” sem úgy nincs sok, hogy ostorul használná, sem pedig úgy, hogy játszana vele felszabadultan.

Nincs sok, megnyugtatóan mégsem „bánhat el” vele s ezen a ponton ismét fel kell idéznünk a „telített referencialitás” fogalmát. Az *Abogyan élsz* új verseket tartalmazó ciklusában, a *Budapestben* jelent meg az *Ottvágy* című vers³¹; abban az időszakban született tehát, amikor Balla Zsófia, a magánszemély Budapestre költözött. Az „Ilia Mihálynak” szóló ajánlás maga is bizonyítja, mennyire a „két haza” közötti kínlódásról van szó – a szegedi irodalomtörténész mindig is híres volt arról, hogy mint egy posztmodern Kazinczy, a világ minden táján élő magyarokkal levelezik, ha tehát valaki, ő mindenképpen megérti egy Erdélyből távozó keserveit. Azokat a gyötrelmeket, amelyeken ironizál ugyan a beszélő, de amelyeket mégsem tud félresöpörni: „Befog az álom satuba, / markol, csavar két fém-pofa; / ahogy kinő a túsoros / cserépföldből a liliom: // egy hely fogjon marokra!”³² A külön sorba szedett kiáltás még erősebb ellenpontot képez, mint amilyent amúgy is jelentene. Ráadásul itt még csupán az álom enyhít a kínon, később azonban a játék is, ám onnan is visszatekeredik a szöveg: „Hajló nádszál akarok. A / szél paskol a helyek színén, / szépséges rémábrándjaim; / babám, babám, te mindenem! / Alámerül az akku, ólomöl, / két városom halványul és betölt. / Egészen otthon valahol. // Talpra állít a tőkésúly, az ottvágy. / De nincs bennem még annyi föld.”³³

A Pascal- és az Erkel-idézet ironikus kiforgatása sem enyhíti, inkább mélyíti a hazátlanság kínját. Hiszen nem *gondolkodó* nádszál akar lenni a beszélő, hanem *hajló* és nyelvtani szempontból elliptikusan, ami a lélek űrjét is érezteti. A szerelem „mindenségéről” pedig azt mondja a vers: iszonyú csalódást jelentettek. A szép oxymoron sem segíti az egyértelműséget: a városok egyrészt fakulnak, másrészt azonban nagyon is érződik a kisugárzásuk.

³¹ I. m. 266.

³² Uo.

³³ I. m. 266–267.

És vajon mire vonatkozik a végső kijelentés? Talán arra, hogy csak annak lehet honvágya, akinek *bona*, hazája is van – a szöveg pedig arról szól, a beszélőnek nincs. *Ott* nincs, csak *ottvágy*; *itt* van már, de vágya még nincs az ittnék. Csak a *között* létezik: „Vonódsz két folt, két hely között, / végigver rajtad ág, bozót, / fújtatsz hasmánt a húrokon, / esküszöl hegre-földre.”³⁴ A lírai alany sehol sincs otthon, mindenütt az idegenség érzetét éli meg, abban vergődik.

Az *Ott él, ahol*³⁵ keserű megoldást ajánl. „Megtanulsz beszélni befele...”, indul a vers, és semmi mással nem folytatja a címbe írt hiányos mondatot, mint azzal a hangulattal, amelyet ez a sor s a folytatás megteremt. Minden bizonytalan, onnan bentről „valaki válaszol”, „hang közelít”, amely „a tért rácsosra zárja” – csak valami furcsa fenyegetettség érződik. A babitsi intést követően („De nem vagy közepe semminek, ne véld, / mert önkörödből nem mozdulhatsz el.”) látszólag ismét azt a szólamot halljuk, amely az *Ahogyan élek*ben hallatszik: „A szemlélet kölcsönveszi a hely, helyzet nevét.”

A szólam hasonló ugyan, de nem azonos. Itt nem a *szemlélet* kölcsönöz a helynek (tartást, erkölcsiséget), hanem fordítva. Nem „ahogyan élek, az a hazám”, hanem úgy élek, ahogy a hazám diktálja. Nem is a hazám, csak a hely és a helyzet; annak is csupán a *neve*. Míg az a vers tulajdonképpen azt állította, hogy annak a szemléletnek igenis a beszélő a közepe, itt, mint láttuk, feladja ezt a pozíciót. Talán ezért befejezetlen mondat a cím – mert befejezhetetlen.

* Tanulmányom a *Balla Zsófia költészete* című doktori dolgozat egyik fejezete – ha a gondolatmenet hiányosnak tűnik, ennek tulajdonítható (s remélem, *kizárólag* ennek); természetesen egyes utalások is erre vonatkoznak. Azt a tipizálást azonban, amelyet Nicolae Manolescu nyomán alakítottam ki, feltétlenül ismeretnem kell. *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc* (Noé bárkája. Esszé a román regényről) című háromkötetes művében (Editura Cartea Românească, București, 1980–1983) a román irodalomtörténész *dór*, *jón*, illetve *korinthoszi* regényekről beszél. Az első aktív, extrovertált, pikareszk, „maszkulin”; a második passzív, introvertált, önreflexív, „feminin”; a harmadik játékos, ezoterikus, egzotikus, ironikus és folyamatosan jelzi az iróniát. Ezt a tipizálást próbáltam én a lírára alkalmazni.

³⁴ I. m. 266.

³⁵ I. m. 268.

atlantisz: süllyedő városok szigetek

- versvázlat -

(utólagos részletek)

(kert)

kora reggel apa és anya dolgozni mennek
mama a konyhában a lábasokkal csörtög
addig csörtög amíg fel nem ébredek

úszik a reggelben a kossuth rádió műsora
beszúr a nap a konyha ikerablakán
épp mamát szúrja ki s ő engedelmesen
mintegy ünnepélyesen vonul elé
a déli harangszóig gyomlálja a kertet
a kert külön világ mamáé és az enyém
ugyanaz és mégsem
mama számára más

a sűrűn beültetett virágágyásokban
hagyma hagymát gyökér gyökeret ér
csak kis késsel lehet
centiméterről centiméterre haladva
fellazítani a földet
tavasszal az első benyomás
a talaj mámorító-részegítő illata
de honnan tudom akkor
mi hogyan mámorít

az első cigaretta után
végighullámzik a sétány

a tenger apályt-dagályt váltó
hullámszáma elakad
a sör keserű a bor fanyar íze illata
idegen házibulikon
valamilyen likőrök édese
a túl sok édestől
gyorsan felszívódik a szesz
nem kevésbé bódítanak a föld férfias
illatából feltörő nőies virágillatok
hóvirág ibolya nárcisz aranyág
jácint tulipán
sárga lila piros fehér kelyhekből
s mondén feketéből áradó fanyar illatok
hozzá a jácint részegítő édese
minél közelebb a vad alanyhoz
annál áthatóbb illat
minél nemesebb annál több
csipkés szíromfodor
frigiddé nemesített illattalan
virágfejeket himbál a szél
almavirág fehérje barack rózsaszínje
a végtelen égszínkékje fönt
a föld barna mélye lent
szilárd talaj a talp alatt
ahonnan könnyen tovaszállok
s ahová nagy biztonságban visszaérkezem

a kútba kiáltott hangra visszhang felel
remegő örvénykarikák
ha a mélybe engedett vödör vízszintet ér
kúthideg reggelek zavarba ejtő színek illatok
bársonyosság édesség hideg-meleg
a nap hevít a víz hűt
méhek zümmögnek legyek cikáznak
a zümmögést a déli harangszó átszeli
anya a munkahelyén karórájára pillant
hogyan pontos-e (vadonatúj aretta)
apa szemlét tart az irodában
az íróasztal papírjai felett
mama a konyha küszöbére helyezi a kést
főzni indul

én a távol- és jelenlevők között se itt se ott
ólálkodom a végtelenség átlói között

állatokkal növényekkel fákkal
fényel színekkel illatokkal telnek a napok
érezni látni az időt azt hogy van
hol megáll hol suhan
hol lassan hol gyorsan mozdítja szellős szárnyait
teljes a kép színben hangban illatban pompában
testek és formák közelítenek-távolodnak
a kovácműhely falánál
és az almafa alatt a legmélyebb az árnyék
elsüllyedt éden színfalai között hasít a fény
atlantisz jéghegy csak a csúcsa látszik
súlyának kilenctizede a víz alatt

(2008)

Ezékiel próféta

a szent könyveket kihozták
a palota kapui elé
tudták az örök az igazság
van beléjük írva Ezé-

kiel Nabú-kudurri-uszur
király hadjárata alatt
esett fogságba később az Úr
lett számára a parancsolat

Ezékiel látomása
egy új Jeruzsálemet ígért
forgószélen ment a próféta
érezte Jahve erős kezét

Jesaia és Jeremiás
próféták közt van a helye
a prófétai látomás
a könyvekbe jegyzett ige.

Arc

van, hogy a lélek olcsóbb
a büntetésnél,
a beteg testen a seb kód,
Ezékielnél

olvasod a látomásokat,
amíg a teremőr
nehéz lámpája átkutat,
fényben nőni föl

az milyen lehet? kérdezed,
a test kódja a seb
megismétled, megejt,
Istenhez elvezet.

Uram

ragaszkodom amennyire egy névhez lehet
hiszek bennük tudom vannak istenek
legalább egy biztos a betegek istene
ha nem lenne a lány félreértene
elhiszem és tudom a testamentumokat
csak én lehetek aki engem becsap
nem az Úr nem a lányok és nem az emberek
barátom mondom félrekezeltelek
könyvekkel érzésekkel plasztikáztam magam
elmulasztás volt sok irgalom ha van
kérek belőle tudom nem jár de meglehet
a jó körbevesz mint pálmát félsziget
elenged mint rossz tárgyat a gonosz magamtól
kérek Uram szabadíts meg magamtól.

Lengyelek

Zitának

fordítsunk Heinét, azokat
a verseket, amik, miután
lebénult a költő, nyerték el
végleges formájukat, ne a
szonetteket, szabályhoz
semmi kedvem, vagy inkább
fordítsunk O'Harát, beteg
költők verseiből, a legvidámabb
írások közül válogassunk, kéjelegve,
angolból, franciából, a lengyelekre
is gondoljunk, akikkel megesett,
nem volt hazájuk, földrészeket
jártak be örök-hazátlanok, igen,
gondoljunk a lengyelekre.

Beszél róla

Zitának

én hiszek és te hiszel – idáig
rendben volna én félénk is vagyok
nem azért mondom ez nem számít
ami azt illeti a fájdalmak nagyok
lesznek majd a betegségek-től
tartok egy kicsit de most minek
is magyarázok neked erről
a gondolataim feleslegesek
volna a szerelem köztünk
te néha rosszul alszol semmi baj
nem lesz belőle elejtünk
ezt-azt egy mondatot hamar
kimúlunk a világból ígérem addig
állunk a szerelemben léghuzatnyit.

Felújítás

*„mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.”*

a fűtőtest nem működik a tűzhelyet
álljuk körül a Kedves ujjá
maszatos a festéstől a szobabelső
mennyezete felől még rózsaszín
a lakás a földszint alatt
a pincébe nyíló három ajtó
egy kereszthez vezet viccesen
kérdézi Zita nem viheti magával
egy mankón bicegek a falig
az előző tulajé idős házaspár
a festés szünetében két üveg bor
az asztalon kibontva nincs pohár
üvegből meg én nem tudok inni
beszélgetünk az asztrológiáról és
a nagy hó veszélyes nehéz majd
kijutni innen a nap nagy részét
átnevetjük átcsókolózzuk
jó látni hogy alakul egy lakás
ideiglenes átmeneti otthonunk.

Anya

nem számolt a sorssal mielőtt meghalt
nem gondolta végig rendesen
a halálát a betegsége végkimenetelét
a keresztények és zsidók Istenét
nem kérte mentse meg a gyerek miatt
legalább ha már nincs apja azért
egy kicsit könyöröghetett volna
a gyerek felnő és azt se tudja
melyik szobában feküdt utoljára
mit látott a szeme milyen
képződményeket a halála előtt
és csak néha jár arra a temetők
kijáratánál mindig elcsodálkozik
a sok sír mellett az anyja fekszik itt.

az eső

az utóbbi időben, valamilyen módon, egymásba érnek,
összecsúsznak a véletlenek,
bárhol legyek, akár itt, akár ott,
utolér az égi áldás, az ablakban állva
figyelem, az eső egyformán esik, loccsan,
emeletnyi magasból, eldugult ereszből,
s a csatornalefolyó sem nyeli a habzó, hullámzó
tócsatavakat, megborzongok, csábít kedvesem
a meleg takaró alá vissza –
inkább futok egyet mezítláb az utcán,
mondom, ilyenkor tiszta a város,
és szabad a tüdő

már szeretem az esőt,
bámulom az egyforma csipkét, a függönyt,
ha lebben, ha megfeszül,
az ablak mögül, a túloldalon –
vonzod a rossz időt, fiam, ismétli anyám
szomorúan és egyszerre boldogan,
igen, ilyenkor pőrén tisztul a város,
és kitárulkozik –
meglesett fürdőző nő

a felhőszlás után
a sötétre zárt bejáratokból
kiáramlanak az emberek,
kinyílt, viruló gombák

visszaszámlálás

(szerelmes beszéd helyett)

egyáltalán észleled-e
a szelet, az esőt, a napfényt,
a hirtelen változást,
áprilisi időjárást,
benned csak a kérdés,
és a testetlen, megfoghatatlan visszhangzás,
mint a félig telt hordó,
beszélsz magadban, felnevetsz,
s egyre csak a kongó hangot hallod,
felébreszt néha egy-egy furcsa pillantás,
következik riadalom, önfegyelem,
miegymás, akár a pofon,
mi okon, éled,
bokrosodik ismét a kétely,
mi okon,
aztán újra ernyedés,
az elgyengült test, agy egymással beszél,
vajon észleled a szelet, esőt, napfényt,
a hirtelen változást

majd, majd,
majd

nincs megoldás

múló napok
és ébrenalvás.

Láz

A szél, ami a csenevész bokrokat borzolta,
arcunkat érve cirógatott. A kopasz fák néha
füttyültek hozzá. Még a parton álltunk, és néztük
a fodrozódó vizet. Habverő, mondtam mosolygó
arcodba. A gép vakulámpája felfénylett, akár a villám.
Szép, hagyta helyben, igen szép. Mi lehet szép a
szélben, gondoltam. Az egyik ágvégen árva
bogó végtáncát figyeltem, míg száraz levélen koppant.
A hajad a nyakam ölelte, mint egy gondosan elhelyezett
sál. Barna-fázós hegyek szemben, nekünk már a
legkisebb meredély is fárasztó, hegy. Tövében a vár.
Székesvár. Végvár. Hol a hollós király is, de mi inkább a
lázadó bán járta lépcsőkön bokáztunk. A katakombákban később
ott felejtett tüzer csontváza várt dolmányban. Gémberegett-elkékült
kezed kabátom alatt. Nem csitult a szél. Még hét napig fújni
fog, szóltál. Orromra váratlanul vízcsepp cseppent. Esik? Mi bántja
álmatag szemed? Bevártuk a következő szerelvényt. A ház
park-udvarában éneklő kutyák kerengtek.

Kossssava

Verseci mese

Alkonyodik. Az előkert lombjai lassan egyetlen sötét, baljós tömeggé állnak össze. Csak a ház előtti villanykaró körtéjének (buráját golyólyukasztotta) gyér világa ajándékozza meg őket némi fénnel, a buja leve-lű ágakat, gallyakat csipkeszerű kontúrral. Innen az ablak menedékéből olyannak hat az egész, mint egy rosszul exponált, homályos, régi fénykép. Valami régi-régi, a tudat mélyén megragadt emlékkép.

Bámulok kifelé a nagy semmibe, és olyan egyedül érzem magam. Tegnap óta üres a ház. Elmentek. Itt hagytak. Mit keresek én még itt?

Váratlanul valami bizonytalan vágy fog el. Valami nevenincs nyugtalan-ság. Olyan mehetnékféle. De hát hova is mennék? Ugyan hova?

S akkor valahonnan nagyon mélyről, nagyon-nagyon távolról: Haza szeretnék menni! Haza?... Igen: **Haza**. Milyen rég nem voltam otthon. Mennyi ideje is már? Ha most **hazarepülhetnék!** Haza. A múltamba, a félig öntudatlan gyerekkoromba. Keserűen felnevetek. Ismerni kellene a varázsszót. S mint egy drága titkot, félhangosan kimondom: **Versec! Vár-hegy! Temesvári utca. Concordia. Mama...**

*

Valami gomolygást észlelek, holmi sustorgásfélét. Kivágódnak az ab-laktáblák, mintha hirtelen szél támadt volna, vagy huzat lenne, felkap valami, s én – röpdülök! Fejemen félreCAPVA piros diáksapkám, térdeplő/guggoló lábam alatt nagymama még Kustélyon szövetett tarka tyilimje, amelyet évtizedek óta a garázsban esznek a molyok, de most meglepően élénk színű és hibátlan.

Apai nagyanyám kustélyi háza

Átrepülünk a városon, át a szikes réteken, kukoricásokon, vizeken, semlyékeken... Ez már Szécsány. Megismerem a boltjáról, amelyben én nem – hisz babakoromban költöztünk tovább –, de az enyéme anyyniszor vásároltak. Mesélték, valahányszor átutaztunk a szülőfalumon. A hajlott hátú, rozsdásodó kis vashíd, amelyről, egymást talán átöelve, fiatal házas korukban a Temes zölden fodrozódó vizét nézték... Kanak. Nevenka barátnóm nagyapja innen hordta haza övéinek rakoncára azokat a fehér szalonnakockákkal pöttyözött sötétvörös, jókora füstölt véres hurkákat, amilyeneket azóta sem láttam, azóta sem ettem, szagolgattam, pedig az illatuk, haj, a régi ízek, illatok... Istvánvölgy. Ferkó bácsi egyik állomáshelye a sok közül. Egy évig, amíg mama betegeskedett, itt jártam náluk iskolába. Csincsilabundácskában, állam alatt szalaggal megkötött szörmekalapokban, nyakba akasztós szörmemuffal érkeztem. A gyerekek az első napokban elhúzódtak tőlem, azt hitték, beképzelt kis városi majom vagyok. Nem tudhatták, hogy a csincsilanyuszikat magunk neveltük, bőrrüket/szörméjüket házilag csergettük, s hogy én is, akárcsak ők, szegény vagyok, mint a templom egere. Az a rengeteg vastag törzsű, nyaranta émeilyítő, bódító illatot árasztó eperfa a házak előtt! Ni, most is ott szemezgetem a duzzadt, leve-csorduló mézszínű és sötétlila szemeket a tövükben. „Rózsai!”, szólok oda magamnak, de eredménytelenül. Az a kis, pisis másodikos rá se ránt, mohón egyre csak tömi magába az epret. Mellette Néró, az „éneklő” fehér spicc. Őt nem puffantották le a háború végeztével, mert nem tartozott a kastély „bűnös” fajkutyái közé... A széles főutcájú

Zichyfalva. Apám is, Pista is dolgozott itt egy ideig, valaha, mégsem ismerem... A messzeségben már kéklenek, körvonalazódnak a Kárpátok. Az egész látóhatár egyadta ködös, párás, valami máshol sose tapasztalt tejfehér káprázatba bagyulált, kékséges vonulat. S a tetején, az egész látomásszerűségnek a csücskén egy kis sötét Pont... Egy alig látható, inkább még csak sejthető, de közeledtünkre egyre növekvő Kocka. Istenem, a Vár! Valami melegedni kezd a szívem körül.

Alattam, körülöttem süvölt a szél... Puha diáksapkámat régi, ismerős mozdulattal, két kézzel szorítom a fülemre... de hisz én a Kossaván utazom! Drága, drága, annyiszor szidott, mégis annyira hozzám tartozó, lebírhatalan erejű szép szelem! Hát meghallottad a hívásom? Hát hazaviszel?

Már a Baláta alacsony házai, girbegurba utcácskái, gránitkövel durván kirakott folyókái fölött röpködünk, amelyek vájzatában még ott fodrozódik az előző napi mosások, mosakodások szennye, szappanhabja. Jobbra a Vatini országút, balra a villanytelep kocka alakú, sárga épülete. Szervuszatok! Köztük a Vásártér. De miért üres? Hiszen a háború után beépítették. Milenát, „kolonista”, betelepített új szomszédunk velem egykorú, akkora – kb. harminc éve – már felnőtt lányát, valamikori játszópajtásomat meg is látogattam vadiúj, az egykori Vásártéren épült lakásukban, amelyet már a férje kapott a pilótaképző központtól. Hiába, a szemem csak nem csal: a Vásártéren vörös és fekete festékekkel jelölt sáros hasú libák legelésznek, mint gyerekkoromban, s nini, a mi kecskénk is köztük! Ki van kötve, s már félig körberágtá a láncáról elérhető jókora füves részt. „Gege!”, kiáltok le neki. „Gegécském!” Sárga, ovális nagy szemével kíváncsian felfelé kémlel, rutinosan-udvariasan elmekegi magát, megrázogatja rövidke farkát, aztán tovább hersegetteti a sovány füvet. Álla alatt játékosan leng a két, angyalbögyöllő alakú apró fehér leffentyű. A Vratsár utca, a Vízi utca és a Magyar utca kiskertjei felől erős viola-, bazsalikom-, száradó dohány- és tarhonyaillat árad, az ólakban fehér szőrű yorkshire-ok és fekete sörtéjű berkshire-ek rőfögnek, a frissen tapasztott/meszelt kék és barna „zoknis” fehérre meszelt házak falán száradó paprikafüzérek. A Temesvári utca sarkán, Miro pék üzlete előtt Lunginné szidja apámnak a férjét: „Ako tako nastavi, verujte, ubiću ga!” Meg akarom tőle kérdezni, hogy Mirjana, a lányuk megtanult-e már tökéletesen magyarul, hiszen „legutóbb”, vagy hatvan éve anyám bosszúságára, aki barátságából vállalta a nyelvoktatását, a malac szavunkat következetesen hol „molocnak”, hol meg „málácnak” ejtette. Pedig jó kedélyű tanárkolléga apja úgy beszélte a magyart, akár az anyanyelvét. „Pa nije ni čudo, završio je tu vašu nekakvu mađarsku gimnaziju!”, mondaná „lenti” származású, harcias felesége. A szél azon-

*Abban a bizonyos
csincsillabundácskában
édesanyámmal,
Börcsök Erzsébettel*

ban tovább röpit. Most éppen Mojsinék (akik tulajdonképpen Korićék, a Mojsin ragadványnév, ezt most már tudom, mert a híres nagygazdáné állandóan az egy szem fiáról áradozott: „Moj sin így, moj sin úgy” – mint mostanában sokszor én is) nagykapus, magas, kettős háza felett úszunk el. Két volt osztálytársnőm, a kényes léptű Berza Ilonka és a lány hangú, csendes Barna Katica szülőháza. Katica apjának kovácsműhelyében kalapács csattog, fűjtató liheg asztmásan. Nem látom, de tudom, hogy Katica édesanyja súlyos fekvő beteg. S – milyen furcsa – Katicát nem kislányként látom, hanem már felnőtt bolti eladóként, amint megejtő mosolyával éppen kiszolgál. A pékség előtt hosszú sor. Bólintok. Biztosan a jegyre osztogatott kukoricakenyérre várnak. De miért bolydultak fel, miért ez az örömteli sugdolózás? „Emberek, korpakenyér érkezett!”, kiáltja el magát valaki. „Rohanok, szólok a sógoréknak, siessenek, mielőtt elfogy a szállítmány.” Összefut szájamban a nyál. Mmm! Korpakenyér! Nini, ez meg Ali, a cukrász háza. Nála vásároltuk a csíkos, bot alakúra formázott füttyülős cukrot meg a pálcikákra „folyós” cukorral odaragasztott aszalt szilvát, dió-

Apám hintaszékében

belet, fűgét. Sajnos, csak ritkán, nagyon-nagyon ritkán. Nyílik a kapuja, éppen kitolja kerek „bózás” kocsiját. A ládaszerű kocsi tetején, átlátszó üvegtégelyekben, csábítóan virít a négyféle üdítő: a citrom(sav)ízű sárga, a narancsízű rózsaszín, a málnaízű piros és a – talán – mentol-, de inkább valahogy semleges ízű, ám azért igencsak (általam legjobban) szeretett zöld, erjesztett kukoricából készült ital. Úgy látom, most nincs fagyija, pedig szívesen vennék egy tölcsérrel. Már csak a tölcsér kedvéért is, amelynek édes, átlucskosodott tésztáját olyan élvezet rágicsálni... De mi ez? Ali kocsistul fejvesztetten visszaroohan a házába, a nehéz tölgyfa kapu csattanva csapódik be utána.

A Temesvári utca öles gesztenyefáihoz poros, tépett ruhájú katonák tapadnak. Tüzelnek, majd kiugranak a fedezékükből, a következő fához rohannak, a mögé bújva tüzelnek, újra előrefutnak egy fányit. Az ellenkező irányból golyózápor a felelet. Azok a katonák is a fákhöz tapadnak. Azok is véresek, lőporfüstösek, elkínzottak. Fától fáig. Fától fáig haladnak mindannyian, lassan, de célirányosan, visszatartatlanul a belváros felé.

Szüleimmel a Temesvári utcai ház udvarán, karomban a Manar babával

Golyók cikáznak, ütődnek a fatörzsekbe. Időről időre fájdalmas üvöltések, jajongások, halálhörgések innen is, onnan is. Kislány-magamat látom a „Kasselfensterünk”, könyöklőablakunk függönye mögül kileskelni. Nem tudom, mi miért történik, mégis ráz a zokogás, és még utána is sokáig, hónapok múltán is kihűl kezem-lábam, „csak úgy”. Börcsök ótata elrángat az ablaktól. Megpuszil, barna, ragacsos tapintású medvecukrot dug a számba. Emlékeimben azóta a (medve)cukorka és a háború furcsa szimbiózisban élnek... „Elrekvirált” házunk udvarán már hatalmas, ásott lyuk tátong, beleállítva egy kazán, abban főzi Nikola, az orosz szakács a legénységnek a babot. Kihívja apámat a konyhából. „Muká!”, mondja neki. Apám elsápad. „A muka valami kint jelent”, súgja anyámnak. Mama átöleli. „Szitnaja muká?”, ismétli Nikola, és egy lábost nyom apám orra alá, majd kezével szóró mozdulatokat rögtönöz. Sorra hordjuk ki neki a grízt, a prézlit, a cukrot. A lisztesdoboz láttán végre felcsillan a szeme: „Muká!”, helyesel, és megszórva vele a konyhaszékünket, darált húst halmoz rá, majd apró, egyforma fasírtokat gömbölyít belőle gyorsan és ügyesen. Nem kell neki hozzá se tejbe áztatott kenyér, se petrezselyem zöldje, se hagyma... De már csomagolnak is orosz „lakóink”, a szakács könnyesen ölelgeti nagyapámat: „Megy Nikola a háborúba, tovább, mindig tovább, meghalni.” Apám pedig rémülten talál ott hagyott „kacatjaik” közt két kézigránátot az ágyunk

alatt. Szalad utánuk: „Ezt itt ne hagyják, még felakasztanak bennünket, ha megtalálják nálunk.”

„Repülő szőnyegem” továbblibben. Elsuhanunk a Herczog család patinás, belül faburkolatú Lépcsős Patikája fölött, amelyben a család nem kevesebb mint öt generációja patikáriuskodott, köztük az író nagyapja és polgármester édesapja is. Lépcsőin megint ott látom magamat, amint az ajándékba kapott apró, színes üvegcsékkal és üres tégelyekkel játszom a pajtásaimmal. Elszállunk Forrai bácsinak a Nagy Kőkeresztre néző boltja felett is, el a hangos, „mindent” áruló, a háborús nincstelenségben ócska cipőket, elvásott ruhákat, hiánycikknek számító használt edényeket is kínáló piactér mögött... A boltok üresek, az elárusítónók unalmukban pletykálnak, manikűröznek... nagyollóval. Az egyikben megint én. Mámmával „pontokra, tacsikákra” vásárolunk. Mama tanácstalanul tapogatja az egyetlen, de annál hatalmasabb vászonbála piros-kockás anyagát. „Ez dunyhahuzatnak való. Mit csináljak vele?” „Szabjon belőle ruhát. Mások is azt teszik... Ne sokat gondolkozzon, egy-két órán belül már írmagja sem marad.” Mama lenéz rám. A derekámig sem érek. „Mit szólsz hozzá? Viselnéd?” „Nekem tetszik!”, mondom mohón. „Márton Katicának már van, kékben.”

Ez itt a Concordia épülete, benne az **én** iskolám, a Petőfi Sándor Elemi Iskola. Orromat megüti fekete fáradt olajjal átitatott deszkapadlóinak átható szaga, s a kályhák füstje, amelyekbe a hasábfákat néha mi gyerekek magunk hozzuk otthonról. Sokan vagyunk, és ez olyan jó. A Hegyesi Jóska már olyan legényforma (nagyon szép fiú!). Azt mondja, azért írárták be csak most az iskolába, mert eddig tanyán éltek meg hát a háború. Mások is idősebbek egy-két évvel, mert ők meg a lágerből szabadultak nemrég. Sok a német nevű köztük: Léederer, Lutz, Grimm, Zoffmann, Ság, Antman, Kvics, Waldeck, de azt mondják, ők magyarok. Sápadtak, csontsoványak és hallgatók. Mögöttem Kvics Hilda ül, már első nap tolltartót cserélünk. Csak olvasókönyvünk van, a többi tananyagot diktálják. Rettenetes a kézírásunk, csak a Hildáé mintaszép, cirkalmasan kacskaringós. Jutalmul ő címezhet meg minden faliújságot. Farkas Juliska, az osztály legjobb rajzolója, mindre virágot rajzol. Érdekes, innen fentről már őszén, fekete apácaruhában, mint Mária Nives nővért látom ott, pipiskedve, a faliújságra rajzolgatni... Szünetekben rablós-pandúrt játszunk, de valahogy nem igazán harciasan. Mindig fáradtak, álmosak vagyunk. Másodikban csukamájolajat kapunk, fejenként egy-egy kanállal. Brr! A Concordia hatalmas, jó akusztikájú színháztermében anyám diákjeleneteit adjuk elő. Rengeteget szerepelünk. Fiúszerepet kapok, én vagyok a Forradalom a könyvtárban Gyurikája. Minden ünnepkor – és annyi az ünnepség! – szavalunk is. Az énekkarban pedig lelkesen

énekeljük: „Munka hadának a lépése dobog, / Zendülő ének az égre lobog. / Fáklyavivők kezén csörög a bilincs, / izzik a tűz, de ki szítsa ma nincs. / Repülj te lángoló, tűz színű zászló, / vezess az éjek éjén át!” Varga tanító bácsi vezényel, aki igazgató is. Nagyon haragszik, ha valaki „falsol”, vagy rosszalkodik. Olyankor azt kiabálja kigúvadó szemmel: „Édes gyerekek! Úgy szájon váglak, hogy taknyod, nyálad egybefolyik!” Sok az árva gyerek. Ők az elkobzott püspöki palotában, a Rezidenc utcában laknak. Irigyeljük őket a kicsit rendesebb cipőjükért, ruhájukért, de Surits tanító néni legyint: „Élhetetlenek lesznek. Kár.” „Miért?”, csodálkozunk, miközben az iskolában tíz órára naponta kiosztott darabka vörös UNRRA-sajtot majszoljuk, s mellé magunkkal hozott kis bádobögréinkből tejporból főzött kakaót hörpölünk. „Mert mindent tálcán kapnak. Nincs anyjuk, aki néha meghúzná a hajukat, beszélne a fejükkel, és bevonná őket a házimunkába.” Cinkosan összevillan a tekintetünk, majd lesunyjuk a fejünket, nehogy a tanító néni észrevegye hitetlenkedő vigyorunkat. Szeretnék bekukkantani a tornatermünkbe, ahol olyan nehezen, de mégis megtanultam bakot ugrani, s amelyben annyit kosár- és röplabdáztunk, versenyeztünk, hajráztunk... A tornaterem azonban eltűnt. Az iskola is eltűnt. Mintha csak az Ezeregy éjszaka palackból kiszabadult bosszúálló dzsinnje tüntette volna el váratlanul. Magyar diák egy szem se. Még óvodás sem akad. A Concordia épülete persze még áll, de már csak festményeket csodálhatok meg benne. Az utca néptelen. A Kossava süítve, eszelősen vijjog, röhécsel, és arcomba fújja a port, a faleveleket.

„Megsarkantyúozom” repülő szőnyegemet, mire feljebb röppen. Már egyszerre látom a sok templomot. A szinte égbe nyúló kéttornyú neogótikus Szent Gellért-katedrális, amelyről a verseciek büszkén vallják, hogy a legszebb és a legnagyobb katolikus templom egész Vajdaságban, s hogy építői közé tartozott Herczeg Ferenc anyai nagyapja, az öreg Hoffmann is. Aztán a szikár, rózsaszínű református templomot szemrevételezem, amely szinte lezárja a kanyargós hegyi utak, s a nagy becsben tartott Helvetia felé vezető, hirtelen emelkedő, meredek Urbáni utcát, az Urbanen Gassét, az én Második Legkedvesebb Utcámat, kamaszkorom komor színterét. A református templom udvari lakásában a Nagy órás lakott/lakik (?) világszép lányaival. Egyiküket (a legkisebbet?) nyitott koporsóban láttam egyszer, még óvodáskoromban. Sötét, hullámos haját fátyol borította, kezében virágszokor, s fagyos, márványfehér szépségében olyan túlvilágian gyönyörű volt, hogy gyerekfejjel azt hittem, ő a Szűz Mária oltárról leemelt szobra. Itt vannak az ortodox szerb templomok is, amelyekben ékes ikonosztáz előtt, korona alatt esketik a házasulandókat, az otthonosan gömbölyű, sárga nyerstéglából kirakott román templomban pedig – erről beóvakodva anno személyesen győződtem meg, bizony külön állnak a nők, s külön a férfiak. Továbbörpü-

lünk. A katolikus paplaktól énekszó szűrődik ki. Alighanem Fehér Erika skálázik, akinek már az elemiben megjósolták, hogy operaénekes lesz.

Az évszázados park kényes-cikornyás szökőkútjából, a légies, halderekű, kígyófarjú sellők által magasba emelt mesehalak tátott szájából, se a medencét övező gülüszemű, zöld békakirályok kopoltyúi közül nem lövell víz. Mióta az eszemet tudom, mindig takarékoskodtak velem, a vaspikkelyeket mégis rozsdá festette rőt barnára. A félpucér, görögös peplonú fűszirén jöttömre most mégis megdönti óriáskorsaját, s megkínál a sárgás, jellegzetes ízű bánati vízzel: „Isten hozott itthon!” Alázatosan kinyújtott tenyeremből lassan hörgölöm a vizet, majd önkéntelenül az arcomat is rituálisan megmerítem benne. Amikor felemelem, víztől csillámló mélyén megpillantom a Várhegyet. Tükörképe ujjaim között belecsusszan a szökőkút puskaporszáraz, avar lepte medencéjébe. A szökőkút mesehaláiból, békakirályaiból és díszes korszóiból erre lövellni kezd a víz, kéjesen végigcsepeg, végigcsorog, majd végigzuhog a botticellis hajfonadékú, vízínimfák gömbölyű hátán, hasán, mellközén, már a gyorsan telő medencében csobog, s akkor megszólal a Zene. Zene? Itt? Igen! Az én gyerekkoromban már mindig üres, csendes és elfeledett, pagodaszerű zenepavilon csavart oszlopai, kovácsoltvas csipkerácsai mint egy láthatatlan karmester vezényszavára muzsikálni kezdenek, s ringani a maguk fabrikálta muzsikára. Hajladozik már maga a gomba formájú, lépcsők hordozta zenepavilon is, tánra kéri az évszázados fákat. A sellők lecsusszannak talapatukról, s egymás után tünedeznek el a lila virágú júdásfák, fehér háncsú nyírfák és

Az Ördögárok sziklás oldalánál édesanyámmal és a rokonsággal (Versec, 1954)

óriásplatánok között. Nesztelen léptük, tekergő-vonagló haltestük nyomát napfény pettyezte páfrányok, haragoszöld gyalogfenyők, sűrű, buja illatú jázminbokrok rejtik, fedezik...

A Kossava végigfúj a Városon. Megpörget a Főtéren, megzörgettettem velem a régi, mézeskalácsházra formázó Városháza fehér keretes, vaksi ablakszemeit, egyetlen fuvintással fellövell a tanácsterem mennyezetéig, hogy ajkammal érinthessem a freskóját, s a melléktraktusban a homorúvá koptatott falépcsőket, amelyeken annyiszor mászott le-fel, le-fel munkába jövet-menet, zihálva az apám. Végigszánkáztat a Szent Gellért-templomon, miközben kezembe csempészi régi kis kosárcámat, amelyből sokpiés, földig érő, habféhér elsőáldozó-ruhámban botladozva újra szórhatom, időtlen időkig hinthetem szét még élő és már halott pajtásaimmal a lankadt rózsaszirmokat, az izzadó apró tenyerünktől elalélt, összesodródott májusi szegfűket, a már csak emlékezetünkben élő, szekrénymélyekre rejtett, évekre otffelejtett bársonyszürke, szentelt barkák morzsalékait, miközben

fent a karzaton zúg, örvénylik az orgonaszó, egyszerre szól magyarul, horvátul, németül és latinul a mise és a kórus, de valamennyi asszonyhangot túlszárnyalja, elnyeli, és égbe emeli az aranytorkú, fülemülehangú kántor, a szőke Lovász János éveken átívelő, múltidéző tenorja. Az „én szelem” átsétáltat a hajdani Korzót idéző Promenádon, a virággruppos Erzsébet téren, a végeláthatatlan, széles és elegáns Fehértemplomi úton, az apácázárda és a bíróság vörös téglás, sokablakos palotája mellett, amelyből éppen kilép és hazafelé indul Kerpel Guszti, az északombájnakk tartott bíró. Magas, kopasz feje fénylik az őszi napsütésben. A Kudrici úton éppen egy mulató román esküvői menet vonul, helyi szokás szerint az utca kellős közepén énekelve, táncolva, kurjongatva. A szél megjárat a sokszobros, művészi kivitelezésű márvány síremlékeiről híres, repkény futtatta allén át vezető, valóságos angolparkká kiképzett régi temető **helyén** is. Hantjai alatt annyian, de annyian ottmaradtak – talán az egész régi-régi, elfeledett Versec – mert nem volt már, aki mindüket átvigye, átszállíttassa az egymás mellé szorosan és szerényen felsorakoztatott városzéli új temetőkbe. Lúdbőrző testemet megmártóztatja a tengersós tavacszában, amelyben még kikeményített, felfújt párnahuzattal a hátamon/hátunkon tanultam/tanultunk meg úszni. Ha ugyan megtanultunk – szemben az árral. Szájam teleszalad vízzel, úgy érzem, nem bírom már tovább, merülök, elmerülök, de Ő, az én erőszakos Kossavám, kíméletlenül kiránt és továbbvisz. Keményen végigjárhatja velem a fehérre meszelt stációkat, fel egészen a Kápolnahegy öreg Szent Rókus-kápolnájáig, amelyet még a töröktől és pestisjárványoktól tizedelt verseci „Bürgerek”, az egykori szőlő- és borkirályok emeltettek szörnyű nagy Isten- és halálfélelmükben. Megcsillantja előttem a lombok között a Bónác teret, az Ördögárkot, a távolból felpirosuló cseréptető Kis-Szeredet és Kutast, majd felemeli az állam, hogy a Vár tövéből közvetlenül bámuljam a csodát: a lelki szemeim előtt megképző városcímert a torony fölött: a vörös posztóba bújtatott, kardot szorongató izmos kart, kardélén egy lófarkas, csimbókos hajú, levágott török (?) fej-jel, amelynek vére lassú, meleg cseppekben hullik alá a várra, a városra, a vidékre; lehet, hogy tőle termékenyül meg az a sok napfényben fürdő, sokhektárnyi csemege- és borszőlő, fa, virág, ember...

A Kossava váratlanul és unottan leráz nagymama kénsárga, nagyvirágos tyilimjéről, lependerít az **Útra**: régi házunk kétsoros, szabálytalan, önkényes lerakású égetett téglából álló járdaféleségére. A ház hátsó traktusától a kert felé vezető járda gyermekkori játékaiban, később pedig vissza-visszatérő álmaimban a mindenkori, **mindenhová** elvezető út lehetőségét (és félelmét) jelentette. Cinegelábú kislány-magamat látom kényeskedve ugrálni, az évek folyamán lassan, de biztosan színtelenedő és reménytelenül morzsálódó,

C jelzésű téglákon. Sántaiskolázok, versecies kifejezéssel élve „kálázok” az apró téglalapokon, játékosan hol egyet, hol kettőt ugrok, váltakozva páros és páratlan lábbal, előre, hátra, hátraarcot csinálva, majd ismét reménykedően szembenézve az áhított sikerrel, szalagos varkocsaim a derekamat verdesik. De már kötélle vált az út, mindenkori utam, amelyen, vézna karjaimat óvatosan kinyújtva, mint repdeső szárnyú ijedt madár egyensúlyozom, nem megjátszott, hanem zsigerig hatoló halálos rémülettel érezve a veszélyt, amelyet a feneketlen mélységbe való zuhanás jelentene. Beleborzongva érzélem magam alatt a homályba vesző szakadékot, amely ki tudja hová, lehet, hogy éppen a Várhegy alatt állítólag ismeretlen irányban, talán éppen Fehértemplom felé egerutat kínáló hajdani, a török időkbe vesző, rég beomlott folyosók egyikébe torkollik. Álomban balról mindig ott magasodik a szomszédék irdatlan, a valóságosnál elképzelhetetlenül tömörebb és magasabb, szinte az egekbe vesző, reménytelenül szürke, rücskös és koszos tűzfala, amelyből mint fenyegető lőrések merednek rám a titokzatos, apró ablakok, nyiladékok. Ezeken át én már csak elérhetetlen magasságuknál fogva sem tapasztalhatom meg sosem a furcsán veszélyesnek érzett, mégis vágyott Külvilágot, a Túlnant, csak engem figyelhet meg mindig és mindenki – állandóan magamon érzem a Szemeket –, hogy örök életemben úgy érezzem magamat, mint egy gombostűre tűzött, üveg alatt mutogatott, de még verdeső bogár... Az Út váratlanul emelkedni kezd, villámgyorsan lépcsősorrá alakul, s én dundi, melegszívű kis barátnőmmel, Popov Nevenkával, a „Nenicével”, a pedáns Keip lányokkal, a Radics gyerekek zajos, vidám hármásával, a nefelejcskék szemű Lajkó Erzsivel, aki majd a férjem barátjának a felesége lesz, a halk szavú zsidó Andelkával, az osztály egyik legjobb tanulóival és a szapora beszédű román Petúniával már lépkedek is a Nagy Ismeretlen felé. A meszszeségben a mintha kéznújtásnyira lévő, mégis soha el nem érhető Kárpátok – a Kápolnahegy, a Szamárhely, a Várhegy, a Törökfej, az Erdőshegy és a Makkfilkó mérte magaslatok kéklenek csábítón, csalfán, gúnyosan. A lépcsősor lassan benépesedik egykori és mai barátaimmal, ismerőseimmel, jó- és rosszakaróimmal. Juliska, már mint Mária Nives nővér, templomi zászlót cipel, amelyet maga hímezett, valahol délen, a bennszülöttek számára alapított iskolában. A Franciaországban elhunyt Mészáros Gyula saját elrakosodott, kioperált nyelvét nyelvcsapostul együtt tálon hozza utánunk, mint valami áldozati Szent János-fejet, véres-lüktetőn. Árva bácsi, a boltos, ecetes hagymától illatozó hordói mellől kiált fel hozzánk: „Gyerekek, friss ruszlink érkezett!” Két lépcsővel feljebb már Aurellal, a román gimnazistával táncolok az iskola rövid életű tánciskolájában. Már az első taktusok után ész nélkül rohan felém, hogy mindig ő lehessen a párom... Egy lépcső leszakad alattam. A nagyszobánkban vagyok. Varga ómama teste egyadta

nyílt, gennyes seb, elkékült szája csupa elharapott néma kiáltás. Üstben főzzük ki az ágyneműjét, míg egy szörnyű éjszakán egyszer csak eltűnik minden gyógyszer, s velük együtt el ő is... Egy halott. Két halott. Négy halott. Sok-sok beteg, sok-sok már megoperált és operációra váró. Mintha az egész Világ csupa temetésből, csupa-csupa kórházból, gyógyszerekből, jajgatásból állana. Hát mindenki elhagy, akit szerettem?... Háromlépcsőnyit vissza. Mindennap a levelesládához rohanok, naponta többször is. Nincs levél. Nincs levél... Néha olyan nehéz továbbmenni... De menni kell. Ez már nem is közönséges, ez mozgólépcső... Amelyen azonban hol felfelé, hol lefelé fúj, lökdös, seper a Kossava. Szüleimmel hármásban apám karmester barátjánál ülünk a festményekkel, könyvekkel zsúfolt vendégszobában, s ő hol hegedül, hol zongorázik, hol meg gordonkázik a kedvünkért. Amikor apám megsúgja neki, hogy nagy magányomban én akár hozzá is mennék, nem zavar, hogy apámmal egykorú, elkomorul, s egész este nekem zongorázik: „Maradt itthon egy, két, három nyomorult, / Rátok, lányok, még az ég is beborult.” Most mindenütt tűzvész lángol, világol, s én – megírom a borzalmat. Friss újságírói készítem erősebb a részvételnél. Hol a határ? Aztán jön az árvíz, óriásira duzzad, tombol a kis nyavalyás, köpésnyi Meszics patak, annyi minden megváltozik, nagy, fontosnak tartott dolgok eltörpülnek, elenyésznek, apró, piszlicsáré semmiségek felfújják, sorsdöntőknek mutatják magukat, a szél ide-oda vet, kapaszkodok az alattam és fölöttem tovasuhogó lépcsőfokokba, egyet-kettőt zuhanok, aztán visszatornászom magamat, körülöttem egyre több az ismeretlen arc, a szél mind újabbakat fúj felém, van, aki kezét nyújtja, a maga lépcsőjére húz, emel, ráncigál, van, aki tovatáncol, elviharzik, esetleg lök egyet rajtam/rajtunk, időm sincs megjegyezni az arcát, a hangját, az üzenetét, ha egyáltalán van. A mozgólépcső monoton kunksággal, stréberséggel egyre csak siklik, zakatol, kaptat valahova. Felfelé? Lefelé? Az is lehet, hogy vízszintes az útja, csak jól kamuflálja. Vagy körbejár, mint a gyerekeim valamikori, rég szétszedett, szétcincált játékvasútjai? Most már nemcsak balról, jobbról is tűzfal tornyosul, sőt furcsamód alant is, tele átláthatatlan, kémlelő ablakocskákkal, úgy érzem, rengeteg Szem figyel, a tűzfalakon repedések mutatkoznak, egyre több, egyre több, s közöttük váratlanul... Váratlanul? Nem, szinte már rettegve vártan megjelennek a múlt szörnyű Képei, emlékei. Hogy kerültek csak ide? Nem tudom levenni róluk a szememet. S miközben mint gennyes, rákos sebek, torz virágok, újak, egyre újabbak és rémesebbek „fakadnak” körülöttem a tűzfalakon, a mozgólépcső monoton surrogással egyre tovább szállít, a Kossava, vagy valami más erő pedig tovább hajt, sodor, előre, hátra, jobbra, balra, föl, le, körbe-karikába, egy helyben, egy helyben, megyünk, csak megyünk, futunk, mászunk, röpdülünk, röpdösünk, állunk, állunk... Megállunk végre?!

Egy tükrös mese, avagy macskainvázió nagyapáéknál

Nem arról akartam mesélni, hogy nagyapa hogyan lett végül olyan, mint egy csecsemő, és arról sem, nagymama hogyan lett bűdös.

A kertben sok krizantém volt és bűdöske. A nagymama nem is ültetett mást, igaz, néha volt saját paradicsomuk, ha nagyapa éppen úgy akarta, de azt is anyám locsolta. Én már régen jártam a padláson, de amikor a nagyapa beteg lett, a rokonok eljöttek, és azt mondták, kitakarítják a padlást. Hallottam, hogy a dédmama faragott tükrébe nem szabad belenézni, de újabban, amikor nem tudok rögtön elaludni, azon gondolkodom, mi lenne. Nagyapa egyébként nem érte meg a százat, noha én azt gondoltam, olyan, hogy ő nincs, nem lehet. Ahogy múlik az idő, azt kell látnom, igazam van, ahogy abban is, hogy a macskákhoz is csak azért vonzódok, mert a dédmama lelke, ahogy egyszer meg is írtam egy versben, beleköltözött anyám fekete, Micu nevű macskájába. Bár a macska nem élt sokáig, én innentől fogva tudom, hogy a dédmama lelke oly nyughatatlan, hogy egyik macskából jár a másikba, és mindig abba a macskába, aki éppen a közelemben van. A mostani macskát még nem láttam. Néha meglátogat, ha éppen nyitva felejttem a bejárati ajtót, beszökik a konyhába, és ellopja az asztalon hagyott ételt. Először azt hittem, már én sem tudom, mit cselekszem, hogy éppen megettem azt a tíz deka sajtot, csak nem emlékszem, aztán, amikor esett az eső, s már megint nyitva maradt egy ajtó, láttam a nyomokat. És tudtam, ezeket a jeleket nemcsak bele akarom látni a világba, hanem ténylegesen is ott vannak, és nagyon is tudatosan kerültek oda.

Én sok mindentről tudok, de sok mindent nem lehet kimondani. Például azt sem, hogy a dédmamának volt egy nagyon furcsa szokása, aminek az okát sokáig nem értettem. Sok gyereket szeretett volna, de a dédpapának egy is elég volt, ezért a dédmama minden reggel azzal kezdte a napot, hogy felfújta a hasát, mint ahogy egy béka fújja fel önmagát,

„Én sok mindenről tudok...”
(1974)

és egész nap azzal a hatalmas hassal mozgolódott, sürgölődött tüntetőleg, de a dédapa ezzel nem sokat törődött. Csak azért se vette a célzást. Dédmama mielőtt este ágyba bújt, sok időt töltött a konyhában, mert azt a sok levegőt, amit reggelenként egy szempillantás alatt szívott magába, nem lehetett olyan gyorsan kiengedni. Ezzel az erővel örökre bent is tarthatta volna, magyaráztam egyszer az egyik barátomnak, akivel azon szoktunk versengeni, hogy kinek van hihetlenebb családtörténete, de a barátom ekkor valamiért nem figyelt rám. Azt hiszem, már nagyon is benne volt a történetben, ott állt dédmamám előtt és várta, hogy szép lassan megmozduljanak a kiskonyha csipkés függönyei a kifújó levegő hatására. Én pedig csak annyit láttam, hogy barátom arcára kiült valami furcsa, delejes mosoly, becsukta szemét, hajfürtjei pedig egy láthatatlan légáram hatására fodrozódni kezdtek.

Már régen locsolta anyám a paradicsomot, és én a vasárnapi ebédnél, ami vagy három hónappal ezelőtt volt, kifakadtam a bűdöskék ellen. A nagymama már amúgy is olyan bűdös, és ez nem egyszerűen öregség-illat, ahogy kiskoromban gondoltam magamban, és néztem a kezem, hogy nekem milyen szép sima és puha és fehér, míg a nagymamáé nem. Egyszerűen arról van szó, hogy nagymama lelke romlásnak indult, és a keze is azért olyan pöttyös, mert a vétkei kiülnek a kézfejére, hiába morzsolgatja a rózsafüzért, hiába kéri anyámat, vigye el a templomba, ha elmondhatnám, megmondanám neki, hogy most már éppen olyan mindegy. Késő van.

Dédmamám a macskával az 1970-es évek elején

Az úgy történt, hogy egyik éjszaka a nagypapa nem tudott elaludni. Járogatott a szobában le-föl, a nagymama szerint direkt nem hagyta aludni, nagypapa amúgy is direkt szokott szörtyögni, és direkt valami asszonyokról beszélt, fekete kendős nőkről, akik csak vasárnap húznak csipkeharisnyát, és a sok munkától és a hidegtől vörös és száraz a kezük, de a nagymama úgy döntött, hogy csak azért sem lesz féltékeny, és a fal felé fordult. Nagypapa ettől fogva egy pillanatra sem hunyta le a szemét, amikor pislant, azt is olyan gyorsan teszi, éppen csak muszájból, hogy ne száradjon ki a szeme. Ahogy teltek a napok, nagypapa csak beszélt és nem aludt, s egyre jobban kisebbedett, hogy a feje végül akkora legyen, mint egy játékbabáé. Az azért már túl sok lenne, hogy játszottunk is vele, bár igaz, öltöztetni kellett, mert önmagától nem tudott, de azt nagymama csinálta, nem mi. Nem szeretem, ha nem mondanak el nekem valamit, és közben ott érzem a (ki nem mondott) szavak jelenlétét. Arra gondoltam, mi lenne, ha nagypapa-babát odaállítanám a dédmama tükre elé, és meglátjuk, mi lesz. A padlást még úgysem takarították ki, még nagypapa is él, és a nagymama bűdössége is még elviselhetőbb. Anyám már régóta nem locsolja a paradicsomot, a krizantémok és a bűdös-kék pedig jellegzetes szagukkal uralják nagypapa és nagymama udvarát.

Mégis, azt hiszem, most vennem kell itt egy nagy levegőt, és folytatnom kell, mert a történet igazából ott kezdődött, amikor nagypapa a tükörbe nézett. És rosszul érzem magam, mert erről aztán mégsem beszélhetek. Talán csak annyit mondhatok el, hogy már nincs illat, de virág sem, és nagypapa sem beszél. Már nem tudom, hol van dédmama lelke, mert a szét-esett udvarban, a fonnyadt paradicsompalánták között vagy húsz macska garázdálkodik.

Zombori mese

Ne taposs a salátára, mert megsérül a tündér, aki benne lakik! És akkor minden elszárad! – szolt rám Anyám negyvenöt májusában. Parányi lény röppent ki a zsenge levelek közül. – Visszajöttek, mert vége a háborúnak. Szerencsénk lesz, tette hozzá, pihent egy keveset, majd folytatta a kapálást.

(Ni, hogy óvna bennünket! Pedig csak a gyomrukat féltik, sügta társainak lebiggyesztett szájjal a halványlila hajú. – Szemvillanásnyira mintha láttam volna a gyereket, lekváros kenyér volt a kezében, alig sikerült elmenekülnöm a lába elől, folytatta hangosan, és a többiek kiáltozásba kezdtek: – Észrevettek bennünket! Vissza a vízbe! Nyárig nem bandázunk, azután majd meglátjuk.)

Az Úz, később Mosztong nevű folyónak és kifutványainak limbusai évezredek óta híresek voltak tündérleányairól (nem tévesztendő össze a másutt élő, úszószárnyas vízlakó sellőkkel vagy az erdei nimfákkal), akiknek maradéka ma a Duna holtágaiban és a Ferenc-csatornában lakik. Régente ritkán tévedt ember e lápvidékre, aki viszont bevezetett ide csónakján, biztosan találkozott velük. Csodálattal vegyes félelmet ébresztettek, amint hosszan tartó kémlelkedés után óvatosan előmerészkedtek rejtekükből vagy váratlanul megjelentek, hogy közelebről szemléljék a jövővényt. A halandó ember és az örök életű tündér viszonyát mindig is a másik titokzatossága, elérhetetlensége határozta meg, az a kölcsönös megmagyarázhatatlanság, ami annak a másiknak a másféle életét jellemzi, s valami különös vonzódás, amelynek mozgatórugója mindkét oldalon elsősorban a kíváncsiság. Ami pedig megmételjezi e két világ viszonyát, a röpke kapcsolatot (ami lényegében egymás megpillantásában merül ki, ezért a kétféle lét csupán érintkezési lehetőségének tekinthető), az a bizalmatlanságból eredő s az emberi lénynél gonoszossággá fajuló, a tündérek számának megcsappanásával túlsúlyba jutó pusztítási hajlam. Fokozza ezt a tény, hogy a

tündérek kritikus szemmel fürkészik, sőt, gyakran durva tréfát űznek vele s kinevetik (csöndes vizek fölött gyakran hallani idegesítő kacagásukat), emellett a tündérek járatlanok és ügyetlenek az emberrel való viselkedésben, amit a szerelmükre vágyó legények halálra csiklandozásának számos esete is bizonyít, vagy tündérbe szerelmes lovas tóba csalogatása és veszejtése éjnek idején (vidékünkön legutóbb háromszáz esztendeje történt a lavacsi [lovasi?] morotvánál).

Abban az időben, amikor még víz keretelte körül a várost, pontosabban: amikor az Úz tizenhárom szigetén vagy nyolcszáz évvel ezelőtt éppen hogy felépültek az első házak, kétségbeestek az akkor még az emberrel hasonmagyságú itteni tündérek (azóta körömnnyire zsugorodtak), mert nyilvánvaló volt, hogy előbb-utóbb kiszorulnak létfontosságú pihenőhelyeikről, a szigetek rétjeinek lágy fűvéről, a partok mély erdeinek árnyékából – amely helyeken pedig most még szívesebben tartózkodtak volna, mert onnan zavartalanabban kémlelhettek az emberek életébe –, és csak a legmerészebbek merültek fel a mélyből s üdültek ki a parton, mert volt, akit már a kezdet kezdetén kis híján elraboltak a városi nősparáznák. Ó, borzalom! Pedig a tündérek – jellemükből eredően ugyan titkolják egymás előtt –, oly nagyon epekednek asszonyi életre, pöre testüket borzongató férfilelegzetre, testen-lelken átrezgő szívérzelemre, emberi beszédre, darócruhára, asszonyanya-létre, de olyannyira vágyakoznak, hogy magányukban, tündéri teendőik végeztével egyre-másra sóhajtozzák: bár csak egy napra megélhetném! Akár halhatatlanságom árán! Pedig rejtekükből de sokszor látták, mily csúfos lehet a halál! Ám minél inkább lesújtotta őket az elmúlás látványa és ténye, annál többet leskeltek a parton szerelembe vegyülőkre. És nem csak az Úz, hanem az egész világ tündérei voltak így, még jóval korszámlálásunk, a tündértörténelemben oly nagy változást jelentő első kivándorlásuk előtt, amikor világnagy birodalmukban éltek a tündérek mind, s abban a végetlen vágyakozásban már akkor észre se vették, mekkora igyekezettel utánozzák a parton véletlenül megpillantott asszonymép cselekedeteit a fésülködéstől, hajpomádézástól, arcpirosítástól, ruhavarrástól a tűzgyújtásig és főzésig, a vetkőződéstől az öltöződésig, s hogy teszik ezt ma is csaknem egészen földi leányokká válva, amit az éjszakai lakomák után réten felejtett gyémántfésű, tál, díszes edény, étel, halovány fátyol és arany hajszál bizonyít, s amit az arra járó szegények akár délig is szedegetnek, miközben nem győzik áldani a tündérnépet. Csakhogy többsége ama messzihangúaknak, ahogyan a tündérek a férfiakat nevezik, itt, az Úz-parton is – gonoszságból-e vagy csupán ostobaságból, maguk se tudták – nemcsak a csikaszfereg és más vad, hanem a tündérek irtását is eltervelték, mivel az elérhetetlen és öncélú szépségtől éppen úgy félték,

mint a vadállatoktól, a tündérek ráadásul bűbájoskodással kárt tehetnek emberben, jószágban, vetésben. Pedig jaj annak a tájnak, ahonnan eltűnnek! Távozásukkal oda a szerencse, s ritkán térnek vissza. A mi tündéreink is, mint említettem, hamarosan megtapasztalták, hogy vakmerőség a vizeken kívül tartózkodni. Mindenünnen leselkedtek rájuk, a halászok hálója és a malomkerekek még a víz alatt is állandó veszélyt jelentettek. Szűkült a tér, ahol meghúzódhattak. Tűrhetetlen volt a helyzet. A bujkálás. Nem csoda, hogy az épülő városfalak láttán első tervük a rombolás volt, majd hogy ezt elvetették, tündéri mivoltukból kivetkezve olyan hangosan vitakoztak arról, hova legyenek, hogy a szárazmalmokban a molnárok, akik pedig első őrlésükkel nagyon el voltak foglalva, meghallották: – Elérkezett szétszórattatásunk ideje! – Ha már nem rombolunk, iszkiri a békalencsés pocsba! – Elsemmisedünk vagy a parti vápákba bújunk! – Bújjál te dohos üregbe, mindig is kedvelted a sarat, a szutykot, mi bizony másfelé tartunk! – Minden csöndes zug foglalt lesz maholnap! Nincs vesztegetni való időnk! – Tekervényeskedés nélkül mondom, kilazult egy tégl a fejtekből... – Azt mondd, tégl? – sipított fel egy törpényi kis tündér, a legokosabb. – Azt mondd, tégl, tehát építkezés, város, városunk... Több ezer nyara odahagyott hazánk nem is jutott eszünkbe!

És készülődtek, sírva cihelődtek, csomagoltak, többször is összeölekeztek még a civódók is, ki tudja, eljutnak-e az őshazába, s ott ki hova kerül, látják-e még egymást. Egy őszi hajnalon hatyúvá lettek és elröpültek. Százvalahányuk azonban meggondolta magát, maradt. Kóbor vagy bűvőtündéreknek csúfolják őket ma is, mert az irtóharcok, tatárjárás, törökudulás, világháború etc. etc. kényszerére a várostól biztos távolra, kukoricás vagy rét alatti barlangokba bújtak (nem is egy írónk lejegyezte, hogy e rejtekhelyeken még kastélyt is építettek maguknak), berekből berekbe s egyik érből a másikba vándoroltak, ám embertekintetre tüstént továbbálltak – teszi ezt ma is a tündérek szórványa tartva szennyből és zajtól és emberi haragtól és háborútól, mert mindez döbbenetet kelt és iszonyatot ébreszt bennük –, miközben tündérerejüket alaposan elgyengítette, testüket apróra zsugorította a sok megpróbáltatás.

De lásd, mi történt a városalapítók előtt a nagy tündérbirodalomba visszaköltözöttekkel. Hogy megértsd helyzetüket, ismerned kell a korai előzményeket, tudnod, hogy a tündérek jövőbe látók, ezért még az emlékmeghaladó időben, amikor mindannyian együtt voltak, ínséges évek (az idők végezetéig tartó ezredek és ezredek?) biztos eljövételére számítva az egész tündérimpériumon elterülő várost építettek maguknak, amelynek erődítménnyel védett utcái a Duna legmélyén a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig húzódnak. Nem ismeretes a neve annak a birodalomnak,

de egy Ingolstadtnál lelt s a regensburgi múzeumban őrzött, Kr. e. harmadik századból eredő kőfelirat-töredéken olvastam: IMP/ERI/UM IN FLUM/IN/AE DANUBIU/S/ DIVAE QUA/ED/AM PULCHERIAE THILLIOHAE (Tündérszép Thillioha birodalma a Duna folyam vízében). A királynőt a passauai levéltárban található hatodik századbeli német kéziratok Feenkoenigin Thyllioha néven említik bűbájosok tevékenysége kapcsán. Akkorra pedig már több évezrede lehetett, hogy kalandvágó tündérek, akiket távollétükben renegátokká nyilvánítottak és kis híján örök rabságra ítélték, a nagy birodalomból átúsztak a Duna mellékfolyóiba és holtágaiba, így az Úzba és árterületére, megtetszett nekik e homályderengette vidék, s letelepedtek. Ez lehetett a tündérek egyik első kirajzása (sok követte), az őshazához hűtlenek, az ősi vizekre félútról vissza se tekintők pedig úgy magukra zordonították Thyllioha királynőt, hogy örök tilalom alá helyezte visszatérésüket, amire akkor – mert szabadnak és boldognak tudták magukat – nem is gondoltak, azonban az időközben az új hazában szerzett élmények és az emberrel való találkozás tapasztalatai iránt felcsigázott érdeklődést mutató s ebből kifolyólag engedékennyé vált királynő főbólintására ma is sok tündér megtér a biztos azíliumba, az ősi tündérhonba, ami az ott tündéremlékezet óta igazi tündéréletet élő alattvalók haragját már az első napok óta rendszeresen gerjesztgeti. S mert a (mostanság is) visszatelepülők már új szokásokkal élnek, mindannyian – vezéreik, a szórványtündérek eleje is – másod- és sokadrendű lakosok az őshazában. Nem múlik el óra, hogy sértegetőik, ellenségeik a fejükhöz ne vágják: lápokban lubickoló intrikusok, emberutánzó, minket is egymásnak akartatok ugrasztani, s hogy nem sikerült, letértetek a víz főáramlatáról, biztonságos mélységből a peremekre siettetek, másmilyenné, kiváltságossá, emberré akartatok válni, de nem sikerült, úgy kell nektek, paráznak, árulók, tündérnemzetségünk szégyenei, ilyesmiket sziszegtek, s teszik ezt ma is a nagy birodalom rendszerének poltronjai, persze alaptalanul, és nem ritka eset, hogy emezeknek haját cibálják, és e bántalmazások elől a szerencsétlenek kénytelenek a Duna örvényeibe menekülni, hogy a forgók felszínre emeljék könnyű testüket, s amíg ringatják a fodrok a habokon ülőket, sóhajtvá tekingetnek a régi otthon felé, ám ott mind több ember építette falat és utat látnak, ismét és ismét ezt, s nincs visszaút azokra a partokra, oda a berkek csöndje, oda a földi létre vágó testüket simogatta szellő, sohase fognak már pagonyban megheveredni. Sírva merülnek vissza a mélybe. Néha emberi fül is hallja azt a sírást. A dunai halászok mondása: tündérbánat könnyeket szül – evezz partra, eső készül. Tavasz-elő: hogyha tündér sóhajtoz, búbánata szelet hoz. Újabban csak így, röviden: tündérsóhaj szelet hoz. Ha a vízileányok januárban párát lehelnek

a jégtáblák közül, a jóslat szerint: tündérsóhaj – északi szél porkahóval. A honvágyról: az Űz tündérszívet (minden szívet) hazahúz. A partok lakói s példájukra már a városiak is a halászléből első forrásakor néhány kanálnyit öntenek a Dunába vagy a földre e szavakkal: ez a tündéreké. Egy csicsói öreganyó az ifjúkorra emlékezve a kedves után sírdogáló hűgárol mondta: felbuggyant belőle a búbánat, mint örvénnyel a tündérek könnye. De a vizek mellett élők azt is tudják, hogy a tündérek kiénekelik a jövőt, miközben a tavon liliomról liliomra lépegetnek, s ha megunják helyüket, a kórus hatyúrajja változik és más tavak rózsáira száll, hogy hatyúalakban hajnaltájt visszatérjen otthonába. Mily csodás zöngedezés! Micsoda énekes hagyománykészlet! Kimeríthetetlen. Ha nagyon fülelsz, két-három óra járásnyira is hallod, megtanulhatod és le is írhatod dalukat, ahogyan őseink tették. Különben honnan a világnak az a temérdek dallama? A tündérek repertoárjából! És még mindig tanulhatunk tőlük. A zeneszerzőkről és a költőkről ne is beszéljek, tudnivaló, hogy alkotás közben virtuális tündér lebeg fölöttük, és tollba mond. Ismertem festőt, nem is egyet, aki többkevesebb sikerrel leste a kerteket, az erdőt, a vizet, netán feltűnik a tündér, az alkotást sugalló, akit aztán a megmutatkozásért és a látványára támadt alkotói ötletekért hálából formába önt vagy megfest.

Az Űz árterének egykori déli szigetén északkelet–délnyugati irányban ívelő Halottak utcájában (Mrtvački sokak, Totenstrasse, Szent Rókus utca) régente csaknem mindenki ismerte a tündérek fent leírt történelmét és tulajdonságait, s még a múlt század első felében is regéltek róluk. Anyámtól, majd Róza nagymamától és az ányikámtól is hallottam, s most elmondom, nehogy feledésbe menjen, mi történt a kertünkben 1687 szőlőérelő meleg őszén. Késő délután volt, amikor az utolsó török is elmenekült, s hogy lova patáinak kopogása elhalt, ismeretlen csönd borult a városra, se tücsök, se madár meg nem szólalt. Ó, drága, mélységes, végtelen béke! Ízedet és illatodat azonnal megéreztek az Űz tündérei (az őslakók nyelvén úzkák, úzkák, uzicék), és hatyúalakban eljöttek szétfigyelni a tájon. Nem volt sok látnivaló, csak szedetlen szőlő és ablakból kémlelő emberek, akiknek jövendőlkéneket mondtak, de azok abból egy szót se értettek, ám az énekek oly gyönyörűek voltak, hogy az éppen tevékenykedni kezdők is letették a munkát, úgy hallgatták, köztük Prepelica Nikodém, akinek pudárháza körül bandáztak (ma is e helyütt gyülekeznek) a hatyúszerű tündérek, de az emberek alig jegyeztek meg néhány dallamot, a szöveget pedig – érthetetlen lévén számukra – mind elfelejtették. Az említett Nikodém fejében ugyan megmaradt belőlük ez-az, továbbadta fiainak, de mindhiába, azt viszont megőrizte az emlékezet, hogy már javában száll-dosott a kertek fölött az ökörnyal, amikor egy csapat török visszatért, és az

emberek kapával-kaszával űzték őket, mindhiába, hanem amikor a tündérek visítva, sziszegve lecsaptak rájuk s szemüket vándosták, rémületükben a törökök meg se álltak Sztambolig. Egy legény azonban visszamaradt még egyszer látni a szülői házat. Éppen a mi verandánk helyén volt egy verem, az az egy legény oda rejtőzött. A tündérlányok legkíváncsibbja is időzött volna még itt kevéske ideig. Ahogy a kertben bémésködött egymagában, meglátta őt a legény, szólította egyszer, kétszer, s hogy harmadszorra is szólította, egymásba szerettek, nászra léptek. Telt, múlt az idő, s a tündérlányból lett asszonyt hirtelen jött vágy gyötörte testvérei után, pontosabban: nem hagyta nyugton egy újfajta érzés, ami a halandóságból vissza, a halhatatlanságba térés óhaját jelentette, szólt is az urának, elszállok hozzájuk kis időre, jó, válaszolt az (mert török volt ugyan, de nagyon derék ember), menj, látogasd meg őket. Csakhogy a tündérből lett asszony már nem változhatott hattyúvá, hanem bodzafává lett. Most is ott áll a kertünk végében, s levélhullás kezdetén éjjelenként eljár hozzá a török, csizmája nyomát gyakorta látjuk a deres fűvön.

A negyvenöt májusában a Szent Rókus utcában készült fényképen háttérben a bodzafa látható. Kapálás közben pihenő Anyám áll előtte

A káosz riadalma

Vasagy Mária: *Pokolkerék*

Paradigmák metszéspontján – Vasagy Mária új regénye kettős paradigmatisorban helyezhető el. Nevezhetjük egyrészt csatorna-regénynek¹, ami tartalmilag helyezi el a kötetet a vajdasági regények azon körében, amelyek a XVIII. század végén épült és a XIX. század elejére elkészült Ferenc-csatorna megépítését, illetve a partjai mentén zajló életet teszik meg centrális témájukká. A Kiss testvérek által elgondolt vállalkozás egy száznyolc kilométer hosszú, majd tizenkilenc méter széles és két méter mély hajózható árok kiásásából állt volna az általuk feltételezett Duna-ösmederben Monostorszeg és Bácsföldvár között, a nagyot gondoló Kiss Gábor és a racionális Kiss József azonban elszámította magát, a csatorna sokkal hosszabb lett, és a tervezett három év helyett kilenc esztendő alatt, immár mások irányításával, 1802-ben készült el. A vidék életét gyökeresen megváltoztató bácskai nagycsatorna történetének szegmentumait többek között Molter Károly *Tibold Mártonja*, Majtényi Mihály *Császár csatornája*, majd *Élő víz* című regénye és Bordás Győző *Csukódó zsilipek* című alkotása narrativizálja, amelyekhez ötödikként a magát a csatornaásást elbeszélő most megjelent Vasagy Mária-regényt is társíthatjuk.

Azonban a tisztán tartalmi elrendezésű sor még ilyenként sem egynemű: más-más narrációs eljárások, regénykonceptiók valósulnak meg bennük. A grandiózus vállalkozás a regények narratív terében más és más metaforikus jelentéssel telítődik: a Monarchia-mítosztól, a boldog békeidők visszaidézésétől a helyi mitológiateremtésen át a csatornaásás realista-naturalista ábrázolásáig. Van, amelyik a vidék emberének nehéz életét s annak változtathatatlanságát állítja középpontba, míg mások a népek együttélésének gondjait látják a csatorna menti világ ábrázolásá-

¹ L. Bence Erika: A történelmi regény műfaji változatai a vajdasági magyar irodalomban a XX. század utolsó évtizedében. *Hungarológiai Közlemények*, 2007. 2. sz.

ban, vagy a korán jött, a meg nem értett zseni, az értelmetlenül, önhibáján kívül elbukott áldozat motívumát sejtik meg Kiss József és Gábor sorsában.

A felsorolt regények keletkezése több mint hetvenévnnyi eltérést mutat, szükségszerű tehát, hogy történelemszemléletük is teljesen eltérő legyen. Két szélsőséges pontján a két legtávolabb álló mű felfogását regisztrálhatjuk. Molter Károly 1937-ben megjelent regényének indulatos kijelentése teljes összhangban Szenteleky Kornél esztétikai nézeteivel a vajdasági magyar irodalom kezdeti éveinek hagyománytalanságát reflektálja, azt állítva: „Bácskában van civilizáció, de nincs történelem.”² Vasagyi Mária regénye pedig éppen ennek a történelemnek a mibenlétét tekinti hivatkozási alapnak, magát a történelmet narrativizálja, méghozzá nem azt a „nagy történelmet”, amely Szenteleky szempontjai szerint „nincs”, hanem az egyes arc, az egyes ember szemszögéből elbeszélte, a mikrotörténelem értelmében. A másik paradigmátikus sort, amelyben regénye elhelyezhető, a szerzőség, a múlt és a múltreprezentáció kérdését problematizáló művek alakítják.

A szerzőségkoncepció – A regény egy meglehetősen régi irodalmi toposz mentén építkezik: az eltűnt és megtalált kézirat kliséjét alkalmazza, amely a szerzőség s ezzel együtt a referencialitás kérdését is felveti. Az eltűnés, a véletlen kap nyomatékot és sokszorozódik meg, amikor kiderül, nemcsak a szépapa kézírata veszett el egykoron, hanem azt a narrátor úgyszintén „nyoma veszett” apjának „dolgai között” találták meg. A kerettörténet még mélyebbre és az ideiglenességben, az átmenetiségben, amikor kiderül, egy repülőtéren, búcsúzaskor adja a kéziratot a narrátor kezébe, aki „feljegyzéseknek” nevezi a váratlan ajándékot. Nem lehet tudni, miért éppen az ő birtokába kerül, talán az örökösödés jogán, ugyanis féltestvére nyomja a kezébe, akinek félvér szakácsnő anyja talált rá a szövegre. De joggal gondolhatnánk a nyelv meghatározó szerepére is, a féltestvér ugyanis a valenciai opera énekes, akinek édesanyja nápolyi, így egyikük sem érti szokatlan nyelvezetét. A nyelv jellege azonban újabb kérdéseket nyit meg, a narrátor ugyanis úgyszintén nem érti meg a benne foglaltakat: „az írás, amelyet hordoznak, magyar, francia és más nyelvek keveréke”. A megértést azonban nemcsak a nyelvek sokasága gátolja. A meglelt kézirat a tizenharmadik században keletkezett, azóta lappangott, és megőrzött egy régi francia köznyelvi szóhasználatot, amelynek soraiba szerzője szláv, német, latin, török, ófrancia, provanszál, spanyol és olasz szavakat, mondatokat kevert.

² Idézi Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. 115. l.

A kézirat tehát nyelvi eredetű kódokat rejt, amelyek megfejtésre várnak. A nyelvek sokféleségének megértéséhez nem elegendő a fordítás egyszerű gesztusa, ezért amikor a narrátor fordítót alkalmaz, ahhoz egy tudós professzor asszony kell, aki kétszáz évvel a kézirat keletkezése után előbb egy közvetítő nyelvre, franciára ülteti át a narrátor számára érthetetlen szövegrészeket. Majd a narrátor fordítóvá lép elő: a francia szöveget magyarra fordítja, a tudós professzor pedig fordítóból kontrollszerkesztővé válik, amikor összeveti a francia fordítást a magyarral.

Az írás, fordítás, kontrollszerkesztés következtében tehát valójában három szerzője is lesz a megkerült szövegnek: Lothár, az elsődleges, tizenharmadik századi többnyelvű lejegyző, a huszadik századi tudós fordító, valamint a szintén huszadik századi távoli leszármazott. Az utóbbi narratív identitása azonban tovább bonyolódik. Kétségtelenül ő a legösszetettebb szimulakrum, aki a bevezető szöveg elbeszélője, részleges fordítói szerepéből következően azonban a továbbiakban szerzőnek is minősül. Ő a szöveg közreadója is, aki beleavatkozik a szöveg menetébe, mindentudó, felsőbbrendű szövegszervezőként lép fel, megszakítja a közlés menetét, helyenként saját kommentárjaival látja el, amelyek a kézirat külalakjára vonatkoznak. Kommentárja azonban másként is érvényesül: ő az, aki a kézirat szerkesztője is egyúttal, hiszen a megértést segítő szótárt készít a szöveghez. Ezzel egyúttal be is lép a szöveg terébe: interpretálja is a szöveget, a szöveg előrehaladtával alakítja, közlést, és a szótár meghatározza az interpretáció lehetséges irányait. A jól elkülönülő szerzői szövegek dialógusban állnak egymással, a dialógus azonban sohasem válik ellentmondásossá, az ily módon keletkezett szövegszintek között nem alakul vita, hanem kiegészítik egymást.

A múltreprezentáció eljárásai – A szerkesztői szerzőség a rekonstrukció eljárására irányul, hogy érthetővé tegye a kézirat jelentését. A bonyolult játék célja, hogy erősítse a kézirat valódiságának képzetét.

A nyelv az a mediátor, amelyen keresztül a múlt feltárul előttünk, s valójában a nyelv által közvetített jelentéstartalmak megértése által válik megismerhetővé a történelem, a múltat narratív struktúrák közvetítik. A múlt kérdésének problematizálásában irodalom és történelem metszéspontját regisztráljuk. A rekonstrukció tapasztalata emlékeztet a történeti források „megtisztításának” történeti eljárására, melynek része az az elgondolás is, miszerint a történelemnek a nyelv által lehet értelmet, jelentést kölcsönözni. Az eljárás nem magától értetődő, ugyanis a nyelvi fordulattal jellemezhető narratológiai iskola érvelése szerint a „valóság narratív formája” már csak azért sem jeleníthető meg újra, mivel ilyesmi valójában nem is létezik: a múlt eseményei, tényei eredendően összefüg-

gés nélküliek, a közöttük levő kapcsolat, a jelentés a történetíró konstrukciója.

Vasagyí Mária elbeszélő-fordító-szerkesztő szerzői szimulakruma egyrészt rekonstrukcióra vállalkozik. Ezen a ponton Paul Ricoeurre hivatkozhatunk, aki azt a hipotézist is felveti, miszerint nemcsak a történelmi elbeszélés utánozza a fikciót, hanem fordítva is: a fikciós elbeszélés valamiféleképp „utánozza (imite)” a történelmi elbeszélést.³ A *Pokolkerék* történetében kétségtelenül megvannak a történelmi ismeretnek azok a kódjai, amelyek az adott korra vonatkoznak. Lothár, a narrátor szépapja végignézi a budai kivégzést, amely feltehetően a jakobinus mozgalom részvevőjének vérmezei lefejezése, majd őt magát elfogják, szabadkőműves múltjáról vallatják, összeesküvéssel vádolják, és végül több társával együtt rabláncon elhurcolják, csatornaásásra ítélik. A szöveg említi a csatornaépítés elgondolójának kegyvesztettségét is.

A rekonstrukció azonban nem fejeződik be a történeti kódok szövegbeli elhelyezésével. Az elbeszélő folyamatosan inszisztál a szöveg „valódiságán”, dokumentarista erejét sugallja elejétől végéig, létezését szuggerálja. Ezt erősíti a tény is, hogy a rekonstrukció tárgya valójában Lothárnak, a szépapának a naplója, tehát egy olyan műfaji reprezentáns, amely köztes területen helyezkedik el, s amely a legközelebb áll a referenciális azonosíthatósághoz. A naplóíró diáriumnak nevezi szövegét, dátumokat helyez el benne („Március huszadik napját írják vala ezerhétszázkilencvenhétben”, „17Martius 797.”), utalva arra, hogy a csatornaásás dokumentált történetét olvassuk.

A kézirat külalakjára való utalás is a rekonstrukció irányában hat: a szerkesztő-narrátor zárójeles megjegyzéseiből megtudjuk, hogy lapjai helyenként hiányoznak, másutt sérültek, a betűk elmosódtak, szófragmentumokat közöl. Értesülünk róla, hogy a bejegyzések lila, barna, fekete vagy „halvány” tintával készültek, és hogy „gyakorlott kéz” írta a feljegyzéseket. „Bármit elmesélni, mondhatnám, azt jelenti: úgy meséljük el, *mintha* megtörtént volna. Meddig lényeges a jelentés-elbeszélés számára a *mintha* megtörtént volna?”⁴ A *Pokolkerék* szerzői szimulakruma a *mintha* segítségével éppen a bizonyosat akarja elénk idézni.

A rekonstruálás a teljes világképre vonatkozik: a népi hiedelmek világára éppen úgy, mint a népi gyógy mód leírására. A narrátor folklorista is, a népi elnevezések, a népnyelv lejegyzője, amikor megteremti a tájegység

³ Paul Ricoeur: A történelem és a fikció kereszteződése. In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 367. l.

⁴ Paul Ricoeur: i. m. 367. l.

vízrajzának „kartográfiáját”, amelyben már mindenképpen a rekonstrukció mögötti konstrukció gesztusa munkálkodik. Kóty-Sáringa, Kucska, Csörgőgyík, Habos, Hugyhordó, Hasajtó, Csipicsúszó furcsa delokalizáltsággal kelti a régiesség hatását, a Gonoszlik tó neve viszont már nemcsak ritka földrajzi névként, hanem metaforikus jelentésegységként funkcionál.

A bonyolult rekonstrukciós gesztusok egyúttal dekonstruálják is a referencialitásra vonatkozó elképzeléseinket. A bizonyosság felkeltése érdekében a szöveg párhuzamosan jelenít meg kétféle történetstort ugyanarról az eseményről: Lothár le is rajzolja a feljegyzés végén az elmondottakat, amelyeket a szövegszerkesztő-narrátor kommentál, és újra elmesél. A médiumok közötti átjárás nem valósul meg, az intermedialitás újra nyelviséget eredményez. Ugyanakkor ez az eljárás a történeti narratívum relativisztikus jellegét is megmutatja: egy a múlt, de többféle alakot ölthet, ugyanannak a múltnak többféle története lehetséges.

A szöveg nyelve is rekonstruáló jellegzetességeket mutat. Alapvetően egy tizenharmadik század végi szóhasználat és irodalmi stílus visszaidézését tűzi ki célul. A *Pokolkerék* nyelve azonban sokkal bonyolultabb, mint a felidézni szándékozott időszak nyelve. A nehézkesnek minősülő Bessenyei „elmékedő könyveinél”, értekezéseinél is elbonyolítottabb nyelven szólal meg Lothár, a több nyelven beszélő, görög-latin műveltségű narrátor. Bonyolultsága és anakronisztikussága viszont akkor mutatkozik meg leginkább, ha például a kor népszerű olvasmányát, Mészáros Ignác *Kártigám*-ját vesszük összehasonlítási alpnak, amelyet a könyv ötödik kiadásának előszavában Heinrich Gusztáv „darabosnak, néha ízetlennek, itt-ott idegenszerűnek” talált 1880-ban. Íme egy mondat a *Pokolkerékből*: „valahány szót a Nagy Főépítőről nékiük szólék, sundám-bundám mellém lépe a kéklila libernya fekete szőrzsínórral, széles gallérján az úrféle jövénynek pej bárány fehérle, a söpredék riff-raffnak előtte úgy feszíte”. Ehhez képest a *Kártigám* véletlenszerűen kiválasztott mondata azt bizonyítja, hogy meglehetősen korszerű, ma is érthető: „A muzsikások már pengetteve pengették és összeszóló hangozásra igazgatták a hegedűiket, midőn Krisztina Akmet testvérével, a márkgróf pedig feleségével egyetemben fogadások szerint álорczásan a táncszobába belépének, mennyivel rendezebb és díszesebb öltözetekben jövének, a jelenlévőktől annál nagyobb tekinteteket vonzának magokra. A márkgróf lengyel, a márkgrófné török ruhában jelent meg, mely miatt mindnyájan a szép törökönök tartották lenni.”⁵ A *Pokolkerék* archaizálása egy történeti nyelvállapot rekonstruk-

⁵ Mészáros Ignác: *Kártigám*. Buda-Pest. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1880. 133. l.

ciójának szándékában valósul meg. Imitál egy elképzelt szóhasználatot, miközben egy kitalált, művi nyelvet alkot meg. A nyelvi rekonstrukció valójában egy sokkal régebbi nyelvállapotot idéz meg, s amikor olyan mondatokat olvasunk, mint „lőn könyörkiáltásunk fogatlan”, az *Ómagyar Mária-siralom* modalitását halljuk a sorokban. Eközben csak elvétve találunk olyan kifejezéseket, mint *éktelen tengéletben, messzikedv, naptámadat, kiüdülné, lerongyolíták, gyönyörélni*, amelyek az archaizálástól a metaforikusság felé mozdítanak ki a nyelvi korpuszt.

A nyelvi jelentéshiányt a regény végére illesztett szótár hivatott kitölteni. A nyelvi szerkezetek régiességét a szótár nem tudja kiküszöbölni, s a rekonstrukció nem éri el célját: gyakran olyan szavak is bekerülnek a magyarázandók közé, amelyek a mai regionális köznyelvnek is részei. Ez viszont nem a dokumentumszerűséget erősíti, hanem éppen a fiktív jellegre utal.

Narratív struktúra – A narratív struktúrát rekonstrukció–dekonstrukció szövevényes játékában a titok logikája működteti. A narrátori pozíció a regény végéig sem szilárdul meg, és folyamatosan felvetődik a kérdés: ki beszél kinek, és kinek a nevében. Lothár naplót ír, és habár élettörténetének elbeszélése célirányos, progresszivitása van, logikája kauzalitásra épül, szövegének töredékességét és ebből eredő jelentéshiányait csak részben töltik ki a szerkesztői kommentárok, a nyelvi jelentéséből eredő sejtelmességet pedig csak részben oldhatja fel a szótárhasználat. A napló a mások életébe betekinteni óhajtó kíváncsiság műfaja is, ennek viszont alig marad tere, rögtön ki is oldja az imitativ nyelv titokfejtésre ösztönző impulzusa, a történet a személyes mitológia és a történeti legendák tárházává válik. A titok jellegét növelik a szöveg tartalmi vonatkozásai: Lothár „spion” lesz, megfigyel másokat, jelentést tesz a rabokról a feletteseinek, a csatorna pedig az addig ismeretlen és titokzatosnak tűnő ásókerekék működtetésével készül – mindkét vonatkozás, az állandó megfigyelés és a hatalmas, rettegett ásókerekék állandó jelenléte a titok félelmet növelő jellegére utal.

Lothárnak személyisége nem vagy csak alig, csupán élettörténete fejlődik, mégpedig a végkimenetel felé. Philippe Lejeune szerint a naplónak épp ez a jellegzetessége a legmegkapóbb, hogy tudniillik „az igazi naplót mindig úgy írnak, hogy nem tudják, mi lesz a vége. [...] Senki sem tudja, merre visz az útja, hacsak azt nem, hogy a halálhoz.”⁶ A naplóíró az ismer-

---

⁶ Philippe Lejeune: A napló mint „antifikció”. = *Írott és olvasott identitás*. Az ön-életrajzi műfajok kontextusai. Szerkesztette Mekis D. János és Z. Varga Zoltán. L'Harmattan–Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2008. 19. l.

retlen és megjósolhatatlan jövővel dolgozik, míg a naplóregény írói kontrollálják a szövegüket. Lejeune szerint a napló „fikcióban történő utánzásának nehézsége” abban keresendő, hogy a naplóregény „a valóság helyébe igyekszik állítani önmagát”.⁷

A *Pokolkerék* fentebb említett rekonstrukciós eljárásai dekonstrukcióhoz vezetnek, a regény pedig akkor zökken ki végleg az imitált napló szabta keretek közül, amikor egy újabb narrátor lép be a szövegbe. Nem ugyanarról a szimulakrumból van szó, akinek a szövegeit eddig olvashattuk, hanem a regény egyik szereplője lép elő narrátorrá, hogy elbeszélje Lothár élettörténetének azt a részét, amely szükségszerűen maradna ki minden naplóból. A Fodrász, vagyis Ali aga fia, Kemál, az Angyalos-dombon 1802. május 2-án jegyzi le a naplóíró sors történetének a lezárását: „LotarTársam az ünepéjen az gyeppesiKérékre felmászta, es hegyirül zuhanva az régi pocsollya helylén halállát lellé. Füzetkément es téntás Tolát mit az figyellő dombikon szétszóra Téntát nem találék otan Tiszteletel felszedém, es most fíját keresni igyekvém. Szándokom röndeböcsületbe mindent átaladni nékie Lotar Baráttom es az építkezés mindenideirt emlényinek örzése céljaul. A fíjút ezen oldallak további vigyázására es a rajtok irottaknak törzsök minden maradékának ösmeretébe adására köttelezvé ez könyvecskét nékije lelkire bizom.”

A kéziratnak már megírása idején is kalandos a története: Lothár egy alkalommal elássa, hogy megőrizhesse, s csak sokára tudja újra elővenni. A regény vége visszatér kiindulópontjához, a feljegyzések sorsához. S valójában ebben érhető tetten a szöveg logocentrikus vilásképe és annak narratív struktúrát felépítő íve: a sors történet s vele együtt a leírt szöveg megsemmisíthetlenségének gondolata.

A történelmi tapasztalat – Naplójában Lothár szenvedéstörténetet beszél el: a csatornaásás monoton egyhangúságát, amelyben az emberek halála mindennapossá válik, és közönyösség uralkodik el a rabokon. Tragédiája egyrészt abban keresendő, hogy maga nem képes kitörni az állatias, pusztító ösztönlétre korlátozódó emberi vegetálásból, másrészt viszont az, hogy a csatornaásók a korszerű eszközök használatával vétenek a természet ősi rendje ellen. Beavatkoznak abba a közegbe, amelyet gyakran Tündérhonnak lát és láttat a napló elbeszélője. Egészen a Papp Dániel-i értelemben, hiszen egy ponton nemcsak bőségkosárként mutatja be a tájat, hanem hőseivel együtt a mélybe zuhanva azt is érzékelteti, „mi van a felszín alatt”. Az embertelen munkakörülmények és az igen ritka tündéri jelenetek azonban mégis inkább a tündér szónak a XVI–XVIII. században használatos,

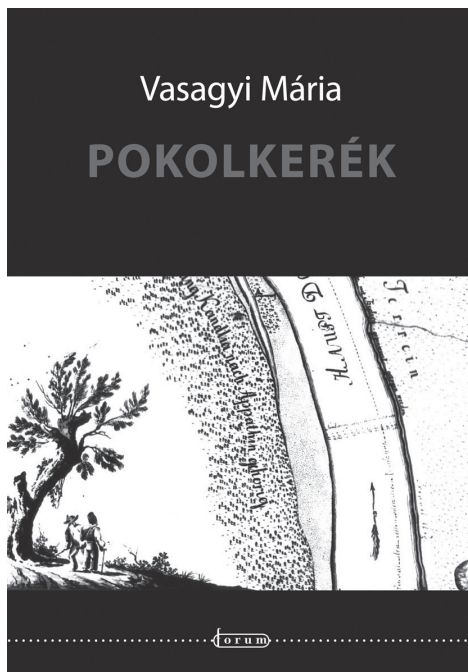
---

⁷ Uo. 20. l.

eredeti jelentését idézik fel, a szó a fogalommal együtt az állhatatlanság, a tünékenység jelentéskörét aktivizálja erőteljesen.

A naplóiró természetszerűleg nem látja át saját életének legalapvetőbb szituációit sem, nem tudja azt sem, mi cselekvésének mozgatórugója. Kiszolgáltatottságának ez is az eredője. Naplója mindinkább erről tanúskodik, magát az időt beszéli el: „esztendők múltanak, feledségbe ment volt korszámlálás, üdő, s már az igazságot sem tisztelénk, nemhogy a más marotkat túrók sorsáról elmélődnénk”. Sem célját, sem értelmét nem látja át munkájuknak, s gyakran teszi fel önmagának hasztalanul a kérdést: „Mi végre ásunk itten, a sáringi morotva közepében?!” Semmi cél nem sejlik föl, ez itt a nemezis. S ha egyetértünk Tengelyi Lászlóval abban, hogy a történelmi tapasztalat valamiféle mindenek fölött álló entitás, egy „nagyobb egész”, amely „többletértelmet hordoz”⁸, azt állapíthatjuk meg, a regényben egyvalami áll mindig és mindenek fölött, alakuljon bár másként s másként az egyéni emberi sors: a káosz. A káosz riadalma az a történelmi tapasztalat, amelyet a regény jelenvalóként közvetít és megjelenít (*Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009*).

Retro-partisanisches Neusatz- märchen (Teddybär Remix)

„Dolazim odmah. Godo”

(Ismeretlen eredetű graffiti egy vukovári romon a város bombázása és lövetése idejéből)

„Miért gondoljuk, hogy a semmi egy valami? A semmi akármilyen lehet. Csak a létező világ építkezik véges számú elemekből; a nemlétezés lehetőségei végtelenek. Tudatunk előtt zárva van ez a végtelenség, de nem hermetikusan, mert »álmodok jönnek« belőle és benne. Ezek szerint van ott valami. Ha a semmi létezik, akkor ez valaminek a létformája, valamilyenforma létezés. És mi van, ha a semmiben semmi sincs? Ha még a semmi sem létezik: az a hiány hiánya, vagyis önmagával túltelítettség. Ahol nincs semmi sem, ott minden lehet. Ott van minden, ami nincs.”

(Géher István: Shakespeare-olvasókönyv)

Csilla-O. a Forradalom sugárút egyik lerobbant villája előtt várt. A sáros aszfalton Oli-W-Ära-Z-14 hentergett, szemeiből az aktív ion-elemek repedezetten meredtek a semmibe. Ervin-242 izzadt homlokát beletörölte a fasiszta graffitikkal telefirkált falba. Tudta, az izzadságyöngyök nem tűnnek el, csak vékony, sós mocsokfilmmé transzformálódnak az arcán, de azért jólesett lehajítani az aknavetőjét a habzó szájú Oli-W-Ära-Z-14 mellé, majd lehajolva hozzá kigombolta a nő katonaingét, és elkezdte szopni az egyik mellét. Fáradt volt, az előbb lőtt föbe két ismeretlen járókelőt a Dušan cár utcai buszmegállóban. A trafikosnő csak gépiesen vihogott, mint akit felhúztak.

Csilla-O. beletúrta retrofrizurájába.

– Te semmit nem értesz.

Ekkor kivágódott egy zsalugáteres ablak a ház első emeletén.

– Szemét drogosok, kihívom a rendőrséget!

Csilla-O. óriási, azúr pillangószárnyain felrepült az ablakhoz, és szájfenezett ajkai közül kivillantotta acélfogait.

– Maga ugye nyugdíjas?

A bibircsókos néni irgalmatlanul bűdös leheletet árasztva rikácsolta.

– Ti... ti... mi felépítettük nektek ezt az...

Csilla-O. közbevágott.

– Mit?

A néni egy pillanatra elbambult, majd lesütötte a szemét.

– ...országot.

Csilla-O. arcvonásai megkeményedtek.

– Szégyellje magát. Persze most már semmit sem ért.

A bibircsókos újabb büzfelhőt eregetve, leszegett fejjel válaszolt.

– Nem. Már valóban, valóban, valóban nem.

Csilla-O.-nak átcikázott az agyán, hogy megkérdezze, az unokája – függetlenül attól, kicsoda-micsoda – önként ment-e valamelyik frontra, besorozták, vagy emigrált, de az öregasszony annyira magába roskadtan állt előtte az ablakban, hogy Csilla-O. maga sem értette miért, belecsókolt a lehajtott fej ősz kontyába. Már érezte, sűtnek a szárnyai. Valahol gépfegyverropogás hallatszott, unatkoznak, gondolta Csilla-O., és zuhanórepülésbe kezdett.

Oli-W-Ära-Z-14 időközben felszívódott, mintha néhány perccel azelőtt ott sem lett volna, csak a hányadéknymok és a fluoreszcens krétával az aszfalton világító körvonalai jelezték: valaki az előbb még itt hevert.

„Mázlista” – morfondírozott Csilla-O., és ökölbe szorult a keze. Ervin-242-vel a városháza felé tartva (Bach vonósnégyes-koncert s a többi) felrugdosták a szemeteskonténereket, és Csilla-O. egy kilyukadt, félig üres fáradtolajos műanyag kannát halászott elő a kacatokból.

Miközben magához szorította, úgy érezte, hirtelen átlényegül. Megszokott kék szemei topázokká váltak, teste művesen megmunkált lélegző márványszobor. Átölelte a másfél literes kiszerezésű kannát, Ervin-242-höz lépett, és magasan kettejük feje fölé tartva csorgatni kezdte a folyadékot.

– Mi van, Csilla-O.?

Csilla-O. szinte önkívületben sepegte.

– Nem látod? Könnyek...

Mocskosan, izzadtan ültek be a városháza dísztermébe a többi Lükántróp közé.

Ervin-242 az aknavetőt az ölében tartva merengett. A géppuskát már elhajtotta, hisz majdnem teljesen ingyen jutott hozzá. Alig álcázva a csempészett sajt és az ugyancsak csempészett toalettpapír közt árulják, szinte bárhol és bármikor szerezhethet újat, olcsóbb, mint egy fél tornacipő, annak is a hamisítottjából. Az aknavető, amely az ölébe simult, azonban olyanak tűnt, mint egy szép, egzotikus óriásvirág, amely legszívesebben spermát lövellne minden irányba. Ervin gondolatban a pódiumra lövellt

ezzel a fallosz-virággal, vér, belek, ondó és a csodálatos ragadozó trópusi növények illata a lépre csaltható, mindig éhes darazsak zümmögésével vegyülve, beteges üvegházi fülledtségbe fojtódva...

A józanul, kimérten, precízen, mégis harmonikusan áradó zenezuhagtag visszalökte a jelenbe. Megsimogatta az aknavetőt, és mosolyogva a puhára borotvált, éhes darazsak lepte áldozati trónra gondolt.

„Bach... Sokkal szebb fúvósokra áttranszponálva. Sokkal, sokkal szebb.”

*

W.-Bluetooth, Ervin-242, Miron-Nexus-6 az Újvidéki Színház klubjában. Bajszosan, tetováltan, fekete bőrcuccokban röhögnek, markukban, nadrágjukban füstölgő Magnumok à la Tom from Finland. Csilla-O. a pultnak dőlve a melleit paskolja, Oli-W-Ära-Z-14 a nagyteremben lángszórával alapozza a hangulatot. Előzőleg autólakk-spray-vel felfirkálták a bejáratra: IL TEATRO OCCUPATO.

A színházzal szembeni autóparkolóban boszorkányokat törnek kerékbe. Üdvivalgás, taps, hangos ováció.

Miron-Nexus-6 kirohan a Njegos utcába, és minden járókelőbe belelő. Szemhéja gyöngyházfényűen csillan.

Csilla-O. a Katolikus porta szökőkútja előtt. Összeláncolva szuszog, szemei törött ablaknyílások. Egy ismeretlen hozzá lép, azt kérdi: Segíthetek? Csilla-O. kibújik a láncokból, és egy ottragadt terméskövel ütni kezdi.

– Ne-nézz-így-rám-utállak!

W.-Bluetooth és Ervin-242 meztelen, szőrös mellkassal a Művelődési Központ előtt ácsorogva szemlélik a fejleményeket. A központ üvegablakain át belátni a Kis Képzőművészeti Szalon tárlatára. C-Printeken megbilincselte halottakat csizmával rugdosó katonák, felemelt kezek, esdeklő tekintetek full colorban.

Miron-Nexus-6 a szemközti pizzériában Bourbon Rosét szüröcsöl Oli-W-Ära-Z-14 szájából, fekete ajakrúzsza elmaszatólódik, mellbimbói ma különösen érzékenyek.

W.-Bluetooth okádva kerozint lövell a díszes betonkockákra, majd Ervin-242-höz fordul.

– A Palicsi Szörny ma ismét felébredt. Érzem lassú, feltartóztathatatlant közeledtét.

Két fekete telihold úszik át lassan az égbolton. Ervin-242 lehunyja a szemét. Hallja a marhavagonokba zártak szerelvényeinek zakatolását. Valaki Verdi-áriát énekel, mellette egy pantomművész teátrális mozdula-

tokkal döfköd egy halat. A távolban tapsvihar. Aztán már csak Csilla-O. tompa ütései hallatszanak, W.-Bluetooth lihegésével vegyülve.

Csilla-O. körültekintően jár el. Addig üti az ismeretlent, míg meg nem fájdul a keze.

*

Verőfényes falusi udvar, makulátlanra meszelt takaros, nádfedeles ott-honnal a háttérben. Az őzikeszemű, fejkendős, rakott szoknyás Juli néni, amint magot szór a kendermagos tyúkoknak.

A kamera körbepásztázza a szénaboglyát, a kukoricagórét, a pulykákat, kacsákat, a féltő gonddal ápolt virágoskertet.

Közelkép: Juli néni ráncos, de dolgos keze, majd derűs öregséget sugárzó arca.

Tisztaszoba-enteriőr. Juli néni egy sámlin ül, amit csak sejteni lehet, a népviselet-zuhatag ugyanis eltakarja. Körülötte néhány csillogó szemű szőke és aranybarna gyerek figyelő áhítattal.

A gyerekek arra kéri, meséljen. Juli néni, fekete cicájával az ölében, némi szabódás után kötélnek áll, majd merengve, akcamétosan, tájszólásban belekezd. A gyerekek valósággal csüggnek ajkain.

– Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy aranyhajú királylány. Annyira szép volt, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem. Nem is akadt kérője. Az aranyhajú királylány őszülni kezdett, ráncok barázdálták valaha szeplőtlen arcát, a hasa, a mellei megereszkedtek, a szíve pedig a keserűségtől egyre sötétebbé és gonoszabbá vált. Mint nekem, például most...

Juli néni tekintete hirtelen rideggé és metszővé válik, rakott szoknyája alól előkapja a mordályát, és lövöldözni kezd a gyerekekre. Már mindannyian vértócsában hevernek, amit a kamerák több szemszögből is hosszan pásztáznak, de egyikük kéken lángolni kezd, felemelkedik, és azt sziszegi a néni felé:

– Holló vájja ki a szemed, boszorka!

És valóban, hirtelen előtűnik egy lángoló kék fantomholló, és kikaparja a mesemondó szeméit.

Közelkép: A néni jajgat, átkokat szór.

Vágás: A kék lánggal borított fiú odalép az almáriumhoz, majd széttör egy pálinkásüveget a néni-boszorkány fején, és végigszánt vele az öregasszony arcán, ezt követően pedig fölemeli a rakott szoknyáját, és egy fekete, recés dildót nyom fel a kivájt szemű, baljósan morgó folk-nagyi ánuszába. A mesemondó hirtelen fekete varjává válik, csapkod, fenyegetően károg, vijjog. A népviseletbe öltözött fiúcska belelő a mordállyal, mire a varjú zuhanni kezd.

Közelkép: A fiúcska összeszorított fogai közt késsel.

Elmegy a kép, a képernyő rózsaszínűvé válik, számítógépes gyermekdalocska szól, majd: Jelenet a stúdióból.

Csilla-O. félmeztelenül, festett zúzódásokkal, egy háromméteres rózsaszínű plüssmackó, egy népviseletbe öltözött copfos kislány és két bajszos, kokárdás, szuronyt markoló mutáns között a mikrofont maga elé tartva elővillantja fogpasztamosolyát.

– Kedves gyerekek, ha kíváncsiak vagytok, hogy Juli néni, a sorozatgyilkos-boszorkánymesefa ezúttal tényleg elpusztult-e, vagy továbbra is folytatja sötét üzelmeit, és ha szeretitek a vért – újabb mosoly – mint jómagam, ne feledjétek: találkozzunk ugyanezen a csatornán, a mi csatornánkon, egy hét múlva, ugyanebben az időben!

*

Piros háttér, ógörög büsztökkel, műpálmákkal, mű-pókhálókkal, kísértetiesen lebegő függönyökkel, füstölgő fáklyákkal. Először Csilla-O. lebeg a magasban kifeszítve. Pin-up testét egzotikus ábrák ékesítik. Szájában, hüvelyében, végbélnyílásában szintúgy a magasból lógó huzalokkal ellátott többfunkciós vibrátorok, szemei körül műkönyvekkel kreált szétfolyó smink, jobb mellbimbóját egy szintén lecsüngő kábeles fémtüske-gömb ingerli. Mellette Ervin-242 épp a forradásokkal teli alkarjainak történetét meséli. Azt mondja, általában nem is tudja, miért szokása, de néha rá szokott jönni, van, hogy össze kell varratni és infúziót is kap utána, van, hogy csak egyszerűen betekeri egy csomag WC-papírral. Nem tud rá magyarázatot adni. Talán a zene, egy színházi előadás, film, egy elkapott pillantás váltja ki nála ezt a marhaságot, néha csak az, ha nem süt be a nap, elmegy a gáz, vagy túl monotonul duruzsol a hűtőszekrénye. Kár szót vesztegetni erre. Jön-megy, kész.

Aztán W.-Bluetooth beszél a facebookos barátairól, pl. egy São Pauló-i extrém sportokat űző titkárnőről, aki mindig arról számol be, hogy meg kell látogatnia, muszáj látnia azt a várost. Dugig van különös klubokkal, pl. egy karaokebárt említ, ahol hétvégén csak Military- és Szadomazocuccokban engedik be az embert, majd áttér egy finn alakra, aki állandóan azt írogatta, minden vágya, hogy Tampere utcáin ölje az embereket, mire végül W.-Bluetooth egyszer megírta neki, nincs probléma, jöjjön ide, elintézi, hogy egyenesen valamelyik frontra küldjék, ott még szemeket is sze-degethet, amennyit csak jólesik. A finn szivar másnap egy rövid mailben válaszolt, mivel W.-Bluetooth utált chatelni, hogy igen, igen, de ott ő meg is halhat, és nem jelentkezett többé. Később egy angol transzszexuálist hoz szóba, aki W.-Bluetoothtól logót vagy monogramot kért az új szok-

nyájára, amit meg is kapott. El is küldte a fotót, amelyen W.-Bluetooth logója és monogramja is látszik, és azt is megírta, ismeri a finnt, az apjának Kínában egy rakás gyára van, unatkozik, neki pedig azt tanácsolja, legyen pesszimista. Ezután Oli-W-Ära-Z-14 Buddhaként ül egy tévével szemben, mint egy Nam June Paik-alkotás, de a teste műanyagból van, az arca fémcsápokkal kimozdul a helyéből, mire a tévéből egy szájrúzust markoló robotkar nyúlik ki, és kifesti az ajkait, Oli-W-Ära-Z-14 pedig vakon bámul a fekete résekből, melyek talán a szemei lennének, aztán eldől, és szilánkokra törik, piros folyadékban heverve. Néha meg-megrándulnak vak szemrései, mintha még élne. Utána Miron-Nexus-6 magyarázza, hogyan lehet taoista módszerrel valóban meghosszabbítani a férfiaságot, majd arról beszél, hogy nagyon kevés vágya van már, szeretne például króm-fogakat, az érrendszerét ugyanis már rég optikai kábelekre cserélte fel, és legszívesebben egy óriási, világító, rózsaszínű plasztikszívre cserélné le a valódit, hisz az, mint minden élő, vagy akár tartósított, de szerves valami, romlandó áru. Ekkor ismét feltűnik W.-Bluetooth – immár kommandós felszerelésben – és egy nagy machetével lefejezi Miron-Nexus-6-ot, miközben hangosan dübörög az Autopsia Palladium című antislágere, és mint egy számítógépes játékon, megjelenik a score felirat, alatta számokkal, aztán elsötétül az ekrán.

– Na mit szólsz? – vetette oda W. Bluetooth farkasmosollyal Miron-Nexus-6-nak. – Egy rakás pénzembe került ez a sok digitális szarakodás.

Mironnak eszébe jutott, hogy barátját még soha nem látta nevetni, de még kedvesen mosolyogni sem, és azt is jól tudta, W.-Bluetooth fecskendővel kezeli a legkülönfélébb közveszélyes paranoiáit, de hát van rá pénze, csak pszichiáterhez nem akar egy istenért sem fordulni, azt mondja, mind a belügynek dolgoznak. Miron-Nexus-6 ezzel ugyan tökéletesen tisztában volt már régóta, de hát mindig mindenhol akad legalább egy rakás besúgó, lehallgatókészülék, videokamera, ma meg már nemcsak a leggazdagabb országok kém-műholdjai, és még csak nem is a legtávolabbi és legszegényebb országok titkosszolgálatai, hanem még egy közepes, amatőr hacker is a világ bármely pontjáról bárkinek a személyiségprofilját leellenőrizheti, beleértve az összes számítógépes linket, amelyet az illető valaha is meglátogatott, a levelezését, a mail-listáját, az SMS-eit, a telefonbeszélgetéseit, a telefonja nevét, de még egy-egy beszélgetést is, ha valakinek a zsebében ott lapul stand-by-on egy mobiltelefon, nem beszélve a megfigyelt mindenkori tartózkodási helyéről, mozgásáról, vagy a bankkártyájáról, ahonnan minden személyi adat leolvasása amatőr munka, még az is, hogy tavaly ilyenkor hol és milyen csokoládét vagy WC-papírt vásárolt. Vagyis már bárki bárkit bármikor ellenőrizhet, ha van hozzá gusztusa. Miron-Nexus-6 már

rég felismerte, hogy az egyetlen lehetséges védekezési mechanizmus, ha tudomásul veszi, és egyszerűen szarik rá. W.-Bluetoothra nézett:

– Őszinte legyenek, vagy tapintatos?

– Tökőszinte.

– Kevered a dokumentarista formát a fiktívvel és a digitálisan manipulálttal. Különbösen is ezeknek az ötleteknek legalább a felét a YouTube-ról koppintottad. És a kameramozgás is pocsek.

W.-Bluetoothnak összeszűkült a szeme.

– Akkor üss meg. Nagyon.

– Mások ezért fizetni szoktak.

– Torzíts el. Baráti alapon kérem. Pszichoterápia.

Miron-Nexus-6 behúzott neki egyet, mire W.-Bluetooth ezernyi bíborcsótánnyá transzformálódott, és szétfutott a feketére meszelt Gothic-szobában.

Miron-Nexus-6 bólintott, mielőtt becsukta volna maga mögött az ajtót. Azért még visszaszólt.

– Ez sokkal jobb, mint a digitális videód. Fejlődj ebben az irányban.

Az utcára kilépve fázósan felhajtotta a kabátgallérját, és megállt egy pillanatra.

„Vagy azt akarta, hogy inkább kígyóuborkával erőszakoljam meg? Vagy gyűjtsam meg öngyújtóval a haját? Nála sose lehet tudni. De hát nem lehetek gondolatolvasó.” Megszaporázta lépteit, mivel sötétedés után kijárási tilalmat rendeltek el. Nem mintha bárki is betartotta volna, de akkor is, nem akart egy rakás zombival találkozni egy néptelen utcában.

*

„Totalitárius-electro-vámpírparti” lesz estére Ervin-242 utcájától néhány saroknyira, ahová Ervin is hivatalos. Nemrégiben ezekben az utcákban még rozzant, századfordulós házakban ücsörgő öreg, sok nyelven beszélő, bridzselő nénikék poshadtak a régmúltban lovagló, teniszező, vívó és gerelyhajító, anagrammákban szerelmes verseket író, azóta már rég halott férjeikkel, egykori szerelmeiket siratva, gyerekeik – hacsak nem voltak retardáltak, ami bizony megesett – általában karácsonykor és húsvétkor küldtek nekik egy-egy üdvözlőlapot „nyugatról”, és a szikkadt, rúzsozott szájuk hablatyolásából – két korty kávé és a lapjárás közti rövid szünetekben – szinte tapinthatóak voltak a demencia tünetei.

Mára ezekből a házakból – melyek, ha restaurálták volna őket, akár még műemlékként is megállták volna a helyüket – már semmi sem maradt. „Üzletemberek” luxusnegyedévé vált az egész környék. Egyikük fia, aki „szerette a »háoszt« és a művészeket”, rendszeresen extravagáns partikat

rendezett, amelyeken sok más kétes figurával együtt ezúttal „Ervin-242 és barátai is szívesen látottak”. A házigazda fia a testőröket is elküldte, nem mintha szükség lett volna rájuk. A riasztóberendezésektől a kamerákig és a vérebekig minden a helyén maradt, és különben sem mert volna senki kéretlenül még csöngetni sem, az egész körzetben nagyjából senki senkivel nem beszélt, de mindenki mindenkitől tartott, mindenki tudta, egymásról jobb nem kérdezősködni, semmit sem észrevenni, senkinek sem köszönni. Ervin utcájában is robbantottak már autót, mégsem szólt senki. Mellesleg Ervin észre sem vette. Megszokta, hogy időnként robbanásoktól, pisztoly-lövésektől, géppuskaszorozatoktól, irgalmatlan fékcsikorgásoktól hangos a környék. Tavaly két embert is megöltek a szomszéd utcában – az egyiknek még a nyelvét is kivágták – az övében pedig, noha mindössze húsz villát számlált – hárman is felakasztották magukat (?), igaz, nyugdíjasok voltak, és már mindenki elfeledte őket, de hát egymásnak sem tudták már a vezetőkevéit, az első (új) szomszéd arcát sem volt már divat megjegyezni, de sokkal könnyebb volt így, egyszerűbb, és főleg biztonságosabb. Ha véletlenül valaki mégis a rendőrséget tárcsázta, nagyon ritkán jöttek ki, nyilván tudták, jobb, ha kussolnak, akárcsak mindenki más, couleur locale, benne van a pakliban.

Az „üzletember” fia szétkürtölte, lesz minden, óriási lesz, vegyenek fel valami extrát, viselkedjenek úgy, ahogy csak jólesik, csak ne álldogáljanak benán, minél ütődöttebbre veszik a figurát, annál jobb.

Ervin-242 már mindenféle partin megfordult, úgyhogy egyáltalán nem esett nehezére elképzelni az estélyt. Egyedül azon lepődött meg, hogy már nem készülődik örömmel. Egyszerűen dögunalmas és fárasztó volt számára már ez az egész. Úgy érezte, mintha fölösleges súlyokat emelgetne, de aztán a tükörbe nézett, és hangosan magára kiáltott: Munka, rendelésre!

Hogy a barátai, vagy a többi meghívott mit érezhetett, nem tudta, és nem is nagyon érdekelte. Haját előző nap bíborvörösre festette, halántékán kiborotvtátozott egy keresztet, piercinget rakatott a nyelvébe, a fülébe, alsó ajkába és a mellbimbóiba, simára gyantáztatta az egész testét, és egy idővel a pórusokból kimosódó piros villámot tetováltatott végig az egész mellkasán. Örömmel nyugtázta, hogy a huzamosabb ideje űzött fitness és a szaunázás megtette a magáét, hiszen biztosra vette, basznia kell majd egy csomó ember előtt, egy bekamerázott házban. Az ilyesmi ellen semmi kifogása nem volt, noha már kedve sem. Csinált már mindenfélét, és mindig az a jóleső érzés töltötte el, amikor levetkőzött, hogy tulajdonképpen nyakig be van gombolkozva, sokkal inkább, mint amikor valóban fel van öltözve. Közönséges, anonim pornó, amit művel, csak kamerák nélkül, aminek az égvilágon semmi köze hozzá, és semmi jelentősége sincs, fél

órán belül már az egészet el is szokta felejteni, baromság, csak ne kelljen csókolózni, és ne mondja neki senki, hogy szereti, mert akkor nem fog menni, ennyire már ismerte önmagát.

Zöld és fekete szemhéjkrémmel összecsíkozta az arcát, a mellkasára a tetoválás köré pedig csillámporos zselét kent. A pH-semleges tusfürdő illatos filmbe burkolta a testét, noha olvasta róla, hogy egészségtelen, kiszárad tőle a bőr és felrepedezik, hisz lehetetlen teljesen lemosni, azért is marad meg még egy darabig az illata. A szoláriumtól viszont következetesen eltekintett, ami miatt mindenki hülyének nézte, de ez egyáltalán nem zavarta, inkább legyen rondán fehér, mint egy-két év múlva betegesen ráncos, bőrrákkal kombinálva. Katonabakancsot, katonaaalsót vett fel egy rózsaszínű zakóval. Nem akart csalódást okozni annak a szerencsétlen fél-analfabéta fiúnak, aki azt hiszi, ez maga a nagybetűs művészet. Ervin-242-nek már rég nem voltak illúziói saját magával kapcsolatban, de hát mért ne hagyja meg neki ezt az örömet?

Ismét a tükörbe nézett.

„Na, azt hiszem, így jó lesz.”

Aztán még egy szegecselt nyakörvet is a nyakába akasztott, és megpróbált úgy tenni, mintha mosolyogna. Nem mintha az ilyen estélyeken ez kötelező lett volna, sokan tüntetően gyűlölködő, nyafogó, morgó, vagy hullamerev arccal szoktak ilyen bulikon részt venni, akár van bennük valamilyen anyag, akár nincs.

Hívott egy taxit. Már nem akart kétutcányit sem gyalogolni ilyen szerelésben. Tökéletesen tisztában volt azzal, nemcsak hogy nem őszinte az, amit művel, de nem is valami biztonságos. A sofőrnek láthatóan nem tetszett, de mikor bemondta azt a bizonyos, egészen közeli címet, azonnal mézesmázossá vált. A szemében azonban látta, fél.

A parti valóban extra volt.

Már senki sem tudta, hol vannak a frontvonalak, ki melyik oldalon áll, ki semleges, bármikor kitörhet egy szociális robbanás, puccs, intervenció, offenzíva vagy deffenzíva, a körzet telis-tele volt illegális börtönökkel, valatókamrákkal, titkos és félig titkos táborokkal, a legkülönbébb önkéntes és kényszerkupoldákkal, már senki sem tudta, ki a jövődő felszabadító és ki a jövődő megszálló, ki kinek gyűjt információkat, a tegnapi hősköböl véres kezű gyilkosok lettek és fordítva, majd egy csavarintással ismét megfordítva, a széles spektrumú gerillák, félkatonai és katonai alakulatok le-fel parádézta az utcákon, már rég nem lehetett őket megkülönböztetni még a közlekedési rendőröktől vagy a vasutasoktól, gyakran még a középiskolásoktól sem. Mindenki előtt világos volt, hogy még nagyobb, sokkal nagyobb baj is lehet. Legtöbbjük nem tudta eldönteni, gyilkos-e

vagy szabadságharcos, támad vagy védekezik, hős, monstrum, áldozat, kollaboráns, lapító, vagy mindez együtt.

A legkülönfélébb drogok és a valóban első osztályú töméntelen alkohol, valamint a füstölt lazac, a friss eper tejszínhabbal, a rokfortos-avokádós, vagy gorgonzolás-orchideás szendvicsek stb. és az egész villaenteriór valóban káprázatosnak tűnt, Ervin-242 mégis csalódottan ténfergett.

A barátai nem jöttek el, pedig mindenki kapott egy-egy mailt, és a töméntelen Dior-, Calvin Klein-, Versace-, Gautier- stb. cuccok, még ha szándékosan tépettek, izzadságszagúak, vagy szex-shopokból, turkálók-ból összevásárolt holmikkal és a legképtelenebb sminkekkel, frizurákkal, tetoválásokkal voltak kombinálva, valamint a legdédelgetettebb privát kis perverziók is okénak számítottak, a kitörően fantasztikus hangulat mögött mégis ugyanaz lapult, ami a taxisofőr szemében: félelem. És valami irgalmatlan bizonytalanság.

Két külföldi DJ keverte a zenét, és mindenki Porchén, Lamborghinin, Toyota-terepjárón, japán vagy német csodamotoron érkezett, itt-ott parkoló taxikat is látni lehetett (hiába, szegény ember vízzel főz), mert noha gombamód nőttek ki ultramodern, neonfényben úszó városnegyedek a semmiből, éjszaka gyalog közlekedni már rég csak a legnaivabbak és persze a rasszista, fasiszta, klerofasiszta, piti bűnöző vagy egyszerűen adrenallinnal telt fiatalok közlekedtek, persze csoportokba verődve.

Itt, ebben a maffiózó házban azonban biztonság honolt, noha persze sosem lehet tudni...

Ervin-242 csöndben kortyolgatta a 100%-os vérnarancslét, amikor egy hatvan év körüli, kakastaréjos punkpapa lépett hozzá. Azt mondta, próbálja ki az orosz rulettet. Ő már egy ideje műveli, nincs jobb, egyszerűen mennyei, katartikus érzés, mikor a pisztoly hideg csövét a lüktető halántékához emeli. Higgye el neki, aki kipróbálja, újra és újra megpróbálja, talán van ilyen függőség is, biztos van, de mindig, már napokkal előre szinte bizseregve várja a rituálét, nem is tudna már anélkül élni, hogy ne érezze, amint a végtelen határán egyensúlyoz, a fém érintése és a lőpor szaga csodálatos...

Ervin-242 egy tál tiramisuval kivonult a földszinti folyosó egy zugába. Egy jobb napokat is megélt, Paco Rabanne-estélyiben pompázó kétne-mű odabotorkált hozzá, megkérdezte, igaz-e, amit beszélnek róla, hogy lábfetisizta, és szereti, ha hamutálcának használják a testét. Ervin-242, mivel már rég nem drogozott, és – ha a konyakos meggyet és rumos minyont leszámítjuk – alkoholt sem fogyasztott már jó másfél évtizede, rég tudta, nincs értelme bárkinek bármit is cáfolni, vadabbakat is hallott már magáról, olyanoktól is, akikkel sosem találkozott életében, így bájvi-

gyorral azt válaszolta, természetesen igaz, de még jobban szereti mások arcán eloltani a cigarettáját, különösen az olyan szépeken, mint például az őt megszólítóé. Az illető azt mondta, benne van, csak ne az arcán, ott ne, és sejtelmesen hozzáfűzte, más huncutságokról is lehet szó. Ervin-242 viszont kitarzott amellet, hogy kizárólag az arc plusz csikk kombinációban érdekelt, de még nagyobb örömet okozna neki, ha ezen túlmenően a székletével is bekenheti. A ruhaköltemény tulajdonosa erre mérgesen elhúzott mellette, csak egy illatfoszlányt hagyva maga után.

„Hm... Kenzo-illat. Stílusa, az van.”

Az úszómedence körül az egyik csoportosulásban egy Hosszúharisnyás Pippinek álcázott, szociális szemüveget viselő lány épp Heideggert elemzett, párhuzamba vonva Ernst Jünger és Knut Hamsun szenzibilitásával, miközben a mellette álló fintorogva minduntalan közbevágott: „Passé” meg „Ez nem Zeitgeist” és olyasmiket, hogy: „És a dekonstrukció, de már friss, neokonceptualista prizmán át szemlélve?”

Egy kigyúrt, vigyorgó, leokádott fiú egészen Ervin-242 arcába mászva valami tökismeretlen, de európai nyelven nyomta a sódert. Ervin-242 hiába próbálkozott a pidgin Englishsel, vagy megpróbálta feleleveníteni az emlékezetéből német tudásának morzsáit, nem sok sikerrel. Szerencsére egy távol-keletinek látszó nő elrángigálta az ismeretlentől, azt kérdezgetve, szereti-e az észak-európai művészfilmeket. Ervin-242 azt mondta, nagyon szereti, miközben a távolból a lehányt külföldi fiú már angolul ordibálta utánuk: „I know, the Firstborn ist dead, I know!” Ervin-242 épp boncolgatni kezdte, hogy egy csomó új északi filmet látott, különösen az izlandiak ragadták meg a hangvételükkel, de sajnos pillanatnyilag csak a finn Kaurismäki neve ugrik be neki, egyszerűen nem jut most hirtelenjében eszébe más karizmatikus filmrendező, csak egy halom alkotás, Lars von Trier, Bergman és a többiek már rég klasszikusok, a kortárs zeneszerzők közül is csak az észti Arvo Pärt rémlik fel, noha már ő is rég klasszikus. Erre a távol-keleti nő szó nélkül faképnél hagyta. Ervin-242 kényelmesen elterpeszkedett egy Ikea-bőrfotelben, és Davidoff Light cigarettájával szisztematikusan lyukakat égetett a támla bőrhuzatába.

Egy beőszített tini imbolygott oda hozzá.

– Te biztos falusi vagy, hogy ennyire unatkozol.

Ervin-242 kapásból válaszolt.

– Igen. Épp most lötyyintettem moslékot a gyesznyóknak, megdugtam az istállóban az összes lovat és tehenet, megfürödtem a vályúban, körbecsárdásztam az udvart, feltrancsíroztam a szomszéd nénit, és most te következel.

A lány visítani kezdett a nevetéstől.

– Hazudsz. A te kezekben a bűdös életben még egy törlőrongy sem volt.

– Miért? A tiédben volt?

A tini egy oktávval magasabban kezdett visítani.

– Állat! Annyi cselédünk van, hogy minduntalan összetévesztem őket. Tudod, ki az én papám? Ha akarom, az egész rokonságod betonba kerül, veled együtt.

Ervin-242 agyában kigyulladt a „jó lesz vigyázni” piros lámpája, de hála a nyugtatóknak, lazítóknak, antidepresszánsoknak, melyeket jócskán magába tömött, cool maradt.

– Az lehet, de biztosíthatlak, hogy cserében megőrül az egész családod. Régóta tanulmányozom a brazil, kubai, haiti, louisianai, New Orleans-i szinkretista vallásokat. Olyan rontást küldhetek rátok, ha akarok, hogy veled együtt apuci és az összes testőr, de még a dédid is önként fogja magát betonba temettetni, csakhogy nyugtuk legyen, de nem lesz. Még a túlvilágon is üldözni foglak benneteket. Kollektív.

A lány tovább vihogott.

– Fekete mágus, mi?

– Nem. Kinek rontás, kinek remény.

A tinédzser egy újabb „bélyeget” helyezett a nyelvére. Mire elolvadt, ismét felvidult.

– Végre egy szimpatikus alak e között a sok lötytyedt bunkó között. Honnan jöttél?

Ervin-242 agyában kialudt a piros lámpa. Már tudta, a lány holnapra nemhogy rá, semmire sem fog emlékezni.

– A Krypton bolygóról. Tudod, ott van a Champs-Élysées. Meg az Ermitázs.

A tini arca eltorzult.

– Mi van? Mit akarsz?

– Te mit akarsz?

A lány Bloody Mary-vel gyorsan lenyelt egy kék pirulát, és elbambult. Már valóban nem tudta, mit akart, ha egyáltalán bármit is akart. Élő, vegyileg felturbózott, beőszített szilikon Barbieként bámult valahová, talán befelé.

„Csak talál-e ott még valamit?” – morfondírozott Ervin-242. Felkászálódott a fotelből, és megállt az egyik svédasztalnál.

A zene, a kristály poharak koccanásának zaja, a csevegés-zűrzavar váratlanul elnémult, mintha elvágták volna.

Gerillák törtek be a villába. Egyikük hosszú monológba fogott a társadalom vérszopóiról és azok poltronjairól. Látszott, született hordószónok, majd szavainak nyomatékot adva, elvágta az egyik DJ torkát.

Sikoltozás, fedezékkeresés. A gerillák válogatás nélkül lövöldöznek mindenkire.

Lőporfüstös csönd.

Egyszer csak az egyik svédasztal alól kinyúlt egy kéz, és matatni kezdett az ételek közt, majd megmarkolva egy szelet gépsonkát, eltűnt az abrosz mögött.

Az egyik álarcos lerántotta az egész terítéket.

Ervin-242, szájában a sonkával, kifejezéstelenül bámult a géppuska csőbe.

*

Már századik napja egyfolytában esett az eső. Ervin-242 mécesst gyűjtött Kafka és Mishima fotói előtt, hisz halottak napja van állandó jelleggel. Aztán csak ült, ült a szobájában, majd egy SMS-t küldött Miron-Nexus-6-nak: „Mi újság?”

Miron feltárcsázta.

– Csilla-O. eltűnt. Oli-W-Ära-Z-14 bezárkózott a lakásába. Azt mondja, már csak a számmisztikában hisz, kopjon le mindenki, senkinek sincs többé otthon.

– És W.-Bluetooth?

– W.-Bluetooth halott. A digitális kameráján hátrahagyott egy üzenetet, hogy mindenkit gyűlöl, egy egzotikus országban már klónoztatta magát, és reméli, a jövődő „Ő” nála sokkal de sokkal gonoszabb és kurvább lesz, olyan rémálom-illető, amelyet még csak el sem tudunk képzelni.

– Kicsit zavaros. Szuicid?

Miron-Nexus-6 beleröhögött a telefonba.

– Ismered a pannon brandet, nem?

– Te nem találsz különösnek, hogy már századik napja esik?

– Csőtáncos vagyok, nem szimbólumszakértő. Azért még nem hülyültem el teljesen. Holnapra eláll.

– Gondolod?

– Holnapig eláll. Csűsz.

*

Az eső nem állt el sem másnap, sem harmadnap, sem azután. Az internetes portálokon és az összes médiában teli szájjal szólították fel a lakosságot: lehetőleg ne mozduljon ki sehová, a megmagyarázhatatlanul hosszú ideje hulló csapadék radioaktív, mindenhez csak palackozott ásványvizet használnanak, még fürdéshez is, interneten vagy telefonon keresztül vá-

sároljanak. Mindent, amit megrendelnek, speciális védőruhába öltözött önkéntesek szállítanak házhoz, lehetőleg használjanak Bensedint vagy más nyugtatókat, vény nélkül is kaphatóak. Nézzenek szappanoperákat, humoros műsorokat, míg a helyzet nem normalizálódik.

Ervin-242 mint minden vajdasági, a legtarkább etnikumú felmenőkkel rendelkezett. Nem volt ebben semmi rendkívüli, magától értetődött, de mire megőrült a világ – ami, mint utólag kiderült, talán soha nem volt teljesen normális – az emberek többsége titkolni kezdte az ilyesmit, gyakran még önmaga előtt is. Legtöbbje teljesen átírta a múltját. A kollektív történelmet is egyre gyorsulóbb ütemben újra és újra átírták, és már rég nem akadtak biztos tájékozási pontok.

Ervin-242 ezzel szemben következetesen, szinte már görcsös daccal ápolta sokgyökerűségét, noha a nyelv, amelyet otthon beszéltek, már beleégettett a pórusaiba. Beszélni beszélhetett, olvasni olvashatott ugyan bármit több nyelven is, de teljes mértékben, mámorosan élvezni egy irodalmi alkotást más nyelven, azt soha nem tanult meg, s már tudta, bárhová költözne, bármilyen nyelven olvasna, az irodalom, még a legpuritánabb próza is, csak azon a nyelven fog számára gyönyört okozni, amit úgy hívnak: anyanyelv. Gyűlölte magát ezért a defektért, és irigykedve gondolt a nagyapjára, aki öt élő nyelven beszélt folyékonyan, ha leszámítjuk az akkoriban kötelező latint és némi ógörögöt, és noha sohasem találkozott vele, ugyanis az öreg még születése előtt meghalt, bizonyos volt benne, hogy nemcsak értette, hanem csordultig ki is élvezte annak a sok könyvnek a nyelvi szépségét, amelynek csak egy töredéke került Újvidékre, valószínűleg a költözködés folyamán hátrahagyta, eldobta vagy elégette legtöbbjüket, mint az a náluk elhunyt félnémet, arisztokrata származású rokonuk az összes fényképét, mondván, ne forgassák őket idegen, illetéktelen kezek.

Mellesleg a soknyelvűség – az angolt kivéve, amely akkoriban még nem volt menő – a szegényparasztság kivételével szinte mindenkire jellemző volt a nem is olyan távoli múltban, neki – osztotva ebben az egész generációjával – már csak néhány mondat, dalocska, szójáték, vicc jutott az egészből, vagy még annyi sem. Ennek ellenére érezte, a vákuumhaza ellen csak úgy tud tiltakozni, ha az anyanyelve mellett fölállalja összes etnikai emlékfosztlányát, amit, mire érdekelni kezdték, családtagjai közül már nem volt, aki átadja neki.

A tükörbe nézett. A magyar anyanyelv, a szerb környezetnyelv, szlovák-horvát arca, svábosan tejfehér bőre mellé fekete szemet, hajat kapott, hála a román örökségnek és még ki tudja, kiknek, akikről nem tudott. Úgy érezte, ezek az agymosott, letagadott, szándékosan egyen-nagyvárosivá szűrült emberek közt lehet, hogy ő az egyetlen, akiben még élnek a pogány,

ismeretlen nyelvű ráolvasások, a kibogozhatatlan, cikornyás betűk, és már tudta: immunis ezzel az esővel szemben, hisz legyőzhetetlen boszorkányvér csörgedezik benne. Magára kapta Mura gyártmányú esőköpenyét, és hajadonfótt elsétált a razzia áldozatairól elnevezett Duna-parti sétányra. Megállt a péterváradi híd lábánál, és hosszan elnézte a túlparton sötéten, nedvesen csillogó várat, melyről tudta, hogy az egyetlen Duna-parti várerődítmény. Azt is tudta, az osztrák vár helyén valaha középkori kolostor állt, majd valószínűleg egy török település házai sorakoztak, talán szúfik is akadtak köztük, előttük pedig kelták lakták, azok előtt pedig, bárkik is voltak, nyomtalanul eltűntek az Idő forгатagában. Sajnálta, hogy csak a lineáris idő tákolmányát ismerheti. Ma a péterváradi óváros sikátoraiban, de még a vár kazamatáiban is, ha leszámítjuk a kisuvickolt főutcat és a turistacsalogatónak szánt várrészt, a legkülönbélebb etnikumú, de mindenképpen nincstelen, kétségbeesett, zömmel hajléktalan emberroncok húzódtak meg, akikre még ránézni is fáj.

„És mondjuk ötven év múlva?” – merengett Ervin-242 az esőben. „Kínaiak? Arabok? Romák? Albánok? Vietnamiak? Fekete-afrikaiak? És utánuk? Majd ismét utánuk?” Aztán, ahogy az eső végigcsorgott az arcán, a haján, tudta, teljesen mindegy. Hiába, nem tudja átlépni a nem-lineáris téridő küszöbét, s beférkőzni a párhuzamos, lehetséges, megtörtént, soha meg nem történt, megtörténhetett, vagy soha meg nem történhetett valóságokba. Tudta, már soha nem láthatja a valamikori szarajevói zsidó negyedet, a bánáti francia falvakat, azt a ma már nem létező német dialektust, amelyen nagyapja énekelte a helyi, sikamlós kuplékat, amikor – már amennyire tudta, nagyon, de nagyon ritkán, de néha azért mégis – boldog volt, gróf Marczibányi kamanci kastélykertjének misztikus, egzotikus vagy bizarr szobrai, az újvidéki örmény templomot, a korai középkor bagdadi könyvtárát, mely gazdagabb volt, mint a párizsi, a föníciai, szíriai kereskedőnegyedek forгатagát, a legendákba veszett alexandriai könyvtárát, Perszepoliszt, Heliopoliszt, Núbiát, Puntot, a prekolumbián Amerika életét, az aboridzsinek által Dreamtime-nak nevezett varázsvilágot, Averroest, Swedenborgot, Einsteint, Platónt, Leonardót, Hölderlint, a Brontë nővéreket, Sylvia Plathot, mindent-mindent. Noha bizonyos volt benne, semmi sem lehetetlen, hisz az emberek ősi vágyai nem mások, mint visszfényei a hajdani aranykornak, de számára már késő, késő...

A Duna-parton állva valami megmagyarázhatatlan iszonyat töltötte el. Vonzotta a víz. Egy fura, bronz- és olajszagú, visszafelé beszélő és lépkedő, szinte túlviláginak tűnő ős-öreg cseh csodabogár mester (akinek még az óramutatók is visszafelé forogtak) által kreált gyönggyel töltött exkluzív, kis-szíriás browningot a halántékához szorította, noha jobban

szerette volna, ha őt is inkább valaki belelövi a Dunába, de tisztában volt vele, bárki fényes nappal is kibelezheti, ha másért nem, a mobiltelefonjáért, vagy akár a lábbelijéért, de ezt a szívességet senki sem teszi meg neki l'art pour l'art baráti alapon, aki értené azt, ami megfogalmazhatatlan, legfeljebb tömény gyűlöletből, ami tökéletesen értelmetlenné tenné az egészet. Most is úgy érezte, mint gyerekkora óta gyakran, ő maga a ronggyá olvasott helsingőri királyfi, és beúszott az a makacsul visszatérő álma, melytől mindig csuromvizesen riadt fel, gyakran az éjszaka közepén: áttetsző testű, fekete rövidnadrágos zsidó kisfiú Anna Frank búvóhelyén, akit a Gestapo üldöz, az egész világ Gestapo, megpróbál elbújni egy nagy, kifosztott kincsesládában, de tudja, hogy hiába. De már ennek az álomnak sem tulajdonított semmiféle jelentőséget, hisz inkább egy kiüresedett csigahéj volt már csak, talán egy preraffaelita festmény fővenyén, szeretett így játszani, tudta, a gondolatai az egyetlenek, amelyeket senki sem vehet el tőle, önmagához már huzamosabb ideje semmi köze sem volt, nemhogy a mához, ami már régóta mindennél fiktívebbnek bizonyult, vákuum, fekete lyuk, az emberek az utcákon fennhangon saját magukkal beszélnek, vagy párhuzamosan hisznek egymást teljesen kizáró dolgokban, Koyaanisquatsi, napi Két Perc Gyűlölet, Kétértelmmel...

„A jó öreg Orwell bácsi” – mosolyodott el Ervin-242. Az embereknek, a médiáknak már rég nem hitt, de a könyveknek – internet ide vagy oda – azoknak igen. Nagyon szerette Ciorant, Coetzee-t, Elfriede Jelineket és Sartre Undorával is mélységesen egyetértett, abban azonban az emberek többségétől eltérően bizonyos volt, hogy Kavafisznak lehet, hogy az Ithaka a legszebb verse, de a Barbárokra várva az egyetlen, ami, ha ciklikusan is, de makacs szívóssággal, konokul újra és újra fölbukkan az idők végeztéig.

Csakhogy a barbárok már rég itt voltak, még bennünk, önmagunkban is.

„Persze azért Borges Homokkönyvét se feledjük, igen megszívlelendő.”

Széttárta karjait az esőben, noha tudta, szereposztáskor legfeljebb Káin vagy Júdás szerepét kaphatja meg, Jézusét soha. Sütötte homlokát a szégyenbélyeg, tudta, soha nem szabadulhat tőle, a génjeibe van kódolva a kitzasítottság, mélyebben, mint úkanyja csembalója valahol a Temes alján, mely örök, visszahozhatatlan harmóniákról álmodva, némaságba süppedten, tetszhalottként szunnyad, ahová nem ér el a felszín zaja, s ahol nincs más, csak a csend és nyugalom.

Egészen a partig caplatott, már nem is boszorkány-, hanem sárkányszívvel. Hirtelen beugrott egy régi, gondosan száműzött emléke arról, amikor véletlenül megnyitott egy dimenzióajtót, és egy sárkány odaadta

neki a fél szívét, hogy szeresse, még ha, mint mondta, biztos benne, el fogja feledni, hisz félig ember marad, nem bízhat benne, de azért mégis...

A mellkasa füstölögni kezdett, égett, mint a régi, kiselejtett gumiabroncsok a szeméttelen. Ervin-242 nem tudta, üvöltön-e a fájdalomtól, vagy legyen inkább boldog.

Csilla-O. mászott ki a sötét hullámokból. Pikkelyek borították, vörös haja hosszú, kacskaringós folyondár. Olyan volt, mint egy valkűr, de a szeme kékebb volt, mint bármikor. Egy csokor fekete tulipánt nyújtott át Ervin-242-nek.

– Tudom, hogy különösen szeretsz nőktől virágot kapni. Azt is tudom, mit akarsz. Én hívtalak ide a gondolataimmal. Most már jobban ismerlek, mint bárki. Persze, ehhez alakot kellett váltanom. Tudom, mit akarsz.

– Mit?

– A pecsétek feltörtetek. Ez az eső csak az első csapás. Könnyek, érted? De lenn a szavak nem számítanak. A Duna szent folyó, senki sem mocskolhatja be a szellemét, akkor is volt, mikor még emberek sem léteztek, és akkor is változatlanul folyni fog, amikor már nem lesznek. Tudod, hányféle lény cikázik, surrog, bujkál a mélyén? Persze a bűvárok sosem fogják Őket, a megnevezhetetleneket észrevenni. Ehhez át kellene venni a rezgéseiket, a szubsztanciájukat. Akarod?

Ervin-242 füstölgő, maró szagú mellkasából a forróság egyre feljebb kúszott. A fiú csak álldogált az esőben.

– Nem érted, hogy ránk már senkinek sincs szüksége? Ezek ott benn – Csilla-O. a környező lakóépületekre mutatott – megpróbálják maguktól elhessegetni ezt a gondolatot. Te már nem. Tudom. Akarod?

Ervin-242 fulladozva rávágta.

– Akarom.

– Akkor ölelj át – mondta Csilla-O.

Ervin-242 elpirult, mint egy kiskamasz.

– Akkor ölelj át inkább te. Tudod, hogy úgy jobban szeretem.

A vörös hajkoronás pikkelyes testű magához vonta a Mura fashion-kabátost. Spirálmozgással csókolóztak, pörögtek egy darabig a levegőben – Ervin-242 érezte, ez szakrális, lét-transzformációs csók, a végtelen, változó formák ígérétevel – majd alázuhantak az örvényszerű masszába, melyről Ervin-242 már tudta, nem víz, hanem csodálatos, lehetőleg rezgés-szubsztancia. Aztán már csak az eső borzolta a folyó sima felületét.

*

Miron-Nexus-6 terepszínű katonaruhában. Egynapos kiképzés után teljes felszereléssel az arcvonalak mögé parancsolták. Semmi jogi alapja nem volt a dolognak, Miron-Nexus-6 még időben gondoskodott róla, hogy mindenképp felmentsék a kötelező sorkatonai szolgálat alól, a beidézésre is melírozott hajjal, miniszoknyában ment el, hátha simán hazazavarják a picsába, noha tudta, akár főbe is lőhetik a helyszínen, de katona, az semmiképp sem akart lenni. Ennek ellenére mégis az lett, arcvonalak mögötti diverzáns, csak már nem voltak arcvonalak, lángokban állt az egész város, aki még élt és mozgott, még ha nem is volt hívő, összevissza imádkozott, hogy lehetőleg gyorsan végezzen vele valaki, bárki, ez is jobb a lassú, fájdalmas haldoklásnál... Ekkor már senki semmire sem gondolt, tudták, ez a megérdemelt Armageddon, volt, aki a bevásárlóközpontokat, butikokat, aranyműves boltokat fosztogatta (pénzhez már senki sem nyúlt, semmi értéke nem volt már), volt, aki józanabbul felmérve a dolgokat, a legdrágább éttermekbe betörve tömte magába a kihűlt vagy tartalékoltt ételmiszert, volt, aki hullarészegre itta magát, volt, aki a gyógyszerárak drogjait tömte magába, voltak, akik bezárkóztak a lakásukba, de tömegével akadtak olyanok is, akik akár a nyílt utcán feküdtek össze boldog-boldogtalannal.

„Titanic” – húzta el a száját Miron-Nexus-6, noha ő is lopott cigarettákat szívott, és egyáltalán nem sajnált senkit és semmit, legkevésbé önmagát. Valójában már rég halottként tekintett magára, és ez a szemlélet lehetővé tette, hogy mámorosan kiélvezzen minden pillanatot.

A teljesen lerobbant klisai környék égő háttérében egy pocsolva éles kontúrokkal rajzolta ki az arcát, amit utált, mivel egykor megcsodált hamvas bőrén már megjelentek az első ráncok. Előkapart egy már betekert jointot, maguk a tisztok osztogatták sok más szarral együtt, de most kivételesen mégis rágyújtott. A jellegzetes szag, úgy érezte, befészkelte magát az aurájába, ha egyáltalán van még aurája, amikor egy konténerből valami rőfögésféle ütötte meg a fülét. Tudta, ez nem a fütől van, így odasompolygott, és megrázta a konténert. A rőfögés nyerítésszerű sírásba csapott át. Kotorászni kezdett a szemét között, már nem bánta, hogy könyékig bűdös és mocskos lesz, úgyis az volt már. Sokára egy kartondobozt halászott elő, melyből a hang eredt. Óvatosan kibontotta. Rongyokba bugyolált, mutáns csecsemő didergett a doboz alján, szarvai voltak és farkincája, bőre – vedlés előtti állapotában – éppen foszladozott, szeme mint a macskáé, de élt és sírt.

Miron-Nexus-6 hirtelen belekiáltott az égő romokba.

– Atyaúristen, apa lettem!

Végtelen gyöngédséggel magához ölelte és rámosolygott.

„Megmentelek – mormolta magában. – Kiviszlek ebből a tébolydából.”

A DTD-csatorna előtt állt, egyik karjában az újszülöttemmel, a másikban egy géppisztollyal. Nem tudta, hova vihetné, akad-e még valahol olyan hely, ahová egyáltalán lehet, de mindenképpen úgy döntött, elviszi.

– Élni fogsz – suttogta ruszinul. – Te élni fogsz.

Megindult a Klisát határoló csatornán, és már egyáltalán nem csodálkozott azon, hogy a vízen jár. Izzadságszagú zubbonyához szorította a kis furcsaságot, ami élt. Úgy érezte, majd leszakad a másik karja a dögnehez Uzitól. Csak lépdelt a vízfelületen összeszorított fogakkal, amikor észrevette, valami végigfolyik a lábszárán, bele a bakancsaiba.

„Összehugyoztam magam – nyugtázta. – Mindegy, akkor is kiviszlek. Valahol majd csak akad egy hely. – Hirtelen elborult az arca. – Legalább neked.”

*

Oli-W-Ära-Z-14 napszemüveg mögé rejtett tekintettel, fekete Chanel-kreációban cigarettázott a leégett Putnik hotel épülete előtt. Miközben az Eve cigaretta füstjébe és Yves-Saint-Laurent illatába burkoltan érezte, nyirkos a combtöve, valami furcsa, szomorú boldogság töltötte el, hogy ő az utolsó és egyetlen élőlény a városban, amelyet már minden élő és holt lakója elhagyott, még a kísértetek is.

Állkapcsa a hullámokban rátörő szorongástól összeszorult, izmai megfeszültek, de már ő sem tulajdonított semmiféle jelentőséget az égvilágon semminek, nemhogy egy ilyen apróságnak.

A néptelen, zajtalan városhoz már semmi sem fűzte, mint ahogy már semmi máshoz sem, de azért úgy érezte, egy szikrányi méltóság még megilleti.

Oli-W-Ära-Z-14 a Szabadság téren, ahol már galambszar sem volt, nemhogy galambok. A szobor, amelyről sosem jegyezte meg, kit ábrázol, eltűnt a talapzatról, mint ahogy a név is. Az utcanévtáblák, amelyek elnevezéseit már oly sokszor cserélték, piszkosfehér üres téglalapként vicso-rogtak a semmibe. Oli-W-Ära-Z-14 már volt olyan koros, hogy tudta, a hősöknek, az utcaneveknek, az embereknek, nemzeteknek, vallásoknak éppúgy megvan a maguk szavatossági ideje, mint egy mosópornak. Neki is. Eszébe jutott az anyja, akinek a nyelvét, a barátai kedvéért, törve ugyan, de beszélte, de a nagypapja nyelvéből már egy kukkot sem értett. Ma már beszélhetne akárhogy, de minek? Nem kell több szó.

Az elnéptelenedett városon kívül az egyetlen változás, amit észlelt – vajon a saját tudatában-e, vagy objektíven – már lehetetlen volt megállapítani: eltűntek a színek, csak a fekete, a fehér és a szürke különböző árnyalatai maradtak.

„Hm... Én, az utolsó újvidéki... Én lenni? Én vagyok? Én én vagyok? Vagyok? Mindegy.”

Meztelenül az üres szobortalapzatra feküdt, és egy közeli virágüzletből elemelt száraz koszorút helyezett maga elé.

Hófehér hús, embrionális pózban: a légtér olyan, mintha HB ceruzával satírozták volna ki. A nő fájni kezdett a csiszolt grániton, és felkelt. Már nem gyászolta sem magát, sem a várost, sem a hozzátartozóit, semmit. Dideregve megállt az utoljára a görög fővárosról elnevezett cukrászda/kávéház/étterem előtt, amelyet adolezscens korában még Zágráb Expressnek hívtak (ott voltak a legjobbak az oroszsalátás és a tonhalas szendvicsek), előtte pedig, felváltva, többféleképpen is. Az egyetlen, amiben bizonyos volt, hogy most már sehogy sem fogják nevezni, rég lekopott minden felirat, mint a temetőben egykor látott legrégebb sírokról a nevek, dátumok. Azt is tudta, a város tömve van vadonatúj és valamivel régebbi tömegsírokkal, akárcsak eltüntetett – felszántott és/vagy beépített – temetőkkel, de az ilyesmikről jobb nem tudni, jobb nem belegendolni...

Ismét megfeszültek az arcizmai: most már mindegy. Ha egy gyerekkori barátja által rátukmált drámába képzelte volna magát, kopaszra borotváltan csak mosta volna az utcákat, meszelt volna, hogy szép fehér legyen a mi Andorránk, az utcák azonban tökéletesen némák voltak, senkinek sem ordíthatta a pofájába, hogy ő Barblin, a zsidó szajha, mindig, minden korszakban, rendszerben, hisz a város teljesen néptelenné vált, a káromkodások pedig üszökké és párává.

„Azt hiszem, jó, hogy elolvastam azt a sok rám sózott könyvet. Úgyis hamarosan elsivatagosodik ez az egész, ahol már az úkapám is felnőtt, de a gondolataim, az érzéseim energia-nyalábokként fognak körözni a homokdűnék közt. Mi ez, ha nem az öröklét? Mit akarhatok még?”

Gondosan kiigazította a sminkjét egy véletlenül épen maradt, tükröző üvegfelületen. Felöltözött, és úgy lépkedett ismét a túsarkúiban, mint tizenéves korában, mikor arra várt, aki végül sosem jött el, csak egy halom összemosódó arc, kéz, nemi szerv, tapintás, illat és bűz, mosoly és ütés emléke maradt a nyomukban.

Belépett a kávézórészlegbe, ahol még a hamutálcák is üresek voltak, mikor az egyik füstüveg asztalon megpillantott két teli teáscsészét és egy apró tálban valami csontszáraz süteményhalmot.

„Tee for two” – cikázott át az agyán, leült, és az egyik csészét addig mozgatta a tekintetével, míg csak az asztal sarkáig nem vándorolt, majd lezuhant, és csörömpölve összetört. Aztán csak maga elé bámult, amikor váratlanul megszapta a másik csészéből előtörő illat.

„Képtelenség – gondolta Oli-W-Ära-Z-14 – az a tea már rég tönkrement.” Ekkor hirtelen rádöbbsent: hársfatea gőzölög előtte, a tálban pedig friss Madelaine-sütemények kínálják magukat. Nem értette, mi ez: honnan tudhatja, teát csak akkor ivott, ha beteg volt, Madelaine-süteményt pedig még sosem látott. Ezenkívül matematikus volt, és Proust első két könyvét is csak szolidaritásból olvasta el, ugyanaz a régi barátja tukmálta rá, aki olyan mimózálelek volt, hogy képes volt még a moziban is sírni, és akinek olyan áttetsző, érzékeny bőre volt, mint egy fiúismerősének sem, de a maga módján szerette, egyedül az nem ment a fejébe, hogyhogya nem varázsolják el a számok, mint őt, hisz ha valahol, akkor a matematikában – legalábbis egy bizonyos pontig – mindig rend van, minden logikus, ahogy annak idején a közös sakkozásokról is azért mondott le, mert a fiú minden játszmat elveszített, és ilyenkor törvényszerűen a fürdőszobába rohant, bezárkózott, és csak zokogott, de a barátság azért megmaradt, felnőttkorban is, nem voltak egymás előtt titkaik, ő pedig mindig végigrágta magát a kölcsönkapott könyvein, mert tudta, a túlérzékeny fiú a barátja, az egyetlen, akit a gyerekkorból átmentett.

„Ez tehát a szintézis. A sokdimenziós irodalmi téridő” – mosolyodott el, ki tudja mióta, először.

Gondosan az ujjai közé csípett egy süteményt, belemártotta a teába, és elmajszolta. Aztán csak ült, ült, és cigarettázott. Már rájött, hogy várandós, a teáscsésze pedig a Grál, itt, egy néptelen város kávézójának poros, füstüveg asztalán.

„Pedig nem is kerestem.”

Kilépett a behasadt ajtón. Érezte, hogy már duzzadnak a mellei és émélyeg.

Tovább lépkedett a romos városközpontban. A ruha alatt is érezte, hogy bőrén elektromos áramkörök cikáznak gyors, folyamatos egymásutánban, mint az atommag körül az elektronok pályái, amiről valahogy a petesejt körül forgó, újra és újra behatoló ondósejtek jutottak eszébe, noha jól tudta, rendes körülmények között ez nonszensz vízió. Egy műanyag griffmadár a vállára ereszkedett, belevájta körmeit a húsába, és a fülébe súgta:

„Igen.”

A pályán

Vajdasági történet

Az egyik húszéves érettségi találkozón, amikor beszélgetés közben felvetődött, mi minden történt az iskolában eltöltött évek alatt, azt találtam mondani az egyik fiúnak, hogy halljuk őt is, hiszen neki bővebben kijutott az élményekből, mivel ismételt egy évet. Erre ő kissé önérzetesen, kissé tréfásan ezt mondta: „De tanár úr, én már két évtizede befejeztem ezt az iskolát, maga pedig még mindig ide jár!”

S igaza volt.

Pedig próbálkoztam én is többször, pontosabban háromszor is befejezni. Először 1972-ben, másodszer 1976-ban, harmadik alkalommal pedig 1986-ban.

Sikertelenül.

A sors vagy a módszertani tanács megcáfolásának csakazértje mindannyiszor ellenkezett velem...

1.

A diplomázást nem siettük el, mert a harmadik évfolyam kezdetén az egyetem Njegoš utcai sarki épületének folyosóján ösztöndíjpályázatra bukkanva megpályáztuk és megkaptuk azt, sőt hathavi abszolvensi ráadás is járt az oklevél megszerzéséig.

Mivel Újvidéken azokban az értelmiségi körökben, amelyekben forogtunk, nem éreztem jól magam, meg egyébként is sok szál fűzött szülővárosomhoz, Óbecséhez (a család, az érzelmi vonal, a Tisza), így 1967-ben megpályáztam a meghirdetett magyartanári állást az akkor újonnan elnevezett Momčilo Šaranović Szakmunkásképző Iskolában. Az ún. inasiskolába, amely a pravoszláv templom melletti valamikori görögkeleti szerb iskola épületében székelt, akkor vezették be a magyart mint anyanyelv-ápolást.

Minden kezdet nehéz, szokták mondani, s valóban nem volt könnyű, mert úttörő tevékenység folyt, a tanterven kívül ugyanis semmi segítségem, támaszom (tapasztalt kolléga vagy tankönyv) nem volt. Az oktatás szerbhorvát nyelven folyt az iskolában, s csak a magyar ajkú tanulóknak volt heti két óra anyanyelvápolás. Az elsősökkel nem volt gond, mivel számukra minden új volt, de az idősebbeknek nem tetszett, hogy az iskolában kellett maradniuk még két órát, miközben osztálytársaik hazamehettek. Nyugtalanok voltak, minden csínyre kaphatóak, de annak ellenére, hogy néhányuktól csak pár évvel voltam idősebb, volt még bennük tisztelet, családi nevelés. Hogy a rossz híresztelések ellenére sem volt igazán gondom velük, egyrészt annak köszönhettem, hogy nemrég még magam is diák voltam, másrészt lélekjelenlétemnek (mondhatnám, kötélidegeimnek), amit a zentai diákkotthoni jogázások alakítottak ki, nem utolsósorban pedig sportszeretetemnek (szabad óráimon ugyanis rendszeresen fociztam, kosaraztam tanítványaimmal). Nyíltan elbeszélgettem velük problémáikról, gyakran tréfára is fordítva a szót.

Az osztálytalálkozókon több évtized távlatából jólesett visszahallanom az Edwárd király, angol királyt vagy a Nem tudom, hogy másnak e tájék mit jelent sorait, mert nemcsak a szép magyar beszéd gyakorlása, a szóbeli kifejezőképesség fejlesztése céljából gyakoroltattam a vers- és prózamondást diákjaimmal (az osztály előtt az osztálynak) pályám során, hanem azért is, hogy meg tudjanak szólalni emberek előtt-között, ha a körülmények úgy kívánják. S itt ismét csak Sinkó Ervin tanár úrra kell emlékezni, ahogy nekünk, tanítványainak fölolvasta, ismételte a következő Csokonai-sorokat: „Bájos, lágy trillák! / Tarka képzetek! / Kedv, Remények, Lillák! / Isten véletek!”

Olvasta, nem szavalta, de őszinte és mély átérzése által katartikus dallammal duruzsoltak nemcsak fülemben, lelkemben is ezek a verssorok... Talán éppen ennek köszönhetem, hogy pályám során ilyen nyíltszívű alázattal nyúltam a költeményekhez, prózai szövegekhez.

Érdekes párhuzam az előbbiekkal kapcsolatban, hogy már az ezredforduló után a gimnázium harmadik osztályában a tanév kezdetén azt kértem, mondjanak el egyet az előző évben tanult versek közül. Senki nem jelentkezett a beígért jutalomjegyre sem. A változás okairól értekezéseket lehetne írni... S ide kívánczok a következő mozzanat is: nemrég helyettesítettem, s amikor láttam, hogy az elsős fiú rágógumival a szájában kezdte mondani a verset, megállítottam, hogy távolítsa el azt, mire ő önérzetesen indulatosan visszazólt: hogy merem félbeszakítani őt!

Osztályfőnökként elsősöket kaptam, kereken harmincat. Az I.f nemcsak nyelvilleg és a nemek tekintetében volt vegyes tagozat kétéves képzéssel, hanem szakmák tekintetében is.

Legtöbben fodrásznak meg péknek tanultak, de voltak borbélyok, cukrászok, molnárok, fényképészek és gumijavítók is, meg egy sörfőző. Az általános tárgyakat együtt hallgatták, míg szakmaismeretekből külön vizsgáztak a tanév vége előtt. A tanítási hét hatnapos volt: három szakmai gyakorlat volt, három iskola, de sokan közülük még a tanítási napokon is bejártak a műhelybe annak ellenére, hogy az iskola tudatta a „munkaadókkal”, ne kérjék ezt a gyerekektől. Meglepett, hogy nekem mint osztályfőnöknek kellett kísérem a szakmai előrehaladásukat, úgyhogy pl. a pékekhez éjjel vagy hajnalban mentem őket ellenőrizni, a mesterek véleményét kikérni.

1969 januárjában a *Képes Ifjúság* Tanári notesz rovatába Diákjaimnak nincs tankönyvük címmel írtam egy cikket, amelynek hatására reagáltak az illetékesek, s a készülő tankönyvek szakvéleményezésére is fölkértek. Az irodalomtanítás követelményeinek a Bosnyák István írta-szerkesztette harmadik osztályos újszerű tankönyv felelt meg leginkább, s ehhez kellett nivellálni Borus Rózsa első osztály számára tervezett kéziratát, míg Nagy Imre második osztályos olvasókönyvének második átdolgozott változata sem volt megfelelő...

Az 1969/70-es tanévben megindult az iskolában a magyar tannyelvű oktatás is, engem pedig akkor ősszel behívtak a katonai szolgálat letöltésére.

Miután a következő év júliusában leszereltem, egybekeltünk azzal a kék szemű lánnyal, akit még volt iskolámban ismertem meg egyetemi tanulmányaim első évfolyamának tavaszán. Ő akkor fejezte Újvidéken a Bölcsészkaron az orosz nyelv és irodalom harmadik évfolyamát. Amikor ezt ősszel megtudták az iskolában, fölkérték, vállalja el a megüresedett orosz-tanári állást, mivel nem sokkal korábban váratlanul elhunyt Brankovan orosz szakos kolléga. Hiány volt szakkáderben ezen a szakon, ezért még deficitáris pótlék is járt a fizetés mellé. Meg is tette, s a munka mellett fejezte be egyetemi tanulmányait.

A szülői házban laktunk egy szobában 1972-ben, amikor első gyermekünket vártuk. A szoba szűknek bizonyult, s ez késztetett először arra, hogy váltsak, otthagyjam a tanári pályát.

Az iskolának volt egy szabad lakása, de a kérelmünket visszautasították azzal a megindoklással, hogy egy leendő okleveles matematikus részére tartogatják. Úgy éreztem, az is benne volt ebben a döntésben, hogy családkunkat korábban kuláknak minősítették, ezért megpályáztam Újvidéken a Maticában meghirdetett magyar nyelvű könyvtárosi állást. Föl is vettek, s lakást is ígértek egy akkor megkezdett lakótömbben. Amikor aztán a nyári szünidő végén beadtam fölmondásunkat, sebtében összeültek az iskolá-

ban, megváltoztatták korábbi határozatukat, hogy kiutalják számunkra azt a lakást, ha maradunk. A Tiszát nagyon szerettük, szeretjük mindketten, meg a szüleink is itt éltek még akkor, ezért a végén úgy határoztunk, maradunk mégis.

Így hiúsult meg tehát az első kísérletem.

2.

Ezután volt egy közös vállalkozásunk: mindketten beírtuk távhallgatóként Újvidéken a szerbhorvát nyelv és irodalom szakon a harmadik évfolyamot. Ő tisztán, nekem ószláv nyelvből kellett különbözetit tennem. De ahogy jött a második gyerek, feleségem úgy érezte, hátrányos helyzetbe került, ezért meg azért is, mert akkor sükségtelennek tűnt, abba hagytuk. Pedig később jól jött volna mindkettőnknek. Nekem különösen a környezetnyelv szélmalomharca helyett az államnyelvet tanítani a magyar tan nyelvű tagozatokon.

Úgy éreztük, jól élünk akkor. Egyikünk fizetése elég volt a megélhetésre, nyugati kocsit vásárolhattunk meg kis hétvégi házat a Tisza-parton, mert addig is állandóan oda jártunk. Még ma is sokszor eszünkbe jut Nelli kislányunk, aki kb. másfél éves korában, amikor már gagyogni kezdett, kórházba került Újvidékre, de ott senki sem tudott magyarul szólani hozzá, ezért is meg azért is, mert hiányoztunk neki, csak sírt ott. Ez a látvány annyira megrázta nejemet, aki már szülés előtt állt a második gyerekkel, hogy saját felelősségünkre hazahoztuk őt. Hazafelé a kocsiiban selypítve csak azt hajtogatta: a Tiszára, a Tiszára, s aztán leírhatatlanul boldog volt ott a hintán – boldogok voltunk. Lehet, hogy éppen ez az élmény érlelte benne már korán az elhatározást, hogy ő orvos akar lenni...

Azért írom: úgy éreztük, mert a kilencvenes években ide menekült gimnáziumi kolléga, kivel elég sokat beszélgettem, mondta: csak hittük, hisszük, hogy jól élünk. S annak a tükreben, ahogy ők éltek, amennyit ők kerestek az iskolában, ez igaz is. „Soha nem hittem volna, hogy manapság valahol annyit dolgoznak az emberek, mint itt a Vajdaságban” – mondta.

S mindez eszembe juttatja az 1961-es gimnáziumi kirándulást, hogy milyen volt akkor pl. Priština vagy a montenegrói városok, a tengerpart. Meg azt is, hogy szülővárosom milyen volt már a múlt század első felében, s milyen ma. (A hetvenes évek végén a Kotori-öbölben csónakázva ST zentai révkapitánysági rendszámotlával a szintén ST-s splitiek gyakran üdvözöltek földijükként, s amikor kiderült, hogy óbecseiek vagyunk, két idősebb házaspár is úgy reagált, hogy jártak ők itt a háború előtt, s szép, rendezett kisváros.)

Az 1974/75-ös tanévben az iskola átvette a gyógypedagógiai általános iskolától a szakmunkásképző tagozatokat, egy szerbhorvát és egy magyar tannyelvűt. Az I.b anyakönyvében ez áll: speciális tagozat. A kilenc tanuló közül kettő kimaradt az iskolából, hét befejezte (két szobafestő, egy-egy pék, hentes, asztalos, kovács és tapétázó). Érdekes tapasztalatokat szereztem velük foglalkozva. A látszólag szertelen észjárásuk logikája nem állt távol tőlem, mert a szomszédságunkban is élt egy valamivel fiatalabb értelmi fogyatékos fiú. A dicséret volt a legnagyobb ösztönzőjük. Az volt igazán meglepő számomra, hogy nem létezett egységes kritérium az értelmi fogyatékoság megállapítására.

Volt köztük pl. olyan is, aki jóval meghaladta a „rendes” tagozatokra járó gyengébb tanulók képességeit.

Talán alkatomból eredően, talán a változatosság kedvéért, 1976-ban mégis váltottam. Elmentem a helybeli mezőgazdasági-ipari kombinát malomipari részlegébe fordítónak. Az igazgató, akivel ugyanazon a lakótelepen éltünk az ún. szegényház mögött, meglepetten kérdezte, amikor szeptember elsején megjelentem új munkahelyemen, hogy én nem tornatanár vagyok? Valami főnökké nevezett ki. Fizetésem nagyobb volt, mint az iskolában, s az iskolaitól eltérő munkaidő sem zavart, mert mindig is koránkelő voltam. Az örleményes kimutatások fordításai gyorsan elkészültek, mindig volt időm szétnézni a malomban, ahova gyermekkoromban lovas kocsival vittük a tanyai padlásról a búzát őröltetni. Meg elbeszélgetni volt tanítványaimmal, akik ott dolgoztak. Egyre gyakrabban. Valószínűleg hiányzott a diákzsivaj, -mosoly, -szorongás. A téli szünidőben sem mehettünk úgy a tiszai töltésre szánkázni, a Holt-Tiszára korcsolyázni, mint korábban, mégis a nyár volt a perdöntő.

1974-ben az alattunk levő lakásban hirtelen elhunyt a szomszédasszony, aki a nyarakat a montenegrói tengerparton a Kotori-öbölben, a Herceg Novi melletti Kumborban töltötte. Egy év múlva a férje úgy döntött, eladja a kis montázsházikót, s nekünk kínálta föl először, mivel látta, hogy a kicsikkel mindig a Tiszára mentünk. Meg is vettük, s utána nyaranta július elsejétől augusztus derekáig ott élveztük a tengert. Abban az évben azonban nekem jóval előbb vissza kellett jönnöm... A lényegváltoztató azonban mégsem ez volt, hanem az új iskolareform. 1977-ben megszüntették Óbecsén a gimnáziumot, s helyette a község megalapította a Vlada Provči Egységes Középiskolát, az ún. kilencedik és tizedik osztályt. Az új iskola igazgatója, Miranović úr és Bagi Ferenc kolléga fölkerestek, hogy az iskolának tapasztalt tanerőre van szüksége, menjek vissza a tanügybe. Mivel négyen éltünk a 37 négyzetméteres lakásban, az igazgatótól pedig ígéretet kaptam, hogy kétszobás

lakást kapunk, amint a Kisréthben fölépül az S-6-os lakótömb – igent mondtam.

Így visszakerültem a pályára, s újra egy iskolában dolgoztunk feleséggel.

Az új iskola igazgatója az egyik általános, az ún. emlékiskola igazgatója lett, s minden erejével ráerőszakolta a tantestületre elképzeléseit, az akkor már állandósult „elemista manírokat”: a dekázzgató javadalmazási szabályzatot meg a tanulók magatartásához és osztályzásához való következetlen betegen engedékeny viszonyulást, hogy csak kettőt említsek. Az első pl. hátrányos megkülönböztetésben részesített bennünket, kik magyar tannyelvű tagozatokon tanítottunk, osztályfőnökök voltunk, mert dupla adminisztratív munkát kellett vezetnünk (mindent két nyelven: osztálykönyvet, anyakönyvet, bizonyítványokat stb.) ugyanannyi pontszámért, ill. bérért. Tiltakozásunkra az volt a válasz, hogy ez az ára a kétnyelvűségnek... A második pedig az osztályzási kritériumok folyamatos csökkenését eredményezte, hogy szinte futószalagon gyártottuk a színkitűnő tanulókat. A tantestületi üléseken az igazgató foggal-körömmel küzdött az osztályzatok kiigazításáért még akkor is, amikor a szaktanár azt határozottan ellenezte. Akik ellenkeztek, vitába szálltak vele, azokhoz könyörtelen volt, s általában el is érte a célját, mert (a párttársi, a meghunyászkodó vagy közömbös) többséget mindig maga mögött tudta.

Azért becsületére váljék, hogy ígéretét teljesítette, 1980-ban beköltözhattünk az új kiseréti lakásba.

Ekkor vezették be a környezetnyelvet is az iskolákba, s bár engem ki-mondottan anyanyelvoktatásra vettek föl, később a kolléganők panaszainak hatására mindannyian tanítottunk anyanyelvet és környezetnyelvet is. Akkor fiatal kollégámmal, Beretka Ferencsel megosztottuk a kötelező óravázlatok készítését, ő a környezet-, én az anyanyelviéket írtam.

A környezetnyelv oktatásának meghatározása félmegoldás volt, mert habár osztályoztunk, a jegy nem számított az átlagosztályzatba, s a gyerekek többsége komolytalanul vette.

Az óbecsei állapotok vagy a kor érzékeltetésére ide kívánczik a következő eset. Egyik órára betoppant az igazgató, hogy menjek azonnal a belügyi osztályra, mert hívatnak. Meglepett a dolog, de azt mondtam neki, hogy elmegyek, ha befejeztem az órát, az óráimat, mire ő szinte dühbe gurulva követelte, hogy rögtön menjek, majd ő marad az osztállyal. El nem tudtam képzelni, mi lehet az a halaszthatatlan probléma. Ott arról kezdtek faggatni, hogy milyen rokonaim, ismerőseim vannak Magyarországon, miért szoktam gyakran átjárni stb. Amikor konkrétan rákérdeztem, hogy mi a gondjuk velem, kiderült, hogy (kém?)gyanús személy

vagyok, mert odaátról járatok sok ismeretlen újságot (korabeli módszertani meg irodalmi folyóiratok voltak, pl. a *Kortárs*, az *Új Írás* meg természetesen a *Képes Sport*) a nejem pedig a Szovjetunióból. Az volt az érzésem, hogy a háttérben ott lappangott családunk múltja, a „szövetkezetrombolás”... Megmagyaráztam, hogy ezek szakmai jellegű kiadványok, s ennyiben is maradtunk, de nekem eszembe jutott a hatvanas évek eleje, amikor városunkban, iskoláinkban az ifjúsági szervezet aktivistáival figyeltették a fiatalokat. Húgom a gimnáziumban (meg későbbi feleségem is) megrovót kapott, nem lehetett példás magaviselete, mert vasárnaponként templomba járt. Meg az is, amikor a hetvenes évek kezdetén megintettek bennünket az iskolában, mert feleségemmel elmentünk a templomkert utcájába megnézni nővérem bérmálkozó kislányát...

Szerencsére hamarosan megszűnt az egységes középiskola, de a kritériumsökkenési folyamatot már nem lehetett megállítani. Különösen kihangsúlyozott volt ez az államnyelvi tagozatokon, de kénytelenek voltunk mi is követni, amennyiben nem akartuk magunk alatt vágni a fát.

Az 1983/84-es tanévre a község egy öngazgatási megegyezéssel megváltoztatta az addigi oktatási formát, és az egységes középiskola megszűntetése után a helyére, a gimnázium volt épületébe átkerült a szakmunkásképző iskola (valószínűleg a műhely miatt is, amely az udvarában működik jelenleg is), s oda kerültünk vissza feleségemmel együtt, aki közben könyvtárosi oklevelet szerzett, mert megfogyatkozott az oroszórák száma. Mivel a szakmunkásképző eredeti épületébe vonták össze a középiskolák könyvtárait, ő ott dolgozott, de még a társult munka bíróságához is folyamodnia kellett, mert a javadalmazási szabállyal nem értékelték végzettségének megfelelően a munkáját.

Két péterrévei kolléganőmmel tanítottunk akkor az iskolában anyanyelvet és környezetnyelvet is, de nem volt elég óra mindhármunk részére, így – mivel ők utaztak – nekem kellett lovagiasan pótolnom hol másik középiskolában, hol valamelyik általánosban.

S ekkor következett pályám legnehezebbje: egyik évben az általános iskola első osztályában kellett környezetnyelvet tanítanom.

A környezetnyelv oktatása tanterv és tankönyv szerint folyt, de minden tagozat heterogén volt magyar nyelvtudás tekintetében. Voltak ott vegyes házasságból származó gyerekek, akik szinte anyanyelvi szinten beszéltek, meg olyanok is, akik alig hallottak addig magyar szót, nemrég kerültek többnyelvű közegbe. Hasonló differenciáltságot követelt az oktatás, mint régen az összevont tagozatokon kisebb településeken, tanyai iskolákban. Mivel az osztályzatok nem bírtak igazi súllyal, a gyerekek egy része érdektelen volt, azon törte a fejét, mivel tűnhetne ki az órákon. Mindezek

ellenére általában közös nevezőre jutottam velük, pedig kolléganőimmal megesett, hogy zaklatottan, sírva kijöttek az órától csengetés előtt. Egy tanulságos sztorim azért nekem is volt.

Egyik tanévben a közgazdasági középiskolában pótoltam. A második osztályban kellett környezetnyelvet tanítanom. Szokás szerint ismerkedéssel kezdtük az első órát: előbb én mutatkoztam be, majd ők. Elég jó képességű tagozat volt, többen tudtak is jól magyarul, ám a névsor vége felé az egyik fiú, miután közölte lakhelyét, előző évi osztályzatát, azt állította anyanyelvén, hogy ő nem ő, hanem az ikertestvére. A névsorban nem láttam még egy azonos vezetéknévű tanulót, ezért határozottan kiutasítottam a tanteremből, hogy legközelebb a testvérét küldje a magyarórára. Nemcsak ő, az egész osztály meglepődött, s amikor vettem a naplót, hogy beírjam hiányzónak a testvérét, a fiú megszeppenve elnézést kért, hogy ő csak tréfálkozott... Ez elég volt ahhoz, hogy megítéljem, milyen környezetnyelv-oktatás folyt itt az első osztályban. A továbbiakban nem volt gond velük, kivéve egy-két elevebb fiút, különösen egy Čelić vezetéknévűt. Amikor említettem az osztályfőnökének, akivel korábban évekig egy iskolában dolgoztunk, azt felelte, meglepi ez, mert ő az egyik legjobb gyerek, legjobb tanuló az osztályban, az a szóke gyerek. Barna, mondtam neki, nem szóke, mire olyan furcsán nézett rám, úgymint nem hoztam szóba többé, pedig később még többször is komolyan rá kellett szólnom. A tanév végén aztán igen meglepett ez a Čelić gyerek, amikor jelentkezett, hogy a kettesét szeretné hármásra javítani. Kijelöltem számára néhány olvasmányt, s újabb meglepetésemre föl is készült, meg is kapta a hármast...

A folytatás nyáron következett.

A meleg lakásból a Tisza-parti víkendházba költöztünk, s ott egyik délután a fiatalok a nyílt színpadon hangversenyt tartottak. Közöttük fölismertem az egyik gitározó fiút az osztályból, s amikor mondtam a nevét, a fiatalabb lányunk rám szólott, hogy már a tanítványaimat sem ismerem meg, mert az ott nem Popović, hanem Čelić. Mint kiderült, igaza volt. S én csak ekkor jöttem rá, hogy szintén tréfából névcseré történt azon az első órán, egymás helyett mutatkoztak be. Később pedig, amikor társukat el akartam távolítani az órától, nem merték bevallani, hanem végig vállalták a névcserét. Az osztályzatjavítás is ezért történt meg...

Amikor aztán beszéltem velük, mondtam, hogy minden elismerésem az övék, az osztályé. Végig kitartottak, még akkor sem adták ki magukat, amikor „Čelićet” időnként jó hangosan kellett figyelmeztetnem.

Később az egyik orvos, a másik közgazdász lett.

3.

Olyan időszak volt ez, amikor társadalmilag a termelőmunkát értékelték föl olyannyira, hogy időnként úgy tűnt, szinte élőködőknek tartottak bennünket. Így tanítványaim a hároméves szakiskolát befejezve jó másfélszeresét keresték (pl. a helyi Fadipban) mint én közel húszéves munkatapasztalattal. Még a szaktárgyakat oktató kollégák is többnek érezték magukat, s ezt a javadalmazási szabályzatban is szerették volna rögzíteni...

Ekkor harmadszor is váltani próbáltam. Ezúttal egy egészen új szakterületen, mintha a matematikai logika iránti gimnazista hajlamom ébredt volna föl bennem. 1986-ban feleségemmel együtt a zágrábi Számítógéppelalkalmazási Intézet (Zavod za primjenu računala) újvidéki oktatási központjának esti tagozatán előbb programozói, majd az elektronikus adatfeldolgozás szervezője szakképesítést szereztem. Diplomamunkám a középiskolai oktató- és nevelőmunka nyilvántartásának számítógépes vezetése volt. Az 1986/87-es tanévben már tanítottam is az újvidéki központban a Cobol programnyelvet és gyakorlati alkalmazását, de nem ez az ingázás volt a célom, hanem az, hogy helyben elhelyezkedjem, hiszen ekkor kezdték nálunk alkalmazni a jól menő vállalatokban a számítógépes üzletvezetést. Több pályázatra is jelentkeztem (többek között pl. a Fadipéra is), de mindenhonnan azzal az indoklással utasítottak el, hogy nem negyven év körüli szakembert akarnak alkalmazni, hanem fiatal.

Tehát harmadszorra sem sikerült.

Abba is hagytam a számítógépezést is meg hűtlenségi próbálkozásaimat is.

1990-ben újra három középiskola alakult, mint korábban. A Todor Dukin Gimnáziumot visszaállították régi épületébe. Úgyszintén a most már Momčilo Šaranović Gépészeti Iskolát is. Én ide kerültem, nejem pedig a gimnáziumba. Megszűnt a környezetnyelv, s egyedül maradtam magyartanár az iskolában. Amikor pedig egyre kevesebb lett a gyerek, a magyar tagozatok száma, kettős munkaviszonyom lett: a gimnáziumban is vezettem elsőtől negyedikig két tagozatot, majd amikor ott is fogyott a tagozatok száma, egyet. Közben 1996-ban újra változott az iskolák neve, ahol dolgoztam. Az egyik Óbecsei Műszaki Iskola, a másik Óbecsei Gimnázium lett. Új kihívás volt számomra a gimnáziumi tanítás, mert a sok szorgalmas, tehetséges tanuló fokozottabb továbbképzésre készített, s az eredmények nem maradtak el sem az anyanyelvi versenyeken, sem a KMV-ken. Néhány tanuló neve mindenképpen ide kívánczik: Kucsera Ella, Losonczi Dávid, Beretka Sándor.

A tanítókra, magyartanárokra mondják, hogy a nemzet napszámosai. Bár nem voltam megszállottja hivatásomnak, egész pályámon jóval aktívabb voltam más szakos kollégáimnál, mert minden iskolai meg gyakran iskolán kívüli rendezvényre, ünnepségre műsort vagy legalább szavalókat kellett fölkészíteni. Azután a különféle vetélkedők sokkal nagyobb számban mint más tárgyakból: nyelvi és szavalóversenyek, irodalmi pályázatok meg a hagyományos KMV. Mindezek mellett általában vezettem újságírói, fotó- és különféle sportszakcsoportokat is.

Végül ismételten csak azt mondhatom, hogy akár a véletlen, akár a sors szeszélye vagy a mindenkori mindenható akarata sodort a magyartanári pályára, mindvégig következetes maradt, mert a váltási-hűtlenségi kísérleteimet sorra meghiúsította. Azt azonban le kell szögezmem, hogy a pályaelhagyási próbálkozásaimat nem a tanári hivatás iránti ellenszenv vagy valamiféle csömör érlelte, hiszen mindig jól éreztem magam a fiatalok között, s egy-két hullámvölgytől eltekintve gondtalanul, dinamikusan és változatosan peregtek le munkaéveim.

Ahogy a pályára kerülésem nem volt szokványos, úgy a búcsúm sem magyartanári hivatásomtól, mert 2006. január elsejétől egy évvel nyugdíjkorhatárom elérése előtt (első és eddig egyetlen alkalommal tanügyünk történetében) végkielégítéssel nyugalmaztak.

Száműzetés a nyelvbe és a nyelvből

Az 1993-ban készült interjúban Kertész Imre érinti mindazokat a kérdéseket, amelyekről a későbbiek folyamán terjedelmes esszéket ír. Többek között kitér Márai Sándor egyik 1972-ben lejegyzett körmeghatározására, miszerint Magyarországon a „hazugság sosem volt még olyan történelemformáló erő, mint az utolsó negyven esztendőben”. A Márai-idézet utalás, melynek kertészi értelmezése későbbi esszéiből derül ki. 1996-ban a *Haza, Otthon, Ország* című írásában Kertész Imrét Márai *Föld, föld* című naplóregénye foglalkoztatja. Ebben az esszében jegyzi le, hogy Márai Sándor az egyik legjobb és legérdekesebb magyar író. Négy év múlva, a *Vallomás egy polgárról* (2000) című esszéjében újra kitér a „naplóregényre” – mint fogalmaz – a „leszámolás, az önvizsgálat és az emlékezés nagy regényére”. Nem emlékezésnek nevezi, mint azt a szerző Márai a kötet alcímében tette, hanem naplóregénynek, mintha Kertész ekképpen is nagyobb rangot kívánt volna biztosítani Márai művének. Márai – írja – ahelyett, hogy a kommunista államhatalom áldozataként a saját sorsán siránkozna, bűnhődni akar és tanúságot tenni az emberi állapot végzetes romlásáról. Kertész ebben a műben ismeri fel a magyar polgárság végzetes zsákutcájáról szóló nagy tanúságtételt.

Hogy a *Sorstalanság* szerzője miért kötődik Máraihoz, azt különösen képpen Márai 1943–1944-es naplójegyzete dokumentálja. Az orosz ostrom alatt álló Budapest bombázása napi rendszerességgel folyamatosan ismétlődik, amikor Márai Stendhált és Goethét olvasva tesz tanúságot a zsidóellenes hisztériáról. Megírja annak a két szentendrei parasztnak a történetét, akik elpanaszolják az SS-őrszemnek, hogy bajuk van egy falubeli zsidóval, aki becsapta őket. A tiszt engedélyét kéri, hogy móresre tanítsák a zsidót. A tiszt rábólint, hisz miért ne, a zsidóverésért nem jár büntetés. A parasztok – biztos, ami biztos alapon – írásos engedélyt kér-

nek, mire a tiszt e kérésüknek is eleget tesz. „A történet jellemző, s nem csak a két szentendrei parasztra az. Az egész magyar szélsőjobb társadalom akkor mert csak szíve szerint, istenigazából hozzálátni a zsidóveréshez, amikor írásos engedélyt kapott hozzá a németektől”, írta Márai, aki tanúként mindent lát és mindent lejegyez. Végignézi, hogyan gyilkolják az utcán a zsidókat, hogyan deportálják őket a lengyel telepekre. „A magyar történelem legförtelmesebb fejezete minden nap, amit átélek. S már nem ragaszkodom többé az élethez”, mondja ki megkeseredetten a konklúziót. 1985-ben végérvényesen felállítja a diagnózist: „A Horthy-világ, a neobarokk úrhatnáság, ál-úriság. A faji származási előjogok cigányos fitogtatása. A vérszomjas kapzsiság. A »középosztály« magatartása. És ami utána következett. Magyarországon ma sem tudják sokan, hogy a 'polgár' hivatás volt, a középosztály csak érdekszövetkezet.” Ebből a mondatból kiderül, hogy a *Sorstalanság* kötődését a magyar világhoz éppen Márai naplójegyzetei tanúsítják.

A szerzőpár közötti párhuzamok ezzel közel sem értek véget. A művekben jelentkező analógiát sorolhatnánk tovább. Márai 1948-ban történt önkéntes száműzetése után prózájában és lírájában, de főleg naplójegyzeteiben állandóan visszatérő motívum az otthontalanság, melyet az európai irodalomban egyre inkább általános, személyfölötti témaként kezel. Ezt a hontalanságot főleg íróként éli át, hiszen idegen nyelvű környezetbe kerülve azzal vigasztalja magát, hogy az író hazája az anyanyelve, mégis írói világában érzi, irodalmában érzékelteti anyanyelve és a környező világ nyelve között tátongó űrt. Akár azt is mondhatnánk, hogy a kassai születésű író a napnyugati világban átéli mindazt, amit ha marad, Kassán élhetett volna meg. Furcsa és megdöbbentő: Márai gondolkodására rávetül a potenciális és imaginárius kassai kisebbségi lét. Különleges retró játszma ez, amely arról tanúskodik, hogy a kisebbségi életforma egyetemes emberi élmény is lehet.

Sokszor más előjelekkel, de lényegében ugyanaz a létélmény foglalkoztatja Kertész Imrét is. Márainak szentelt esszéjében (*Vallomás egy polgárról*) Kertész idézi azt a regényrészletet, amelyben Márai leírja, hogy amikor a helyi érdekű vasúton utazott Leányfaluból Budapestre, a budakalászi téglagyár mellett elhaladva, a vonat ablakából látja a Pest környéki zsidókat, akik a téglaszáritó pajták között várják, hogy deportálják őket. „Nem tudom, miért fog el utólag is valami ugrásszerű hálás öröm, írja Kertész, hogy Márai Sándor látott engem.” A *Sorstalanság* története ugyanis éppen ezen a ponton kap tragikus fordulatot. Kertész Imrét internálják. Megmenekül, ám soha többé nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy hazája halála ítélte őt, amikor kiszolgáltatotta egy idegen országnak. Menekülése a zsi-

dó identitást erősíti benne, ez a kérdés egyre erőteljesebben foglalkoztatja, ám nem tud héberül, és a jiddis nyelvet sem beszéli, mert neki csak egy anyanyelve van: a magyar. Magyar író – az író hazája az anyanyelve! –, aki szeret magyarul írni, hogy átérezze az írás lehetetlenségét! Bárhogyan nézzük, Kertész is, Márai is a nyelvháza és az identitás haza közötti feszültségben él és alkot. Ennek a feszültségnek a központi fogalma Kertész esetében a holokauszt. Kertész ebben az interjújában is kitartóan ismételteti, miszerint egyértelműen a holokauszt írójának vallja magát, későbbi esszéiben pedig részletesen kifejti, hogy mit ért alatta. A holokauszt írója, állítja, minden nyelven „szellemi menekült”, aki egyetlen problémát ismer, az „emigrálás problémáját”. „Száműzetést az igazi hazából, amely soha sem létezett.”

A száműzetés motívuma végigvonul Márai és Kertész életművében, ám az előbbinél az anyanyelvből, az utóbbinál pedig az anyanyelvbe való száműzetésről van szó. A hasonlóság mellett azonban nagy különbség is létezik. Márai az individualitását keresi, Kertész pedig a kollektív identitást. Mindkét kísérlet kudarcra végződik. Amíg Márai a nagyvilágban volt idegen az anyanyelvével, addig Kertész az anyanyelvben volt idegen a holokauszt-élményével. Különös, hogy Márai volt Franz Kafka első fordítója, Kertész pedig egyenesen bátyjának nevezi a német írot, aki osztrák–magyar állampolgárként, zsidó identitással, idegen nyelvi környezetben, Prágában alkotott. A hontalanság különböző válfajaival állunk szemben tehát, minek függvényében érthető volt Márai anticipációja, hogy a hontalanság egyre inkább általános európai, „személyfeletti” téma lesz. Márai száműzöttsége abból fakad, hogy meg akarta őrizni individualizmusát, polgár mivoltát, Kertészé viszont az identitás védelmének következménye.

Ezek után egészen logikus az interjúkészítő kérdése a kisebbségekről, mindenekelőtt a nemzeti kisebbségekről, hiszen éppen a kisebbség tárja fel eklatánsan a száműzöttség mindkét fajtáját. Az anyanyelvbe való száműzetést is és az anyanyelvből való száműzetést is. Kérdéssé válik a közösségi identitás és vele együtt az individualitás is. Ennek függvényében abszurd helyzet születik: a kisebbségi életben mindennek két neve van, bár egyik sem feltétlenül a kisebbségié. Nem kizárólag szigorúan vett nyelvi kérdés ez, inkább a kultúra és az élet radikális aszinkronjáról van szó. A nemzeti kisebbség tagjaiban akarva-akaratlan felmerül a száműzött nyelv problémája, hiszen az anyanyelve száműztetett abból a világból, amelyben él, ergo világ-idegen lesz. Ebbe a hétköznapi életből kiszakított világba száműzték őt is. De lényét nemcsak a nyelvbe való száműzetés határozza meg, hanem egy másik, Kertész holokauszt-élményéhez hasonlatos jelen-

ség. Más formában jelentkeznek ugyan, azonban nem kevésbé megrázó: a tömegsírok átka általában az egyik nemzedékről a másikra száll, nevenincs történet, amely, mintha le sem játszódt volna, tabuként is hatást gyakorol a mentális reflexekre.

Kertész az 1993-as interjúban utal a még erőteljes és utópikus Közép-Európa-élmény utóregzésére. Főleg a nyolcvanas években a közép-európai értelmiség színe-java a közép-európai identitás érvényesítésében remélte a totalitárius ethosz kiküszöbölését. Ha Közép-Európa demokratikus lesz, akkor megszűnik az a hisztéria és nyomorúság, amiről Bibó értekezett. Interjújában Kertész is utal erre a bibói felismerésre. Ebben a térségben az államok később jöttek létre, mint a nemzetek, emiatt az államhatárok megjelölése elkerülhetetlen nemzeti konfliktusokat idézett elő, aminek a legnagyobb vesztesei a kisebbségek lettek. Különböző vészterhes időszakokban más-más nemzet tagjai kerültek kisebbségi sorsba. Tehát ők lettek a közép-kelet-európai hisztéria igazi áldozatai. A térség tele van tömegsírral, olyannyira, hogy a holokauszt-kultúra mellett szólhatunk tömegsírkultúráról is.

Természetesen a kettő nem téveszthető össze, ám Közép-Kelet-Európában és a Balkánon gyakran párhuzamosan jelentkeznek – még napjainkban is. Az antiszemitizmustól nem esik távol a kisebbségellenesség, és ahol megjelenik az egyik, ott rendszerint megmutatkozik a másik is. Kertész Imre ezen a ponton pontosan érzékeli a veszélyt és utal az akkor éppen zajló jugoszláviai háborúra, amelyben Srebrenica árnyéka már közeledni látszott. Az interjút Kertész 1993-ban adta, a háború már dúlt, 1995-ben pedig megásták a srebrenicai tömegsírokat, amelyekbe több mint 7000 lemészárolt bosnyák holttestét taszították. A nemzetközi bíróság a galád tettet genocídiumnak minősítette. Srebrenicának azonban hosszú-hosszú története van. A holokauszt-kultúra iránt érzékeny Kertész Imre a baljós jeleket érzékelt, majd ezen a ponton megállt. Továbblépni azonban már nem az ő feladata, hanem azoké, akik majd továbbgondolják ennek a másik európai gyalázatnak a szellemi vetületét.

HANGARCHÍVUM

„...a szomszéd nemzet ugyanúgy megteremti
a maga hazug ideológiáját, mint mi...”

Kertész Imrével beszélget Vickó Árpád

– *„Magánembernek születtem, túlélőnek maradtam, legfeljebb műfordító vagyok még valamelyest. Elhárítottam utamból a magyarországi sikeres író szégyenletes egzisztenciáját” – olvasom Kaddis egy meg nem született gyermekért című regénye elején. Német nyelvterületen művei az utóbbi időben a sikerlistán előkelő helyet foglalnak el. Milyennek ítéli meg a sikeres európai író egzisztenciáját?*

– Ez a siker mindenképpen idézőjelbe teendő. Tudniillik ezek nem olyan könyvek, amelyeket százezerszámra vásárol a nagyközönség, hanem ez a sikernek egy nemesebb formája. Valóban fölfigyeltek a könyvre, minden nagy német lap recenzeálta. Egyetlen rossz kritikát sem kaptam. Ha ez sikernek tekinthető, akkor ilyen értelemben valóban a *Kaddis*nak, mondjuk így, „sikere volt”. Hogy mennyien olvasták, azt valójában nem tudom, mint ahogyan a prózaíró általában ezt nem szokta tudni, mert természetesen el van vágva a közönségtől. Legnagyobb kételyekkel fogadom az ilyen szavakat, hogy siker – ezzel szemben nagyon örülök minden személyes, hangsúlyozom: személyes megnyilatkozásnak egy olvasó részéről, aki ezt a könyvet valóban szereti. Aki ezt a könyvet valóban szereti, az nem fog a szerzőhöz fordulni, úgyhogy ez egy paradoxon önmagában véve, szerző–siker viszony ebben az értelemben. Hogy milyennek találok az európai sikeres író helyzetét? Itt ismét azt a különbséget szeretném tenni, hogy a sikert egy szűk körben, egy nemesebb értelemben használjuk, és természetesen mint minden esetben, két figura van: vagy valóban sikeres az író, vagyis valamilyen okból felkapják a könyveit, és sajtónyilvánosságot teremtenek számára, vagy nem. Amennyiben ez az előbbi helyzet megtör-

tént, azt hiszem, nem változtat lényegében az író helyzetén, hacsak az író nem hagyja magát manipulálni. A sikernek valószínűleg ára van. Ezt az árat azonban nem kötelező megfizetni, kiváltképpen ha az ember nem egy nagy nyelvterületen él, ha elrejtőzhet például Budapesten, ahol az ilyen veszélyek egyáltalán nem fenyegetik. Akkor tulajdonképpen élvezheti a viszonylagos függetlenséget anyagi értelemben, mert hiszen írásból megélni a világon sehol sem lehet, mármint regényekből, de Magyarországon ma azt hiszem, végképpen nem. Másfelől az én esetemben van egy másik motívum. Ezt nagyon óvatosan említeném. Némileg visszafogott elégedettséggel figyelem, hogy egy nagy nyelven meg lesz mentve mindaz, amit írok. Mert magyar nyelven mindez eléggé kétséges.

– *Ezt hogy lehet érteni?*

– Tulajdonképpen én egy meghatározott problematikával foglalkozom. Ezt úgy szokták mondani: holokauszt, koncentrációs tábor stb. Ez egyfelől valóban így van, tehát a realitása is igaz, de ez egy eszmekör, ahogy egyik tanulmányomban neveztem: egy szubkultúra. Ez a szubkultúra a világ nagy európai országaiban, nagy nyelveiben van jelen. Magyarországon azonban nincs. Magyarországon nem dőlt el még az a kérdés, hogy ezzel az etikailag traumatikusnak tekintendő világmélnnyel hajlandó-e foglalkozni a magyar szellemi közélet, vagy sem. Én ezt nem látom még eldöntöttnek – annak ellenére, hogy nagyon jól érzem magam, és nagyon elégedett vagyok az itteni fogadtatással –, de távol állunk attól, hogy ezt a problematikát itt sajátjuknak tekintsék, hogy ezt az erkölcsi traumát a magyar szellemi tudat befogadja, és a dolog méretének megfelelően foglaljon vele. Ezért eléggé fontosnak tartom, hogy nagy nyelveken is megjelenjenek a könyveim.

– *Kiváló műfordítóként is számon tartja Önt a magyar irodalmi közvélemény. A műfordításról egy helyen mint valamilyen menedékről, objektív bódulatról szól. Ez hogyan értelmezendő? És továbbá: ha a műfordítás munka, mi lenne az írás?*

– Ne felejtse el, hogy ezek a sorok, amelyeket az előbb idézett a *Kaddisból*, a 80-as évek közepének a szellemi szituációját tartalmazzák. Azt akarom mondani, hogy azokban az időkben az író még nem volt szabad – hogy így fejezzem ki magam –, mert nem tudom, hogy az író mikor szabad, de egy diktatúrában biztos, hogy nem. Tehát 85-ben, amikor bódulatnak nevezem a műfordítást, akkor ezen azt értem, hogy itt aztán igazán úgy érezhetem, mintha egyfelől szellemi tevékenységet végeznek, anélkül, hogy saját alkotó szféráimat ez érintené. Itt erről van szó. Tehát egy ilyen pótkielégülés a műfordítás. Én ezt így értem. De ugyanakkor nem szégyenletes, az ember nem ébred belőle macskajajjal. Úgyhogy amel-

lett teljes egészében le tudja kötni az ember idejét és fogalmazóképességét. A műfordítást azért sosem tekintem ekvivalens dolognak az eredeti dolgok megalkotásával, de kétségtelen, hogy eljátszik az ember vele. Szabad időmben szeretek fordítani. De most nincs szabad időm, tehát nemigen fordítok.

– *Herdernek tulajdonítják a valahová tartozás gondolatát, de Herder nemzetfogalma alapvetően nem agresszív jellegű, csupán kulturális önmeghatározást jelentett. Herder Volksgeistjéből azonban Harmadik Birodalom született, vagy lett. Mi formálta át a herderi kulturális önmeghatározás igényét nacionalista intoleranciává, agresszióvá?*

– Ez aztán egy nagy kérdéscsoport... Elsősorban azt hiszem, hogy itt Kelet-Európáról vagy Közép-Európáról van szó. A kis népekről van szó, nem azért, mintha a nagy népek nem lennének nacionalisták és agresszívek, hanem inkább azért, mert ennek az eltorzult és eltorzító válfaját leginkább Kelet-Európában érzékelnénk az elmúlt hetven-nyolcvan esztendőben. Beleveszem a náciizmust is, noha kétségtelen, a náciizmus az elvakult nacionalista agresszivitás legvadabb formája, de tulajdonképpen Kelet-Európában ez a betegség – hadd nevezem betegségnek – gyógyíthatatlannak látszik. Nem tudom egészen pontosan, miért. Nyilván sok rendezetlen dolog van itt, de elsősorban azt hiszem, hogy valamiféle önmagába fordulás, önvizsgálat hiányzik leginkább, önismeret – mondjuk így. A következőre gondolok, s Magyarországból indulok ki. Márai Sándornak van egy csodálatos mondása 1972-ből, amely így hangzik: „A hazugság sosem volt még olyan történelemformáló erő, mint az utolsó negyven esztendőben.” Ha csak a szellemi jelenségből indulunk ki, akkor azt figyelhetjük meg, hogy ezek a népek – a magyarság is – egy hamis képet formálnak magukról. A magyar történetírásban azt figyelhetjük meg, hogy az önvizsgálat és vele együtt a tisztánlátás pillanatai mindig a katasztrófa idején következnek be. Gondolok itt Szegegy Gyula 1942-es (vagy 43-as?), cikksorozatára a *Magyar Nemzet*-ben, amikor már fülíg voltunk a reménytelen és kiúttalan világháborúban, belátja, hogy ez tévedés volt. De az előző ideológiája azt szolgálta, hogy végül is becsúszunk, belekeveredtünk a világháborúba. Ez így van sorozatban. Van az embernek egy különös perverzítése, aminek egyszer érdemes lenne utánajárni – az ember szereti magát mindig áldozatnak látni. Nem tudom, milyen gyönyörűség vagy kéjmámor van ebben a dologban, de ez így van. Ez a pillanat, amit most élünk, 1993-ban, eléggé jellegzetes pillanat. Pontosán négy év telt el a rendszerváltás óta. Most változatlanul és szakadatlanul a hivatalos – a hivataloson valami bonyolultabbat érték, de mondjuk úgy, hogy egyfajta hivatalos – történetírás változatlan azt

bizonygatja, hogy a magyar nép úgyszólván nem is volt jelen az elmúlt negyven év alatt, és tulajdonképpen semmi felelősség nem terheli. Ez most már egészen visszamegy Jány Gusztávig, akit rehabilitálni akarnak. A legnagyobb döbbenetemre azt kell tapasztalnom, hogy a hamis kép, az önmagunkról alkotott hamis kép odáig terjed, hogy amikor valaki bevallja, hogy belügyi alkalmazott volt, hogy a titkosrendőrséggel működött együtt, akkor ez tulajdonképpen bizonyos örömteli felszabadulást kelt az emberekben, mintha valamiféle cinkosságot kínálnának, mintha azt mondanák, nem az a baj, ha valaki titkos ügynök volt, szégyellje magát az, aki nem volt, mert hiszen ilyen volt a szituáció. Ez olyan hamis ideológiai nyálka – nem tudok mást mondani –, ami azt tükrözi, hogy ki fog alakulni lassacskán megint egy hazug és hamis történelemszemlélet, amely igazolni és hősiesség magatartásnak fogja ábrázolni mindazt, amit jobb lenne világosan, tisztán, önvizsgálattal, mi több, önbírálattal feltárni. Azt hiszem, hogy eltértem egy kicsit, elkanyarodtam a témától, de tulajdonképpen ebből fakad a nemzeti agresszió: a szomszéd nemzet ugyanúgy megteremti a maga hazug ideológiáját, mint mi, és ez ütközik a miénkkel. Ez nem vezethető le tisztázással, hanem csakis agresszivitással. Csakis ütközéssel, ami olyan mértékig tud fokozódni, olyan pszichológiai helyzetet teremt, amely beszűkülést hoz magával. A pszichikai beszűkülés pedig azért veszedelmes, mert egy strukturális beszűkülést követel, vagyis egy diktatórikus harmadik utat. Nem Európa, nem Ázsia, nem tudni, mi. Mindenesetre egy zárt társadalom lehet belőle.

– Nem gondolja-e, hogy a lét elviselhetetlenségének okait egyrészt abban is lehetne keresni, hogy süllyedőfélben van az egészről való tudás? Hogy a nagy hajótörésben minden egész összetört – ami oda vezetett, hogy mind kevésbé tudjuk megérteni egymást.

– Igen, ez kétségtelenül így van. A kultúra már régen véget ért – mint tudjuk –, de most úgy tűnik, hogy a civilizáció is kezd véget érni, apokaliptikus jelek láthatók mindenütt. A társadalmak elvesztik a lelki egyensúlyukat, most éppen Közép-Európa mérlegnyelve, Németország lelki egyensúlya látszik megbillenni. Nagyon sötét fellegek tornyosulnak fölöttük.

– Volt már példa arra, hogy a politikai és a gazdasági egyformaság megfér az etnikai-kulturális sokféleséggel. Mint ahogyan ez az Osztrák–Magyar Monarchiában, ha nem is maradéktalanul, de megtörtént. A jelen időben is próbálkoznak, nem kis eséllyel, a sikerre. Egy hasonló, persze modernebb elveken alapuló társadalom kialakítására Nyugat-Európában. Véleménye szerint egy igazán demokratikus viszonyokban, univerzálisan alkalmazott emberi kisebbségi, ökológiai jogokkal, légiesített átjárható határokkal a kisebbségi helyzet, vagy akár a kisebbségi érzés kifejezetten előnyös is lehet a többség óhatatlan önteltségével szemben?

– Én a kisebbséget – minden nemzetiségen túl – egy általános emberi helyzetre vonatkoztatnám, és akkor azt mondanám, hogy nálunk, mondjuk a Rajnán innen, az ember természetes helyzete a kisebbségi helyzet. Ezzel azt akarom mondani, hogy a szellemi ember mindenképpen negatív helyzetbe szorult, tehát tagadni kénytelen. Azért tartom fontosnak kihangsúlyozni e szellemi kisebbségi helyzetet, mert úgy veszem észre, hogy az etnikai kisebbség ugyanúgy két csoportból áll, mint az etnikai többség. Nevezetesen: egy konstruktív, demokratikus érzelmű és egy pusztító, dekonstruktív, nagyon jellegzetesen nemzeti, agresszív rétegből áll. Mindenféle etnikai kisebbségben, többségben megtaláljuk ezt a két csoportot. Ennek a feloldási módja szerintem a demokrácia lenne. De hát mi a demokrácia? Manapság úgy használjuk ezt a szót, mint azelőtt a szocializmust: vagyis, ha eljön a szocializmus, akkor minden rendben lesz, vagyis, ha eljön a demokrácia, akkor az mindent megold. Nem erről van szó. Arról van szó, hogy a demokrácia nem jön el. A demokrácia nem egy politikai rendszer, a demokrácia kultúra. Ez nem értékminősítés. Egész egyszerűen arról van szó, hogy egy polgári kultúrából szervesen a demokratikus struktúra fejlődött ki. Ez Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban egészen természetes fejlődési irány, nem tudott más kifejlődni, míg Kelet-Európában, az ismert történelmi hátrányok következtében, nem a demokrácia fejlődött ki szervesen. Az, hogy mi fejlődik ki szervesen, annak most vagyunk a tanúi. Természetesen szép, hogy a kelet-európai országok a demokráciát tűzik ki célul. Másfelől, hogy miféle demokrácia lesz az, amit majd demokráciának fognak nevezni, minden bizonnyal, ha közbe nem jön valami, majd meglátjuk. De itt szerves fejlődésről van szó. Nem lehet átugrani stádiumokat, és mi most egy stádiumot élünk. Ebbe beletartozik a nemzetiség-kérdés megoldása. Ebben a stádiumban már láttunk egy borzalmas, szörnyű megoldást. Ez Bosznia, Jugoszlávia. Ez az egyik változata, aminek sajnos tanúi vagyunk, és a legmélysegebb elkeseredéssel tölti el az embert. De lehetséges egy másik változat is. Ennek még nem vagyunk a tanúi, de mintha kibontakozóban lenne. A normális eszmecsere, amely lassan a megértés, egymás szempontjainak a méltánylása felé vezet, és ebből kifejlődhet egy olyan természetes kezelése a nemzetiségi kérdésnek, mint amilyen természetes, hogy Svájcban három nyelven beszélnek. Ehhez konstruktív ész, türelem és nagyon sok kitartó munka kell.

– *Önt mindig is elsősorban az erkölcsi konfliktusok érdekelték. A jó és a rossz ősidők óta a filozófia alapkérdése, a rosszat rendszerint mint egyfajta deviációt kezeli. Ön szerint azonban a jó az, ami deviáns, ami eltér a racionális természetes állapottól. Azokkal szemben, akik azt állítják, hogy Auschwitzra nincs*

magyarázat, Ön szerint amire tényleg nincs magyarázat, az nem a rossz, hanem ellenkezőleg – a jó.

– Egész egyszerűen civilizációs magyarázatot is adhatok erre. Nem lenne sok értelme, de azért megpróbálom. Arról van szó, hogy tényleg átváltott a világ. Tehát egy pillanatig sem kétséges, hogy mindenben valamiféleképpen – mindenféle struktúrában és mindenféle tevékenységünkben, igyekezetünkben, mindenféle építményeinkben – a rossz került előtérbe. Az erkölcs is az üzleti életben, a karrierben, a politikai akaratmegnyilvánításban. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy a rossz az elfogadott. Valamiféle félszűrség az, ha valaki úgymond rendes ember. Nem tudom, hogy ez miért történt így. Illetve igen, de nem lehet ebből semmiféle általánosságra következtetni. A tény azonban az, hogy olyan struktúrákat hoznak létre, kiváltképpen a diktatúrában – tehát Auschwitz is egy ilyen abszolút extrém stádium –, ahol a struktúra természetesen a rosszat váltja ki, a rosszat hívja létre, és a rossz válik természetes dologgá. Ilyen körülmények között valóban irracionálisnak tűnik a jó egy-egy felvillanása. Valóban, mint ahogyan régen, amikor Isten teremtményének hitték a világot, és Istent a jó képviselőjének képelték, a rossz tűnt irracionális, nehezen megérthető és mindenképpen elvetendő dolognak. Ugyanígy, amióta Isten nem létezik, úgy tűnik, hogy a világ egy demiurgosz teremtménye, de ez a demiurgosz mi vagyunk, az emberi tömege. Ez mindenütt a rosszat hívja létre, a rosszat teszi a dolgok mozgatójává, ahol a jó megjelenési formái tűnnek érthetetlenek. Meg kell mondanom: már-már büntetendőnek.

– A megrázó holokauszt-irodalom, valamint a tudományos kutatások eredményei ellenére napjainkban a nacionalizmus és a rasszizmus térhódításával világszerte mind többen vannak azok, akik hisznek a holokausztot tagadó történetírásnak, publicisztikának. Ezt sokféleképpen lehet magyarázni, de Ön szerint valójában miről van szó?

– Valójában ugyanarról van szó, ez ugyanannak a dolognak a másik oldala. Tehát a holokausztot tagadó irodalom arra gondol, hogy vannak, akik azt mondják, Auschwitz nem létezett. Akik olyan fontosnak érzik tagadni Auschwitzot, azok nyilván ugyanolyan fontosnak érzik Auschwitzot, mint akik a valóságát bizonyítják. Ez tulajdonképpen ugyanannak a traumának a másik oldala. Igazából közönséges hülyeségnek tartom. Auschwitz nemléte bizonyíthatatlan, a létrehozására viszont számos bizonyíték van, sajnos. Erről nincs mint mondani. Erről tényleg csak azt lehet mondani, hogy akik Auschwitzot tagadják, azok valójában elismerik ennek a dolognak a teljes és totális elfogadhatatlanságát. Az igazi baj a totális közöny lenne. Ami megint – azt hiszem, hogy legalábbis jó darabig – lehetetlen. Az

egész úgy működött, mint egy klasszikus trauma. Vagyis amikor a dolog felszínre bukkant, amikor a tünet működött – ez közvetlenül a háború utáni egy-két-három esztendő –, akkor az egész világ tele volt ennek a megrázkódtatásnak a tényeivel, dokumentumaival. Utána következett egy elfojtásos időszak, egy jó néhány évtized. A hatvanas évek végéig, a hetvenes évek közepéig tartott, amikor úgy tűnt, hogy a kérdés fel van dolgozva, dokumentálva van, a dolog történelmi tény – tulajdonképpen azonban egy szűk népcsoportot érint, főként a zsidóságot, a lengyelséget, azokat az embereket, akiket ott megkínóztak, megöltek, és a túlélőket. Lassan azonban ellenállhatatlanul a felszínre tört ennek az erkölcsi élménynek a feldolgozatlansága, és megkezdődött a széles európai tudatba való integrálása. Németországban lezajlott egy nevezetes vita, amely tulajdonképpen arról szólt, hogy egyszeri eset-e Auschwitz és a holokauszt, vagy valamiféle történelmi szükségszerűség következménye. Ez így ostobaságnak hangzik, de a lényege az, hogy az egész német szellemi élet megmozdult, megmozdult vele együtt az egész világ történelmi és szellemi közvéleménye, és voltaképpen azóta is egyre nyilvánvalóbb az, hogy az Auschwitz-élmény világélmény. Ez nem a németeknek, a zsidóknak, a lengyeleknek, a cseheknek, a franciáknak vagy azok töredékeinek a töredékélménye, hanem egy világélmény, olyanfajta erkölcsi megrázkódtatás, amely egészen mély nyomokat fog hagyni a következő generáció erkölcsi életében is, és amely valami módon – azt kell mondanom – megtisztító erővé válhat a következő évtizedek folyamán. Hogy hogyan és mint, az rejtélyes, mint ahogyan a nagy erkölcsi események mindig rejtélyes módon történnek. De ma már a holokausztnak nagy és széles kultúrája, jelentős és nagyszabású irodalma, zenéje és képzőművészete van. Olyan kultúrája, amely talán ebben a szét-eső civilizációban még a legegységesebbnek és mondjuk a legkultikusabbnak mutatkozik. Nagyon érdekes. Tehát ez a kultúra kétségtávol azt jelzi, hogy az élmény erős, és jelen van. Azért mondtam az előbb, hogy Magyarországon élve és ezzel a kultúrával foglalkozva felettébb kérdéses, hogy sikerül-e a magyar tudatban ezzel állást foglalni, mert mintha itt még nem ismerték volna föl, hogy tulajdonképpen az európai kultúrához való csatlakozásnak az egyik nagyon fontos része éppen a holokauszt feldolgozási módja. Éppen abba a kultúrába való bekapcsolódás, amely a holokausztot egy sokkal szélesebb, sokkal nagyobb szabású szellemi áramlattá teszi. Ezt föl kell ismerni, és akkor tisztázni kell a magyar részvételt, illetve a nem-részvételt, és tisztázni kell a magyar történelmet. Ez az igazság felismeréséhez vezethet, vagyis egy történelmi tisztánlátáshoz, ami a németeknek nagyon jól tett. Legalábbis a nyugatnémeteknek. Kelet-Németországban ez a tisztázás nem történt meg.

– *A Kaddis a meg nem született gyermekért című regényében a munka mint megmentő, mint menedék jelentkezik, sőt, mintha a szabadságnál, a szeretetnél, a boldogságnál is felsőbbrendű kategória lenne. Olyannyira, mintha a munka lenne az ideális szellemi létforma. De mi lenne a dolgunk?*

– Valójában ez kétélű kérdés, mert egyfelől természetes, hogy az író számára az írás a munka, az a boldogság. Tulajdonképpen a boldogságnak eme pótléka a munka. A másik dolog az, hogy mit jelent a munka terápiásan. Akkor, ha az embert egy réges-régi mély és feldolgozatlan vagy feldolgozhatatlan lelki sérelem érte, hiszen minden művész abból táplálkozik, illetve, hogyha az ember elviselhetetlen körülmények között él, ahol állandóan, szakadatlanul elviselhetetlen benyomások érik, és elviselhetetlen nyomás nehezedik rá. Nálam mind a két helyzet szerencsésen megvolt. Ért gyerekkoromban egy súlyos trauma, és megvolt a napi elviselhetetlenség is, nevezetesen a magyarországi szocializmus, ami elviselhetetlen volt számomra. Ezekből kifolyólag számomra a munka mindig – a szó szoros értelmében vett – szabadságot jelentette. Tehát, amikor leültem az íróasztalomhoz, és írhattam, akkor ez tett is volt egyúttal. Tett a magam számára, természetesen, mert felszabadultam, és mert tulajdonképpen gyógyítottam is magamat általa. Valójában egész biztos, hogy így kezdtem el írni. Ez volt az alapmotívum, ez volt a vezérmotívum. Most már nem foglalkozom ezzel a problémával. Arról gondolkodom, hogy író lettem volna-e, ha nem érnek ezek a traumatikus élmények. Ez természetesen egy teljesen terméketlen kérdés, csak egy életem van. A másik életemmel nem tudom kipróbálni. A másik életemmel, amely valahol Svédországban vagy Svájcban, egy normálisabb világban zajlott volna, tizenhat éves korom óta, hogy végül az is beletorkolt volna-e az íróságba, nem tudom. De itt számomra mindenképpen felszabadító és megtartó folyamat volt a munka.

– *Egy helyen a szabadságot az üresség, az unalom, másutt pedig a sóhaj, az eszme és az abszolútum fogalmaival fejezi ki. Létezik-e egyáltalán szabadság a valóságban?*

– Természetesen nem létezik. A kérdés így állandóan föltehető, de megoldatlan, tehát konkrét szabadság nincs. Nem is tudom, melyik angol esszéista, valószínűleg Hume vetette el a kérdés feltevését – értelmetlenség a szabad akaraton gondolkodni. De természetesen szabad akaraton másfelől állandóan gondolkodni kell, vagyis a szabadság egy olyan... a németnek van egy jó szava: *werden*. Tehát a szabadság egy állandóan keletkezésben levő kategória, törekvéseink sarkcsillaga. Tehát valahol mindig ott van a távolban, és mindig afelé törekszünk. Egy pillanatban fölrémlik előttünk a szabadság gesztusa. Meg is tesszük ezeket a gesztusokat, de természetesen determinációink szorításában.

– *Az elit kultúra tulajdonképpen a férfikultúra. Vagy az Ön szóhasználatában az apakultúra története. A rémuralom minden esetben apauralmat jelent – olvashatjuk egyik regényében. Képesek-e a nők egy önálló kultúrát kialakítani? Elég erős-e már a női princípium, hogy hatalomra kerüljön? Miben nyilvánul meg egyáltalán az Ön viszonya a nők, a női princípium iránt?*

– A kérdésben benne foglaltatik a válasz. Tehát ha a női princípium hatalomra kerültek, akkor már nem női princípium. A hatalom az uralom princípiuma, természetesen lehetnek a nők uralomvágyóak és hatalomvágyóak. De a női princípiumot abban jelöljük meg, hogy elnyomottak. Tehát a női princípium más, a másság princípiuma. Annak ellenére, hogy a társadalmat a nők és a férfiak egyaránt alakítják, mégis a női princípiumban – nagyon érdekes, nemcsak férfiak számára, én azt hiszem, hogy a nők számára is – a másság jelenik meg, tehát az egyfajta vigasznak a momentuma, az emberi szférának egy kevésbé frusztrált változata. A nő és a férfi két különböző természet. És ez nagyon rendben van így, azt hiszem. Nem tudok az ilyen dolgokhoz hozzászólni, hogy egyenjogúság, feminizmus. Ezek örültségek természetesen, illetve van a mélyén valami, ami nem örültség, nevezetesen a nők minden európai fehér társadalomban – nem ismerem a különféle emberfajták szokásait – mindig elnyomottak voltak. Ez biztos. Nyilvánvalóan sosem élhették ki a maguk, még a női princípiumból következő önmegvalósításukat sem. De az ilyesmi, mint női egyenjogúság... ezek politikai kérdések, amelyekhez én nem értek...

– *Nem is arra gondoltam. Hanem a női és férfiprincípiumra mint a rossz és a jó princípiumaira... Ön apakultúráról beszélt, aminek eredményei egyértelműen oda vezettek, amiről az előbb is beszéltünk, hogy a rossz lett a normális, a természetes. De ha esetleg a női princípium kerülne – ha nem is hatalomra, de mondjuk így – fölénybe... megváltoztathatná a világot?*

– De a női princípium szerintem csak addig női princípium, amíg nem kerül hatalomra. Ez az uralomféle princípium apaprincípium, egy férfiprincípium. Az apaprincípium mindenféleképpen az uralom elve. A paternalista zsarnokság elve ez, amelyet a női princípium meg-megtör. Tehát, ha most lefordítjuk politikára a dolgot, akkor úgy nézne ki, hogy ez az apaelvű uralom vagy társadalom tökéletesen működik az olyan kis egységekben, mint a maffia, vagy az olyan nagy egységekben, mint egy diktatúra. Ez minden esetben a férfiprincípium, az apauralomnak a tökéletes kifejezése, a diktátorral egyetemben, akit a nép általában apjaként, bölcs atyjaként, félisteneként ünnepel. A demokrácia már egy megtört, azt mondhatnám, hogy ott már inkább érvényesül a női princípium, mégpedig úgy, hogy kétségbe vonta a teljes uralom jogosságát, és ezt el is ismerték. Tehát fölmerült egyféle szégyenkezés a korlátlan uralommal szemben,

amelyet engedmények követtek. Úgyhogy itt sokkal inkább érvényesül a női princípium, hangsúlyozom: addig, amíg a női princípium kizárólagos-sága nem válik, és uralomra nem kerül, mert akkor nyilván a férfiakat nyomná el – azt hiszem, voltak is ilyen fantasztikus regények.

– *Térjünk vissza az úgynevezett aktuális társadalmi valósághoz. A demokráciáról szólva Szókratész megállapítja: mindenekelőtt természetes, hogy itt a polgárok szabadok, az állam csak úgy duzzad a szabadságtól és a szabad beszédétől. Ebben a szabad beszédben egy árnyalatnyi gúny érezhető, amellyel Szókratész a demokráciának ezt az ajándékát szemléli. A hirtelen demokratizálódott, vagy demokratizálódottnak mondott világban sokan beszédkényszerben szenvednek. Van-e okunk arra, hogy Szókratészhez hasonlóan fenntartásaink legyenek a szabad beszéddel szemben?*

– Azt látom mindenekelőtt fontosnak, hogy elvileg nem a szabad beszédet ítélném el, semmiképpen sem tenném, örülök neki. Azt tartanám fontosnak megvizsgálni, hogy ki az, aki szabadon beszél, sőt, ki az, aki szabadon üvöltözik. Voltaképpen ennek a veszélye van jelen. Egyébként mindenképpen üdvös, hogy negyvenévi hallgatás után mindenki szabadon kifejezheti a véleményét. A rettenetes az lenne, ha ismét elkezdődne a monopolizálás. Tehát, mint ahogy ezt már például a rádiónál, televíziónál észrevettük Magyarországon, itt már korántsem beszélhet mindenki a rádióban, a televízióban szabadon, csak azok, akiket meghívnak. Azt pedig most már meghatározták, hogy a meghívott miről beszélhet szabadon. Tehát amíg kiegyensúlyozott, addig én nem bánom a szabad beszédet, csak néha a túl sok úgynevezett szabad beszédből egy hang, amely legjobban üvölt, felülkerekedik, és minden többi más hangot elnyom, és ez már baj. Ennek a veszélye fennáll. Egészen addig, amíg intézményes garanciák nincsenek arra, hogy ez ne történhessen meg. Azt azonban meg kell mondanom, hogy szerintem a szélsőjobboldali beszédből elég volt. Tulajdonképpen annak is meg kell szólalnia, mert van, létezik, de amikor elkezd hujjogni és dominálni, abban én nagyon sok... hogy is mondjam, mit látok: a szónak egy magasabb értelmében vett illetlenséget. Tehát, ha az ember egy társaságban beszélget, akkor ott a beszélgetésnek a formáit be kell tartani. Az nincs rendjén, ha a társaság egyik gonosz és neveletlen tagja a többit bunkóval fejbe veri. Ez nem szokás, ilyenektől a belépéskor el kell venni a bunkót, és meg kell követelni a tisztességes társalgást, a tisztességes társalgási formákat, mint ahogy általában a nyugati társadalmakban ezt meg is követelik. Hiába hivatkoznak itt nálunk olyan büszkén arra, hogy lám, a demokráciákban is vannak nációk – igen, vannak. Ezeknek azonban be kell tartaniuk a törvényeket, be kell tartaniuk a formákat; ha bekerülnek a parlamentbe, be kell tartaniuk a parlamenti formákat is.

Amint azokat túllépik, eljárnak velük szemben. Ezt itt nálunk még nemigen tapasztaljuk.

– *Üdvös lenne-e a közéletben egyfajta öncenzúra, úgy, ahogy azt Balassa Péter értelmezte?*

– Nem tudom. Nem tudom, mi értendő itt öncenzúrán. Mindenesetre pillanatnyilag kaotikus korban élünk, nem ártana minél több értelmes beszéd. Tulajdonképpen vissza kellene fogni az indulatokat, és elmondok Önnek valamit, amit magam tapasztaltam a múltkor. Mentem az utcán, és szembe jött velem valaki, akit csak futólag ismerek, akiről tudom, hogy homlokegyenest ellenkező nézeteket vall mint én, mi több, szerintem káros nézeteket vall, és elmentünk egymás mellett anélkül, hogy akár ő, akár én köszöntünk volna egymásnak. Engem utána mélységes szégyenerzet fogott el. Ezt nem lenne szabad. Köszönni kell. Azt kell mondani: jó napot kívánok, meg kell várni, hogy a másik is jó napot kívánjon. Lehetőleg kezdet kell fogni, lehetőleg néhány szót kell váltani, és később lehetőleg beszédbe kell elegyedni vele. Ezek a kulturált formák. Nem kell abból kiindulni, hogy engem ez az ember most agyon akar verni, vagy hogy én agyon akarom verni őt. Nálunk az emberek közötti érintkezés deformált, agresszív, ugyanolyan, mint a nemzeti érzés. Agresszív, más ellen irányuló, felsőbbbségre törő, kizárólagos, nagyon rossz. Tehát az öncenzúra olyan értelemben lenne jó, hogy nem a mondandót kell cenzúrázni, hanem a módot, a stílust, ahogyan azt előadják, és meg kell gondolni, meg kell fontolni, vajon termékeny dolog-e az, amit én elő akarok adni, teremtő módon akarom-e előadni és felhasználni a gondolataimat, és akkor... talán, talán, talán.

– *Másrészt a 20. század folyamán Európában a demokrácia nem volt képes megvédeni magát a diktatúrákkal szemben. Mivel magyarázná azt a tényt, hogy az összes modern diktatúra a világnak ezen a részén született?*

– Ehhez történésznek kell lenni. Hogy a demokrácia nem volt képes megvédeni magát, azt tagadnám, ezen vitatkoznék. A demokrácia nagyon is meg tudta védeni magát. Gondoljon csak a második világháborúra, gondoljon csak a második világháborút követő évtizedekre, ahol a Lajtán túlra nem tudott hatolni a szovjet diktatúra. Tehát a demokrácia nagyon értette a módját, hogy megvédje magát, más kérdés, hogy közben mennyiben maradt demokrácia, de még mindig Churchill mondását kell eszünkbe idéznünk, hogy a demokrácia nagyon rossz dolog, de ennél jobbat nem ismerünk. Tehát én úgy találom, hogy a demokrácia teljes mértékben meg tudta védeni magát, sőt, azt mondhatnám, hogy az eddigi történelem mindig azt tanúsította, hogy a diktatúrák megbuktak a demokráciákkal szemben. Ezt tanúsította Hitler s Sztálin állama, és végső soron

Lenin állama is. Hogy miért itt alakultak ki a diktatúrák, ez aztán egy nagyon-nagyon mély kérdés. Én nem értek ehhez, dilettáns vagyok, nem vagyok történész, fogalmam sincs, alig merek ilyen objektív tudományos dolgokról nyilatkozni. Nekem a titkos gondolatom mindig az volt, hogy a legborzalmasabbak a felbomló Osztrák–Magyar Monarchia bomlástermékei. Tehát ezek mérgező anyagokat, gázokat és mindenfélét tartalmaznak – titokban megmondom, ez magánvélemény, nyilván abszolút dilettáns vélemény – én még magát a náciizmust is innen eredeztetem, valahonnan az osztrák–magyar területekről. Az osztrák–magyar területet kissé tágabban értelmezem, nem véletlen egyébként, hogy Hitler osztrák volt. Valahogy ez itt benne volt a levegőben. Talán onnan ered az egész, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia egy torzszülemény volt. Nem tudott közösséggé fejlődni. Megtartotta az abszolutisztikus formát, a királyságot, bizonyos nemzetiségek elnyomásának egyensúlyán alapult, és nem volt olyan szelepe, ahol kisüvítettek volna a rossz nacionalizmusok, viszont bennmaradtak volna egy gazdasági közösségnek, egy normális termékeny együttélésnek az egészséges lejárólódásaként. Nagy örömmel tapasztaltam aztán, hogy Bibó István is valahogy így gondolkodik, tehát ő is tulajdonképpen innen eredezteti a náci diktatúrát. Az orosz kérdés természetesen egészen más, hogy ott miként, miért van, illetve volt diktatúra, és még nem tudjuk, hogy mi lesz, fogalmunk sincs, az más kérdés. Az orosz szakértők azt mondják, hogy tulajdonképpen ott mindig a két áramlat, a nyugati és a keleti viaskodott egymással, és Nagy Pétertől kezdve egészen természetes dolog, hogy a nyugati áramlatok mindig diktatórikusan érvényesülnek, mindig a társadalom egészen szűk rétegét érintik, sosem tudnak mélyre hatolni, egészen az orosz paraszt lelkéig. A lelkéig hatolni, ami azt jelenti, hogy másképp is lehet élni. Tulajdonképpen arról van szó, hogy Nyugat-Európában – mint már mondtam – a szerves fejlődés eredménye a demokrácia, ott lehatolt a lelkekig. Tehát a gazdasági érdekek lehatoltak a lelkekig. Nem azt jelenti ez, hogy ezek a lelkek Isten szempontjából nézve másfélék vagy jobbak, mint a keleti lelkek. Egészen egyszerűen arról van szó, hogy egy magatartási normává vált a politikai fejlődés, ez a magatartási norma egyúttal egy gondolkodásmódhoz vezetett, ami sokkal befogadóbbnak, szélesebbnek és türelmesebbnek látszik, mint a miénk. Azért, mert a tér is nagyobb, nagyobbak a mozgási lehetőségek, az emberek nem érzik ketrecbe zárva magukat, és amikor ütköznek az érdekeik, akkor sem látják ezt élet-halál kérdésnek, tehát mindig van egy harmadik megoldás azonkívül, hogy az egyik ember fejbe veri a másikat vagy sem. Van egy harmadik megoldás. Nem kell fejbe verni, esetleg el lehet menni egymás mellett szóltanul.

– *Tizenvalahány évvel ezelőtt a Gályanaplóban azt írta, hogy egy mű megírása itt, ebben a helyzetben „humoros, komikus cselekedet”. Az idő tájt Konrád György is úgy vall a regényírásról itt, Budapesten, mint valamilyen „felettébb kalandos vállalkozásról”. A regényírás mai helyzetéről kérdezném. Miben látja Ön annak főbb problémáit?*

– Én azt hiszem, hogy a pillanatnyi Magyarország nem a művészet terepe. Úgy veszem észre, hogy a szellemi érdeklődés csökkenőben van. Csökkenőben a szépirodalom iránt, kiváltképp amióta a szépirodalom nem tudja azt nyújtani, amit a diktatúrában nyújtott, vagyis nem tud a titkos gondolatok kielégülési terepévé válni, hanem az, ami – szépirodalom. Ez senkit sem érdekel manapság, vagy legalábbis egyre kevesebbet. Ez nagy baj. Megmondom, hogy miért. Azért, mert fogyatékoság. Tehát tulajdonképpen egy népnek a művészete. Tehát a nyelve mégiscsak az illető nép vitalitásának egyféle megnyilatkozási módja. Tehát arról van szó, hogy egy olyan világban, ahol nincsenek magas eszmények, ahol a vallásosság is csak formalitás, mert úgy veszem észre, hogy akik tegnap gyakran a pártirodára jártak, azok ma templomba járnak. Ez alapjában véve nem egy minőségi fordulat. Én nem veszem észre, hogy hirtelen elmélyült ebben az országban a hit azáltal, hogy az egyház megkapta a maga természetes és szélesebb körű szerepét. Tehát egy olyan országban, ahol valójában eszményhiánnyal, tudati zűrzavarral küszködünk, nagy szükség van a művészetre, mert én azt mondanám – és itt Nietzsche-t idézném: a művészet a nép tulajdonképpeni metafizikai cselekvése. Tehát azt hiszem, nagyon fontos lenne, ha ki tudna alakulni egy normális kapcsolat a művészet és a közönséges emberek között, mint ahogy nagyon fontos volt a múlt századi magyar irodalom döntő tudatformáló szerepe, amikor fontos, lényeges dolgok dőltek el – hogy úgy mondjam – az irodalomban. Tehát ez tulajdonképpen egy nagyon-nagyon fontos szférája egy nép életének, csak ezt ma nem ismerték fel, és nem tudom, hogy hol van a hiba. Nyilván a körülményekben, nyilván az általános kiábrándultságban, az általános csalódottságban, amely az írókat, művészeket ugyanúgy érinti, mint a közönséget, az embereket.

– *A Gályanaplóból kitűnik, és ezt a kritika már megjegyezte, hogy világnézeti gyökerei a háború utáni francia egzisztencializmus világába nyúlnak. Felfedezték továbbá Máraihoz fűződő szellemi rokonságát. Utalnak Márai stílusának hatására is, de mit tanult Nietzschétől és Kafkától?*

– Nagyon sokat. Legújabbán azt tanultam Kafkától – ez egy csodálatos dolog –, hogy egészen fiatalon egy erdei tisztáson Nietzsche-t olvasott fel hangosan egy lánynak. Ez számomra nagyon fontos motívum, mert kontinuitást jelent. Nietzsche-től nagyon sok mindent lehet tanulni, csak az a

helyzet, hogy nem lehetett tanulni. Nietzsche nálunk tiltott író volt. Amikor először Nietzsche-szövegfoszlányokat találtam – nem is tudom, hogy hol, valamikor az 50-es években, idézet formájában –, engem már az a pár szó olyan mértékben felizgatott, hogy alig vártam, hogy az eredetivel találkozzam. Nem beszéltem olyan jól, hogy németül olvassam Nietzschét, nem is tudom, hogy hol juthattam volna könyveihez. 56 után sokan elhagyták az országot, számos könyvtárat eladtak, s az antikváriumokban föl lehetett fedezni Nietzschét, akinek gondolkodásmódja számomra úgy volt rendkívüli, hogy rendkívüli módon találtam meg benne azt, amit magam is sokkal kevésbé rendkívüli módon gondoltam. Tehát Nietzsche valahogy benne volt a lelkemben. Nem is tudom elképzelni másként, nem is tudnám interpretálni a jelenségeket másként, mint Nietzsche gondolataival. A stílusa viszont fenséges, óriási, nagyszabású, úgyhogy az első pillanattól kezdve izgatott, hogy ezt valamiképpen magyar nyelvre átültetni lássam. Én is része voltam ennek, mert lefordítottam – úgy adódott – *A tragédia születését*. Nagy lehetőséget láttam benne, és igyekeztem Nietzsche nyelvét átültetni magyarra. A kezemben volt Fülep Lajos fordítása, láttam, hogy a fordítás kiváló, nagyszerű munka, csak sajnos Nietzsche nyelvét nem sikerült áttennie, áthoznia magyarra. Én ezzel próbálkoztam a gondolatokon és a filozófiákon túl, és talán sikerült. Azt mondják legalábbis.

Kafka számomra alapvető fontosságú. Azt is meg kell mondanom, hogy nagyon későn jutottam hozzá. Ez a magyar elkésettség. Nálunk nem volt szabad olvasni, nem volt szabad kiadni. Az első német nyelvű Kafka-könyvet az idegen nyelvű könyvesboltban vásároltam, valamikor a 70-es évek elején. Hihetetlenül drága volt, legalábbis viszonylag. Több mint 200–250 forint. Hatalmas pénz volt ez akkor, amikor a többi könyv 20–30–40 forintba került, és nekem nem is volt pénzem. Az volt a bökkenő, hogy nem értettem, mert nem tudtam még annyira németül, hogy teljesen zavartalanul és élvezettel olvashassam. Úgyhogy Kafka kötetén tanultam németül. Nagyon érdekes élmény volt. Úgymond a bátyámat fedeztem fel benne, mert rendkívülinek találtam, és később fedeztem fel a részleteket. Magyar fordításban megjelent a *Per*, a *Kastély* és az elbeszélések. Főképp a *Per*- és a *Kastély*-részletek zseniálisak, a képek, az írói víziók és azoknak nyelvi megjelenítése – szóval Kafka páratlan. Alapvető író a 20. században.

– *Susan Sontag jó néhány évvel ezelőtt egy sajátos lelkületű, specifikus közép-európai irodalomról írt és beszélt. A latin-amerikai irodalom térhódítása után közép-európai irodalmi dominanciát jósolt. Az Ön véleménye szerint létezik-e, kialakult-e ilyen értelemben vett irodalmi közép-európaiság, és ha igen, miben látja ennek főbb jellegzetességeit?*

– Ehhez nem tudok hozzászólni, mert nem vagyok irodalomtudós, és az olvasási volumenem az utóbbi időben inkább csökkent... inkább mindig ugyanazokat a könyveket olvasom, semmint újabbakat. De az kétségtelen, hogy a közép-európai író tud valamit, amit a nyugat-európai író esetleg nem. Mindenesetre megélt valamit, amit a nyugat-európai író nem. A kérdés az, hogy ezt fel tudja-e dolgozni. Sok kelet-európai író és sok orosz író fel tudja dolgozni, és meg is látja, meg is találja ebben a hivatását, tehát fontosnak érzi. Én azt hiszem, hogy olyan tudati és tapasztalati mélyrétegeket tud itt felszínre hozni az irodalom, ha képes rá, amilyeneket a 19. században az orosz irodalom, például Dosztojevszkij. Nemcsak arról van szó, hogy Dosztojevszkij zseni volt, mert természetszerűen az volt, de amellet olyan fajta anyagismerete is volt, amilyen a nyugat-európai életben nem létezett. Egyúttal a feldolgozási módja világszinten zajlott, tehát világlélménnyé tudta tenni azt a bizonyos orosz élményt. Ugyanez történt egyik-másik latin-amerikai íróval, aki világszinten tudja ezt megfogalmazni. Ha a kelet-európai irodalom és a kelet-európai írók is saját élményeiket olyan formába tudják önteni, amely a Nyugat számára nemcsak elfogadható, hanem gazdagítja is a nyugati kultúrát, akkor azt hiszem, hogy valóban arról beszélhetünk. De hiszen miért kell nekünk a nyugati kultúra szemszögéből megítélnünk állandóan a mi irodalmunkat? Tulajdonképpen az is elég lenne, ha a nagy és alapvető magyar élményeket a magyar írók a magyar értelem és a magyar tudat számára tudnák megfogalmazni. Az alapvető kérdés azonban az, hogy a magyar tudat ezt be tudja-e fogadni, el tudja-e fogadni, képes-e magába zárni, és kultúrát teremteni belőle. Másodrangú a kérdés, hogy a nyugat-európai vagy az amerikai szellemi élet mit szól ehhez. Elsődleges mégiscsak az, hogy a mi tudatunkat tudjuk tágítani, és hogy a mi közönségünkhöz tudjunk szólni.

– *Térjünk vissza beszélgetésünk legvégén az íráshoz. Milyen újabb regénytervek érlelődnek Kertész Imre íróasztalán, céduláin?*

– Pillanatnyilag inkább egy drámát szeretnék írni. Ezek valóban tervek még csak, noha jegyzetek és cédulák vannak hozzá. Meg is született már egy-két oldal belőle, de nem szívesen beszélnék róla, mert tervekről az ember nem tud beszélni, éppen azért, mert még csak tervek. Vagy pedig ha túl szép tervek, akkor kikotyogja őket, és akkor már nincs értelme, nincs kedve megírni. Szóval egy drámát akarok írni, amely ma itt játszódna. A fordulat hangulatát tükrözné, amely végeredményben a túlélés kérdésével foglalkozna. Ebben az igen-igen kényes szituációban, amikor az ember hirtelen ráébred arra, hogy negyven év áll mögötte, és ő egyszerre csak szabad, ami egyúttal teher is.

